

Dr. Turcsányi Károly nyá. mk. ezredes, egyetemi tanár
Hegedűs Ernő őrnagy, doktorandusz

NEHÉZHARCKOCSI-FEJLESZTÉSEK A NÉMET ÉS A SZOVJET HADERŐBEN (1939-1945)

/a haderő és a (hadi)ipar igénykielégítési problémái/

During the Second World War, 40 ton plus heavy battle tanks frequently played an important role in combat tactics as long as a necessary fire-power could be ensured and an appropriate mobility could be maintained besides the high levels of shielding capability. Other than examining the balancing of the three capabilities, we also looked at the justification of further directions in development and their relationship to the military traditions of the particular armies as well as the effect of Germany's doubled manufacturing programs on military productivity and meeting demand.

Nehézharckocsinak a II. világháborúban a 40 tonna feletti harckocsikat nevezték¹. Az alkalmazott harckocsiknak mindössze egy kisebb része tartozott ebbe, az alapvetően áttörő-harckocsi feladatait ellátó kategóriába. A szerzők a téma keretében vizsgálták – a mozgékonyság, a tűzerő és a védettség képességhármas arányos és magas szintű megvalósítása mellett – a fejlesztési irányzatok létjogosultságát és viszonyát az adott haderőre jellemző hadikultúrához, és áttekintették a nehézharckocsi-fejlesztést meghatározó két legjelentősebb nemzet – a német és a szovjet – törekvéseit és eredményeit.

¹ Szabó József (főszerk.): Hadtudományi lexikon Magyar Hadtudományi Társaság. Budapest, 1995. 516. o.

A harckocsit, mint összetett haditechnikai eszközt, elsősorban a tüzérő, a mozgékonyság és a védettség, azaz a harcászati tulajdonságok alapján vizsgáljuk, mivel „a harckocsi lényegét tekintve nem más, mint kompromisszum a mozgékonyság, a tüzérő és a védettség között”². Ugyanakkor a nehézharckocsi-programok tárgyalása során is figyelembe kellett venni, hogy ha egy haditechnikai eszközt pusztán a harcászati jellemzői alapján értékelünk, akkor számos, gyakorlati szempontból meghatározó tényező rejtve maradhat. *Vizsgálatunkat tehát szélesebb alapról, a harci lehetőség szempontrendszer alapján végeztük el.* Így – a már felsorolt *harcászati tulajdonságok* mellett – felszínre kerültek más, a fegyveres harc megvívásának sikeressége szempontjából releváns problémák is. Ilyenek voltak többek között a *megbízhatóság* (hibamentesség, élettartam, javíthatóság), a *gazdaságosság* (beszerzési ár, üzemeltetési- és javítási költség), az *üzemeltetési tulajdonságok* (előkészíthetőség alkalmazhatóság), illetve a *túlélőképesség* (sebezhetőség és harctéri helyreállíthatóság), amelyek alapjaiban határozhatják meg a haditechnikai eszköz sikerességét. „A tüzérő, a mozgékonyság és a védettség...között felállított fontossági sorrenden keresztül kapcsolódik a haditechnika a különféle hadikultúrákhoz”³ A különböző hadikultúrák haditechnikai eszközökkel szembeni igénye eltérő struktúrájú, a felállított prioritási sor pedig jellegzetesen más és más. Így például „egy mozgáscentrikus hadikultúrában a tüzérőt, mozgékonyt és a minőséget helyezik előtérbe, míg egy anyagcentrikusban a tüzérő után a védettséget preferálják és a mennyiséget helyezik előtérbe”⁴. A tömeges hadikultúra esetén a jellegzetes prioritás: tüzérő, mennyiség és mozgékonyság. Az eltérő prioritások meghatározása lehetővé teszi számunkra, hogy az egyes hadikultúrákat képviselő haderők haditechnikai eszközeit saját alkalmazói jellegzetes igényeihez mérjük és ezt a szempontot is figyelembe vegyük az átfogó értelemben vett minőségképesség megítélésénél.

1. A német nehézharckocsi-programok

1.1. A nehéz harckocsi szerepe a mozgáscentrikus hadikultúrában

A német mozgáscentrikus hadikultúra alapvető eleme a manőverező hadviselés volt, amelyet a korszerű gépesített harc körülményei között a harckocsicsapatok széles körű alkalmazásával valósított meg. A mozgáscentrikus hadikultúrában a gépesített egységeket koncentráltan, az

² Christer Jorgensen – Chriss Mann: Hadászat és harcászat: harckocsi hadviselés. Hajja és fiai könyvkiadó, Debrecen, 2002. 136 és 156. o.

³ Kovács - Turcsányi - Berek - Csabai - Héjja: A hadművészet és a haditechnika kapcsolata, egymásra gyakorolt hatása. (kerekasztal-beszélgetés) Új Honvédségi Szemle 1994. 1. sz. 36-46. o.

⁴ U.o. 36-46. o.

ellenség mélységébe kijuttatva alkalmazták, manőverező erőként⁵. Az így bevetett harckocsi csapatokat önjáró tüzérséggel és gépesített gyalogsággal támogatták, és önálló tevékenységre alkalmas erőként alkalmazták. Az ellenség védelmének áttörésekor nem volt hosszadalmas tüzérségi előkészítés, hanem – széles körű felderítési információkra támaszkodva – az áttörést „az ellenség gyenge pontjai elleni lendületes támadással igyekeztek elérni”⁶. Ez a manőverező harceljárás magas mozgékonyssággal rendelkező harckocsik alkalmazását kívánta meg és kevésbé alapozott az áttörő tevékenységre. „A német harcászati felfogásból eredően a páncélososztályokban összefogott harckocsik elsődleges célja az ellenséges csoportosítások mélységébe történő gyors behatolás, majd ezek bekerítése volt. A németek páncélosaik fegyverzeti és járműtechnikai jellemzőit a háborút megelőzően ennek tükrében tökéletesítették...A kimondottan nehéz harckocsi-típus szükségességét a német hadvezetés eleinte nem érezte”⁷. Nagy súlyt helyezett ugyanakkor a harckocsik önálló, nagy mélységű alkalmazására, mivel célja a nagyméretű katlanok létrehozása volt. A mélységi-manőverező alkalmazás igénye miatt a klasszikus villámháborús támadó hadműveleteik a háború első időszakában a mozgékony közepes harckocsik alkalmazásán alapultak. Később, amikor a páncélososztályoknál rendszeresített harckocsi – például a Pz. V Párduc – a megkövetelt védettségi szint miatt tömege és méretei alapján a nehézharckocsi-kategóriába volt sorolható, a katonai vezetés az eszköztől akkor is megkövetelte a megfelelő manőverezőképeséget, hatótávolságot. (Ilyen értelemben a mozgáscentrikus német haderő a világon elsőként alkalmazott nehéz harckocsit alap harckocsiként, manőverező szerepkörben.)

A harckocsik koncentrált, manőverező alkalmazása a szervezet-fejlesztés területén páncélos-magasabbegységek létrehozását eredményezte, míg a harckocsi-fejlesztés vonatkozásában a manőverező hadviselés által megkívánt mozgékonyosság magas szinten tartását igényelte. Az alkalmazás elméletével és a várakozásokkal ellentétben a Pz. III-ra (22 tonna) és a Pz. IV-re (25 tonna) épülő német páncéloscsapatok az 1941 június 22-én hadrendben szereplő 3398 harckocsiból 1942 március 20-ig – a Barbarossa hadművelet és az azt követő szovjet ellentámadás lezárultáig – 3319-et, azaz a kiinduló állomány 97%-át elveszítették⁸. A hatalmas veszteségek és

⁵ Bombay – Gyarmati – Turcsányi: i. m. 5-6. o.

⁶ Kovács Jenő: Magyarország katonai stratégiája (komplex kutatási téma) Országos Kiemelésű Társadalomtudományi Kutatások, Budapest, 1993. 22. o.

⁷ Számvéber Norbert: Nehézpáncélosok. A német 503. nehézpáncélos-osztály magyarországi harcai. Hadtörténelmi Levéltári Kiadványok. Sorozatszerkesztő dr. Sziij Jolán Paktum Nyomdaipari Társaság Budapest, 2000. 9-12. o.

⁸ Szabó Péter – Számvéber Norbert: A keleti hadszíntér és Magyarország 1941-1943. Püldo kiadó, Budapest, 2001. I. k. 9. és 50. o. továbbá Szabó József (főszerk.): i. m. 1447. o. és Ravasz István (szerk.): Magyarország a második világháborúban. Lexikon. Petit Real kiadó, Budapest, 1997. 472. o.

a keleti hadszíntéren jelentkező magasabb követelmények miatt új harckocsi-típus rendszeresítése vált szükségessé, amely a mozgékonyság, a védettség és a tüzerő tekintetében egyaránt felülmúlja a korábbi típusokat. A megnövelt védettséget úgy kellett volna elérniük, hogy eközben biztosítsák a megfelelően magas mozgékonytságot és a tüzerőt. Az ehhez szükséges dízelmotor és az öntvénypáncélzat bevezetése azonban hosszú és következetes műszaki fejlesztést igényelt volna, amire a németeknek a háború folyamán már nem volt lehetőségük, azt megelőzően viszont elmulasztották.

1.2. A párhuzamos nehézharckocsi-fejlesztési koncepciók kialakulása

1941 júniusában – a Barbarossa hadművelet folyamán a T-34 és KV-1 típusokkal szerzett harci tapasztalatok alapján – azonnali és sürgető problémává vált a német harckocsik új generációjának kifejlesztése és harcra vetése. 1941. november 14-én. az OKW, az OKH és a hadiipar képviselői tanácskozásán Hitler kifejtette, hogy az orosz harctéren szerzett...hátrányt rövid időn belül be kell hozniuk, főkéntben lévő harckocsikkal...Megállapodtak a harckocsi-típusok gyors fejlesztésében és gyártásában”⁹. Ugyanebben az időben Heinz Guderian páncélostábornok vizsgálatot indított annak kiderítésére, hogy a páncélos hadviselés milyen harcászati elvei vezethetnek leginkább eredményre a keleti fronton. A vizsgálóbizottság...1941 november 25-én benyújtott előzetes beszámolójában...három tulajdonságot sorolt fel: döntött kialakítású páncélzat, nagy méretű futógörgők, a megfelelő sebesség és mozgékonyág eléréséhez...hosszú csövű löveg”¹⁰. Guderian célja – a T-34-esen megfigyelt páncélzat-konstrukció alapján – a megfelelő védettség biztosítása volt a tömeg alacsony szinten tartása mellett, hogy biztosítsa a nagyfokú mozgékonytságot (sebességet és hatótávolságot) ami a német harckocsi-hadviselés alapját képezte. A kért kis fajlagos tömegű, nagy teljesítményű, hosszú csövű páncéltörő lövegek is a fejlődés logikus irányát képviselték.

A keleti hadszíntér tapasztalatai alapján felgyorsult német harckocsi-fejlesztés során a szakemberek *elsőként a T-34 konstrukció teljes körű átvételére tettek kísérletet*. Ezt végül is elvetették, mivel rövid időn belül nem volt megoldható az öntöttacél torony és – a nagy löket-térfogattal mellett is kis tömegű – alumínium öntvény dízel-motorblokk gyárthatósága, illetve a vastag acéllemezek elektromos ívhegesztésének tökéletesítése. (A német harckocsiknál a testet és tornyot nem tudták teljes mértékben hegeszteni, helyenként szegecseletést is kellett alkalmazni.) *A Párduc harckocsi-*

⁹ Rigler József: Az Sd.Kfz. 181 Pz.-VI Tiger harckocsi. I. rész. Haditechnika, 1998. évi 2. sz. 67. o.

¹⁰ S. Hart - R. Hart: A II. világháború német páncélosai. Hajja és fiai könyvkiadó, Debrecen, 1999. 95. o.

fejlesztési program a német hadiipar lehetőségeihez igazítva indult. A VK3002 (MAN) prototípus a Guderian-bizottság által megkövetelt kiegyensúlyozott mozgékony-ság-védettség-tűzerő paramétereket testesítette meg, ugyanakkor a (korai változatnál) 650 LE teljesítményű karburátoros Otto-motor, a 40-80 mm közti döntött-hegesztett síklemezekből kiképzett páncéltest és torony, illetve a korábbi fejlesztésekre épülő átlapolt futómű gyártása technológiai szempontból megoldhatónak bizonyult. A hétfokozatú ZF AK 7-2000 váltómű megfelelő mozgékony-ságot biztosított¹¹. A 75 mm-es űrméretű KwK 42 L/70-es löveg teljesítménye előre láthatóan évekig elegendőnek bizonyult bármely páncélozott célpont leküzdésére¹².

A Párduccal egy időben, szintén a nehézharckocsi-kategóriában indult egy másik program is, amely a döntött páncélzat helyett függőlegest, hosszú csövű löveg helyett tarackosabb jellegű löveget alkalmazott. Ez a program a védettség-tűzerő-mozgékony-ság sort helyezte előtérbe. „Németországban tehát a nehézharckocsi-konstrukciók terén két irányzat alakult ki. Az egyik irány képviselője Ferdinand Porsche...a másiké H. Guderian volt. Felfogásuk különbözőségének lényege a következő volt: H. Guderian gyors, kevésbé védett és nagy tűzerejű harckocsikat igényelt a páncélos-csapatoknak, és a szovjet T-34 típust ideálisnak tartotta. F. Porsche...a nagy tömegű, nagy űrméretű löveggel ellátott, szinte mozgó erőd jellegű konstrukció híve volt...Hitler Porsche felfogását támogatta”¹³. Ez indította el a Tigris-programot, amelynek tervezését végül H. E. Kneipkamp végezte el. A háború folyamán Porsche, mint a nehézharckocsi-programok főbb paramétereibe sok esetben beleszóló politikai és gazdasági csúcsvezetéssel (Hitler és Speer) folyamatosan konzultáló, nagy tekintélyű szakember gyakorolt hatást a német nehézharckocsi-fejlesztés menetére. „Ferdinand Porschénak állítólag szabad bejárása volt Hitlerhez, és azon kevesek közé tartozott, akiknek a Führer adott a szavára”¹⁴. A Tigris-koncepció megfogalmazását követően Hitler több ízben berendelte Porschét és együtt újabb és újabb, egyre nagyobb tömegű nehézharckocsi-konstrukciókat fogalmaztak meg. Ez a 100 tonnás VK 10001 programtól a 120 tonnás Mammoth nehéz harckocsin át egészen a 188 tonnás Maus-ig vezetett¹⁵. A Királytigris esetében is igaz volt, hogy „a feladatot ismét a Henschel cég kapta, de a

¹¹ Spielberg, W. – Doyle, H.: Der Pzkw Panther und seine Abarten, Band 9. Motorbuch Verlag, Stuttgart, 1999. 242. o.

¹² Bruce Quarrie: Das Große Buch der Deutschen Heere im 20. Jahrhundert. Podzun-Pallas, Friedberg, 1990. 180. és 205. o.

¹³ Poór István (szerk.): Harckocsik és páncélozott járművek típuskönyve. Zrínyi Katonai Kiadó, Budapest, 1980. 212. o.

¹⁴ Roger Ford: A Tigris harckocsi. Hajja és fiai könyvkiadó, Debrecen, 2000. 89. o.

¹⁵ Schmidt László: A Maus német óriásharckocsi. Haditechnika, 1993. évi 3. sz. 57. o.

kialakításban...F. Porsche is közreműködött”¹⁶. A német fegyvergyártás egyik alapvető folyamatát képező nehézharckocsi-programba így a politikai és gazdasági csúcsvezetés tehát több esetben beavatkozott. Ugyanakkor e beavatkozások során nem vették figyelembe a mozgáscentrikus hadikultúra harckocsikkal szemben támasztott harcászati követelményeit, nem is beszélve e hadikultúra hadműveleti-hadászati igényeiről. Az abszolút védettségre törekvő fejlesztési folyamat során „a németek szinte megszállottan próbáltak egyre nagyobb harckocsikat kifejleszteni”¹⁷.

A harckocsi-hadviselés fejlesztését tehát egyértelműen a nehézharckocsi-kategória alkalmazásában látták. A fenti megfontolások alapján az 1941-es év végéig megindult a két párhuzamos nehézharckocsi-program: a Pz. V és a Pz. VI fejlesztése. *Ezzel 1942 elején az addig egymásra épülő német harckocsi-fejlesztés kettévált.* A két nehézharckocsi-típus harcászati-technikai paramétereit összevetve nehéz – tulajdonképpen nem lehetséges – a programkettőződés indokoltságát bizonyítani, mivel a *védettség és a tüzező paramétereinek elemzése alapján a Tigris és a Párduc harcértéke közel azonos volt.* A merőleges Tigris-páncélzat – 25% többlettömeg árán – ugyanakkora védettséget garantált, mint a Párducnál a vékonyabb döntött lemezek. Összevetési alapként a lövedék vízszintes páncél-metszetben megtett útját megadó ekvivalens páncélvastagság adatai használhatók fel, amely figyelembe veszi a páncéllemez beépítési szögét¹⁸. Mi is ezeket számítottuk ki és vetettük össze. A homlokpáncélzat felsőlemezek döntése a 100 mm-es lemezt alkalmazó Tigrisnél 0° fok, míg a 80 mm-es lemezzel szerelt Párducnál 55° volt, így az ekvivalens páncélvastagság a Tigrisnél 100 mm-re, míg a Párducnál 140 mm-re adódott. A legfontosabb páncélzat-részen, a homloklemeznél a Párduc így 40%-kal felülmúlta a Tigrist. A döntött páncélzat fölénye még akkor is egyértelmű, ha nem vesszük figyelembe a lövedékek lecsúszását az erősen döntött felületről. A toronypáncélzat oldal-lemezek döntése a 80 mm-es lemezt alkalmazó Tigrisnél 0° fok, míg a 45 mm-es lemezzel szerelt Párducnál 25° volt, így az ekvivalens páncélvastagság a Tigrisnél 80 mm-re, míg a Párducnál 64 mm-re adódott, itt tehát a Párduc 25%-os hátrányt szenvedett. Ugyanakkor a jóval nagyobb felületet adó törzs-oldalrész páncélzat döntése a 80 mm-es lemezt alkalmazó Tigrisnél 0° fok, míg az 50 mm-es lemezzel szerelt Párducnál 60° volt, így az ekvivalens páncélvastagság a Tigrisnél 80 mm-re, míg a Párducnál a 25%-kal

¹⁶ Poór István (szerk.): i. m. 211. o.

¹⁷ S. Hart - R. Hart: i. m. 151. o.

¹⁸ Szkacsko – Szergejev – Belonovszkij – Siskin – Marjutyin – Vaszilijev: Harckocsik és harckocsicsapatok. Zrínyi Katonai Kiadó, Budapest, 1982. 79-80. o.

magasabb 100 mm-re adódott. *Összességében a két harckocsi védettsége közel azonosnak volt mondható*¹⁹.

A lövegek teljesítménye között a Párduc javára mutatkozott 7-10% különbség. A rendszeresített wolfram-karbid magvas páncéltörő lövedékkel a 75 mm-es Párduc löveg 30°-os szögnél 149 mm, hagyományos lövedékkel 111 mm páncélt ütött át 1000 méteres távolságon, míg ugyanilyen körülmények között a Tigris 88 mm-es lövege 100, illetve 135 mm-t²⁰. A Párducéval azonos teljesítményű, de nehezebb és nagyobb helyigényű 88 mm-es löveg Tigrisbe építésének oka a politikai szintről érkező konkrét és határozott beavatkozás volt²¹. „A Fegyverügyi Hivatal inkább kisebb...löveggel akarta felfegyverezni a harckocsit, hogy a jármű mérete és tömege ne legyen túlságosan nagy”²². A nagyobb visszaható erővel rendelkező, nagyobb helyigényű 88 mm-es löveghez alkalmazható nagyméretű harckocsi-torony kialakítása már problémákba ütközött, amelyet merőleges páncélzat alkalmazásával oldottak meg. A kellőképpen nagyméretű torony viszont túlzottan nagy szerkezeti tömegű volt, ami nemcsak a harckocsi összegzett szerkezeti tömegét növelte, hanem jelentősen csökkentette a toronyforgatás sebességét is. Ez viszont kedvezőtlenül hatott a löveg alkalmazási mutatóira. A túlzott szerkezeti tömegű Tigris harckocsi „alkalmazása ...már olyan terepviszonyok között sem volt lehetséges, ahol kevésbé páncélozott ellenfelei még könnyedén tevékenykedhettek”²³.

Az abszolút védettségre törő irányzat következetes kibontakoztatása és eluralkodása megakadályozta a harcászati paramétereket kedvező arányban felsorakoztató Párduc továbbfejlesztését is. A Pz. V konstrukció - habár csak minimális korszerűsítéseket végeztek rajta a háború végéig – további jelentős műszaki-fejlesztési tartalékokkal rendelkezett. 1000 méteren 120 mm páncélt átütő fegyverzete egészen 1945-ig a nehéz harckocsik ellen is hatékony, ugyanakkor páncélzata – habár nem biztosított a Királytigrishez hasonló „abszolút sebezhetetlenséget” – döntött rendszere miatt mégis korszerű volt. Ami a legfontosabb: a 45 tonnás tömeg még nem rontotta le drámai módon a mozgékonyt és a hatótávolságot, illetve lehetővé tette volna a folyamatos hibákkal küszködő átlapolt futómű lecserélését a korszerűsített egy görgősoros típusokra, amelyeket 1943 végétől kezdtek alkalmazni egyes nehéz

¹⁹ Matthew Hughes – Chriss Mann: A Párduc harckocsi. Hajja és fiai könyvkiadó, Debrecen, 2000. 92. o. és Roger Ford: i. m. 92. o.

²⁰ Matthew Hughes – Chriss Mann: i. m. 7. és 37. o.

²¹ S. Hart - R. Hart: i. m. 118. o.

²² U.o. 118. o.

²³ Bonhardt – Sárhidai – Winkler: A Magyar Királyi Honvédség fegyverzete. Zrínyi, Budapest, 1989. 138. o.

rohamlövegeken²⁴. A Párduc II. program során továbbfejlesztett nehéz harckocsi mellső toronypáncélzatát 120 mm-re növelték, fegyverzete a 88 mm-es L/71-es löveg volt, tömege mégsem haladta meg az 50 tonnát²⁵. Így esély mutatkozott az új, 700 LE-s dízelmotorok beépítésére is²⁶. A minden harcászati igényt kielégítő Párduc II-ből azonban mindössze néhány példány készült el. Inkább a Tigris fejlesztették tovább a Királytigris program keretében, következetesen tovább haladva a maximális védettségre törekvő konstrukciók útján.

A Pz. VI Királytigris – a Tigris váltótípusa – esetében eredetileg a katonai vezetés a tervezés szintjén már a korszerű konstrukciós elvek megvalósítását, a „Tigris és Párduc harckocsik előnyös tulajdonságait ötvözni tudó harckocsi kialakítását tűzte ki célul”²⁷. „A cél egy olyan harcjármű kifejlesztése volt, mely ötvözi magában a Tigris E minden erényét, de annak...merőleges páncéllemezei helyett a Pz. V Párduc – eredetileg a T-34-ről mintázott – döntött páncélzatát kapja”²⁸. A Királytigrisen – az öntvény-technológiát ugyan nem sikerült megvalósítani – már valóban következetesen alkalmazták a korszerű elvek szerinti döntött páncélzatot. Az elöl 20°-os, oldalt 30°-os döntésű toronypáncélzat lehetővé tette, hogy a Tigris I-hez képest, 50%-kal növelt védettség mellett is, a jóval nagyobb térfogatú torony tömege mindössze 20%-kal legyen magasabb²⁹. A 150 mm-es homlokpáncélzat 40°-os döntése 195 mm-es ekvivalens páncélvastagság elérését tette lehetővé³⁰. A Királytigrisen közepes űrméret-hosszúságú (L/56) lövegnél hatékonyabb, hosszú csövű, L/71-es KwK 43 típusú 88 mm-es harckocsiágyút alkalmaztak. „Hitler sürgetésére...a páncélzat vastagságát elöl 185 mm-re, az oldalakon pedig 80 mm-re kellett növelni”³¹. Ez az „abszolút védettség” elvét képviselő beavatkozás a tömeg jelentős növekedéséhez vezetett, így a Királytigris a második világháborús viszonyok között egyedülálló, 68 tonnás szerkezeti tömeggel került rendszeresítésre³². „Az eredeti célkitűzést tekintve...*az új típus nem felelt meg a várakozásoknak*...A megnövelt páncélzat növelte az össztömeget, s mivel nem sikerült az eddig alkalmazott erőforrásoknál nagyobb teljesítményű motort készíteni, romlott a mozgékonytárgyat

²⁴ Poór István (szerk.): i. m. 217. és 219. o.

²⁵ Senger, F. M. – Etterlin: German Tanks of World War II. (München, 1965) Arms and Armour Press, London 1973. 64. o. továbbá S. Hart - R. Hart: i. m. 98. és 102-103. o. illetve Gennagyij Holjovszkij Lvovics: Enciklopedyia Tankov. Biblioteka Voennüj Isztorii, Minszk, 1998. 224. o.

²⁶ Spielberger, W. – Doyle, H.: Der PzKpw Panther...174. o.

²⁷ Bombay – Gyarmati – Turcsányi: i. m. 132. o.

²⁸ Számvéber Norbert: i. m. 9-12. o.

²⁹ Spielberger, Walter J.: Der Panzer-Kampfwagen Tiger und seine Abarten, Motorbuch Verlag, Stuttgart 1994. 135., 192. és 195. o.

³⁰ Bruce Quarrie: i. m. 213. o.

³¹ S. Hart - R. Hart: i. m. 14. o.

³² Bruce Quarrie: i. m. 213. o.

leginkább jellemző fajlagos teljesítmény is”³³. A már a Tigrisre is olyannyira jellemző futóműhibát nem küszöbölték ki, sőt, növelték a futómű leterheltségét. A kis darabszámban (498 db) gyártott extrém nagy tömegű és kis hatótávolságú, folyamatos meghibásodásokkal küszködő eszköz már nem gyakorolt jelentős hatást a két hadszíntéren zajló harctevékenységre – mivel rendelkezésre állása a háború folyamán a két hadszíntéren összegezve sem haladta meg a 230 darabot. Több német szerző is osztotta azt a véleményt, amely szerint „a Tigris II alulmotorizált és szerkezetét tekintve irreális konstrukció volt”³⁴.

1.3. A gyártás, a szervezetfejlesztés és az üzemeltetés nehézségei

A gyártási programok párhuzamos futtatása a nyersanyaghiánnyal küszködő mozgáscentrikus hadikultúra hadiiparában ellentmondásos jelenség volt. Az anyagigényes harckocsi-, különösen a nehézharckocsi-programok területén minden hadviselő fél igyekezett egyetlen programot végigvinni a háború folyamán (pl. Churchill, KV-ISz), de éppen a kapacitás- és nyersanyaghiánnyal küszködő németek két nehézharckocsi-programot futtattak, amelyek lényegében azonos feladatra, azonos harcértékkel rendelkező eszközök gyártását eredményezték. Felmerülhet, hogy a Tigris-programtól gyors fejlesztést, korai gyártást és a nehéz harckocsik mielőbbi harcba vetését remélték és ezért vállalták fel párhuzamosan a két programot. A Tigris-program ugyan korábban vezetett eredményre mint a Párduc harckocsi fejlesztése, ezt a időelőnyt azonban a gyártásfolyamat során nem használták ki kellő mértékben. (Tulajdonképpen mindkét típus Kurszknál debütált). A termelés 1942-ben mindössze havi 20 darabos kisszériás szinten mozgott³⁵. A Tigris termelési átlaga 1943-ban havi 54 db-ra adódott, majd 1944-ben 40%-kal magasabb, 78 darabos értéket ért el. A termelést csak 1944 első félévében futtatták fel a német viszonyok között már jelentősnek mondható havi 100 darabra, ami a 43-as termelési átlag kétszerese volt³⁶. A termelési csúcst az 1944 áprilisában gyártott 104 darab Tigris jelentette³⁷. Ebben az évben azonban már tömegesen jelent meg az ISz-2 típus a harctéren, melynek 122 mm-es lövege a Tigris I-es homlok- és toronypáncélzatát is átütötte³⁸. A tömeges harci alkalmazás így 70%-os veszteséghez vezetett a keleti hadszíntéren, bár még egy évig kétségtelenül sikeres volt nyugaton. Mindez a típus gyártásának leállításához vezetett. A harckocsi-típusok gyártásának leállítása nem volt szokványos a háborús ipari termelésben. A Tigris nehéz

³³ Roger Ford: i. m. 90. o.

³⁴ Senger, F. M. – Etterlin: 73. o.

³⁵ S. Hart - R. Hart: i. m. 119. o.

³⁶ Roger Ford: i. m. 50. o.

³⁷ Senger, F. M. – Etterlin: i. m. 71. o.

³⁸ Egon Kleine - Volkmar Kühn: i. m. 219. és 309. o.

harckocsi gyártásának leállítását követően a páncéltestet még önjáró löveg gyártásához sem használhatták fel, annak „túl nagy súlya és bonyolult kivitele következtében”³⁹. Ilyen módon értékes Párduc harckocsialvázakat kellett elvonni a 382 db Jagdpanther (Vadászpárduc) gyártásához.

A Pz. V gyártásával folyamatosan és jobban kielégíthető lett volna a német harckocsifegyvernem eszközigénye, tekintettel a két hadszíntéren küzdő német haderő tömeges harckocsi-igényére. Ezt a célt azonban a Párduc gyártási program során nem sikerült megvalósítani. A prototípusokkal együtt a gyártás 6042 db volt⁴⁰. „A Párduc harckocsiból legyártott teljes mennyiség...csak a német termelési kapacitást tekintve számít jelentősnek....(habár)...valamennyi páncélosadosztály egy Párduc harckocsikkal felszerelt zászlóaljat kapott...mivel a harckocsit a Pz.Kpfw IV típusok leváltására tervezték”⁴¹. Végül nem tudták leváltani az 1943-tól elavultnak számító Pz. IV közepes harckocsit, amit pedig célul tűztek ki. A német harckocsigyártás alapvetően nem tudta teljesíteni az alkalmazó által támasztott igényt. Az okok közül az első helyen a két nehézharckocsi-program értelmetlen párhuzamos futtatása húzódik meg. Richard Ogorkiewiczet, a harckocsi-hadviselés elismert szakértőjét idézve: „A németek legnagyobb hibája az volt, hogy nem tudtak az oroszokhoz hasonlóan egy vagy két megfelelő harceszköz előállítására koncentrálni. Ez volt harckocsi-fejlesztésük legnagyobb hibája”⁴². A harckocsigyártás Párduc nehézharckocsi-típusra korlátozása esetén a legyártott 1350 db Tigris helyett hozzávetőleg 2700 db azonos harcértékű Párduc harckocsi lett volna előállítható. „Egy Tigris gyártásához szükséges munkaóra két Párduc harckocsira volt elegendő”⁴³. A fokozott munkaerő- és nyersanyagigényt tükrözi a két eszköz beszerzési ára is: a 250 000 birodalmi márka értékű Tigris több, mint a kétszerese volt a 117 000 márka értékű Párducnak, ami – a tömeggyárthatóság követelményeinek fokozott figyelembevételére miatt – alig 10%-kal volt drágább egy Pz. IV közepes harckocsinál⁴⁴. Hasonlóképpen összevethető a 495 db Királytigris harckocsi bekerülési költsége, munkaóra- és anyagigénye a Párducéval szemben. Így a Királytigris-program mintegy 1500 Párduc harckocsi gyártásának elmaradásával járt. Összevetve a Tigris, Királytigris és Jagdpanther (Vadászpárduc) gyártási adatokat, kimutatható, hogy a német nehézharckocsi-program megkettőzése nélkül a Párduc-termelés mintegy kétszeres mennyiséget jelenthetett volna. Két közel azonos harcértékű harckocsi közül célszerű lett volna tehát annak a típusnak a gyártása és

³⁹ Poór István (szerk.): i. m. 217. o.

⁴⁰ Spielberger, W. – Doyle, H.: Der Pzkw Panther...251. o.

⁴¹ Bombay – Gyarmati – Turcsányi: i. m. 132. o. továbbá Senger, F. M. – Etterlin: i. m. 73. o.

⁴² Matthew Hughes – Chriss Mann: i. m. 47. o.

⁴³ Bombay – Gyarmati – Turcsányi: i. m. 132. o.

⁴⁴ Roger Ford: i. m. 16. o.

továbbfejlesztése, amellyel megkétszerezhetnék illetve egységesíthették volna a harckocsi termelést.

A Tigris-programoknál felmerülő technológiai nehézségek és a védettség többi harcászati paraméter elé helyezésének eredménye elsősorban a károsan magas szerkezeti tömeg volt. Amíg egy döntött homloklemez – öntvénytorony technológiát alkalmazó, 90-160 mm páncélvastagsággal rendelkező szovjet nehéz harckocsi tömege 41-45 tonna volt, addig a síklemez technológiával gyártott, 100-120 mm páncélvédettséggű német nehéz harckocsi tömege azonos védettség mellett 30%-kal nagyobb, 57 tonnára adódott. A nagy vastagságú lemezek ívhegesztése területén fennálló technológiai korlátok miatt a lemezek összeerősítése csak függőleges állapotban volt kivitelezhető. A német ipar technológiai korlátai ellenére is megvalósította a nagy vastagságú páncéllemezek alkalmazását, ez azonban túlzottan magas szerkezeti tömeggel járt együtt. A maximális védettségre törekvő harckocsi-konstrukció – nagyfokú túlélőképessége mellett – *kevésbé volt alkalmas a mozgáscentrikus hadikultúra nagymélységű harckocsi-manővereken alapuló harceljárásaira*. Az indokolatlanul magas tömeg, a karburátoros Otto-motor miatt fokozottan jelentkező rendkívül kis hatótávolság, a megbízhatatlan átlapolt görgős futómű alkalmazásának kényszere, a vasúti szállítás szempontjából előnytelen széles lánctalp, a sérült eszköz nehezen megoldható vontatása, a túlterhelt váltómű fokozott meghibásodási hajlama és a hidakon történő átkelés lehetőségének nagymértékű beszűkülése összességében lerontotta az eszköz. egyébként jónak mondható harci lehetőségét. A Tigris nagy tömegeből fakadó minőségi problémái elsősorban az átlapolt görgős futómű meghibásodásai formájában jelentkeztek. Brit műszaki szakemberek vizsgálatai alapján „a harckocsi...nem alkalmas nagyobb távolságok megtételére...a meghibásodások a harckocsi futóművénel gyakoriak és túlságosan komplikáltak ahhoz, hogy a ...technikai szolgálat megbirkózhasson velük”⁴⁵. Az átlapolt futómű meghibásodásainak oka a hibás konstrukció, mivel az egymás mellett üzemelő futógörgők közé beszoruló kövek javítást igénylő elakadáshoz vagy végzetes meghibásodáshoz vezethettek. „Az észak-európai zord telek során sár és hólé folyt a kerekek közé. Ez megfagyva mozgásképtelenné tette a harckocsit. Oroszországban számos Tigris veszett oda emiatt. Ha törmelék, kövek és sziklák kerültek a kerekek közé, a Tigris lánctalpai a lánchajtókerék fogait átugrották, és mozdíthatatlanul beszorultak. Ugyanez volt a helyzet, ha sáros terepen kellett tolatni vagy fordulni”⁴⁶. A meghibásodásokhoz és törésekhez a túlzott szerkezeti tömeg is hozzájárult, hiszen „a jármű nagy tömege miatt a felfüggesztés és a sebességváltó

⁴⁵ Roger Ford: i. m. 79. o.

⁴⁶ Roger Ford: i. m. 35. o.

alkatrészei hamar elkoptak” illetve törtek⁴⁷. Az átlapolt futógörgős futóművek meghibásodásaiért a fenti két ok egyaránt felelős volt. Mivel magát az átlapolt konstrukciót a tervezettnél magasabb szerkezeti tömeg miatt kezdték alkalmazni, az eredendő ok a magas szerkezeti tömeg. Kiutat a tömeg csökkentése és a korszerű, egygörgősoros futóművek alkalmazása jelenthetett volna.

A túlzottan magas szerkezeti tömeg a motorok túlterheltségéhez, extrém magas üzemanyag-fogyasztásához és gyakori üzemzavaraihoz vezetett. A Maybach HL jelzésű, 1300 kg tömegű, 4 db karburátorral szerelt, 700 LE-t teljesítő 23 literes Otto-motorok 3000 fordulatszámon adták le a kívánt teljesítményt, ami ennél a hengerűrtartalomnál – a szerkezeti egységekre ható tömegek miatt – nem szerencsés⁴⁸. (Például a britek 27 liter hengerűrtartalmú, V-12-es Meteor harckocsi-motorja 2500-as percnkénti fordulatszámon adta le maximális teljesítményét⁴⁹.) A túlterhelt motorokat emiatt gyakran kellett nagyjavítani. A nagy tömegből fakadó folyamatos túlterhelés következtében „a motorok ...nem voltak megfelelőek egy olyan nehéz harckocsiban történő alkalmazáshoz, melynek tömege eleve 25%-al haladta meg a tervezettet. A szintetikus gumiból készült tömítőgyűrűk alkalmazásának következtében, ha az üzemi hőmérséklet 95 °C fölé emelkedett, úgy hűtőfolyadék kerülhetett az olaj vezetékbe. Ez nem tervezési hiba, és (túlterhelés esetén) más motoroknál is jelentkezett...Ugyanezt az egységet építették be a 68 tonnás Királytigrisekbe is. A túlterheltség ennél a típusnál még komolyabb problémát okozott, ezért...a teljesítményt 600 LE-re csökkentették”⁵⁰.

A Tigris túlzottan nagy szerkezeti tömegéből fakadó alacsony tömeg-teljesítmény arányt a konstruktőrök úgy próbálták kiküszöbölni, hogy – a mozgékonyág fokozása érdekében - a lehető legmagasabb színvonalú, nyolcfokozatú félautomata váltót alkalmazták. Ez a megoldás valóban növelte a mozgékonyágot, ha a váltómű működött. A túlterhelés miatt a bonyolult félautomata rendszerrel viszont gyakran jelentkeztek meghibásodások. A Maybach által kifejlesztett OLVAR típusú sebességváltó volt a Tigris legbonyolultabb és legköltségesebb alkotórésze. Az előválasztó egységet, mely nyolc előre-és négy hátrameneti sebességfokozatot tudott kapcsolni, valamint az átviteli egységet is hidraulikus úton működtették. Az addigi, jóval kisebb tömegű harckocsi-típusok egyszerű kormányzásai rendszereihez képest a nagyobb tömegű Tigrisnél jóval bonyolultabb, regeneratív kormánymű került

⁴⁷ S. Hart - R. Hart: i. m. 97. o.

⁴⁸ Bruce Quarrie: i. m. 209. o.

⁴⁹ Roger Ford: i. m. 35. o.

⁵⁰ Roger Ford: i. m. 30-32. és 91. o.

rendszeresítésre, ami német viszonylatban új technológiának minősült. A Merrit-Brown típusú kormányművet eredetileg Nagy-Britanniában fejlesztették ki, majd a Churchill harckocsikon alkalmazták először. A németek a megoldást a zsákmányolt angol nehéz harckocsikról vették át⁵¹. A megfelelő működéshez a bonyolult fogaskerékház és a kormánymű karbantartására különös figyelmet kellett fordítani. Harctéri körülmények között erre nem mindig volt lehetőség. *A Tigrisek harcképtelenné válásának leggyakoribb oka a fogaskerékház és a kormánymű meghibásodása volt*⁵².

A nagy tömeg lehetetlenné tette a meghibásodott vagy sérült harckocsi vontatását is, ezáltal igen korlátozottá tette a javíthatóságot. Elméletben volt lehetőség az ilyen módon mozgásképtelenné vált eszközök vontatására, ám ebben az esetben a vontató járműveket terhelték túl. Ekkora tömeg mozgatásához három 18 tonnás féllánctalpas Zugkraftwagen, azaz vontató, vagy két Tigris volt szükséges⁵³. Három vontató természetesen nem állt mindig rendelkezésre, ami az 1942-től egyre gyakoribb védelmi jellegű hadműveletek során a sérült, vagy minden harci sérülés nélkül egyszerűen csak meghibásodott Tigrisek tömeges hátrahagyásához vezetett. „A motor, a meghajtószerkezet és a futómű túlerőltetéséből eredő gyakori meghibásodások – megfelelő vontatók hiányában – visszavonuláskor óhatatlanul a harckocsi hátrahagyásához vezettek”⁵⁴. Az alkalmazó szempontjából teljességgel mindegy volt, hogy a harci sérülés, vagy éppen az annak elkerülése érdekében alkalmazott túlsúlyos páncélzat miatti meghibásodás okozta az eszköz elvesztését.

A Párduc és a Tigris harckocsik fegyverzete egyértelműen a harckocsik elleni küzdelem, illetve a manőverező hadviselés céljait kellett szolgálja. Ennek következtében az új típusú nehéz harckocsikkal felállított alegységeket a Párduc esetében integrálták a már meglévő páncélos-szervezetekbe, ahol azok a többi harckocsi-alegységgel szoros együttműködésben, manőverező műveletek megvalósítása során vívták volna harcukat. A Párduc nehéz harckocsi – mozgékonyága miatt – alkalmas volt a hadosztályokkal történő együttműködésre, míg a Tigris harckocsi – a mozgékonyág hiánya, azon belül is a kis hatótávolság miatt – ilyen feladatra igazán nem volt alkalmas. (A Párduc úton mért 160 km-es hatótávolságának a Tigris alig több mint a felére, 100 km-re volt képes⁵⁵.) Ezért eltért a két nehézharckocsi-típus szervezeti alárendelése. „A német

⁵¹ Senger, F. M. – Etterlin: i. m. 71. o.

⁵² Roger Ford: i. m. 35. o.

⁵³ U.o. 35. o.

⁵⁴ Bonhardt Attila: Tigris angyalbőrben. Pz.VI.E Tiger-I nehézharckocsik a Magyar Királyi Honvédség kötelékében Haditechnika, 1997. évi 2. sz. 47. o.

⁵⁵ Bruce Quarrie: i. m. 205. és 209. o.

hadvezetés a Tigriseket önálló alakulatokban – nehézpáncélos-osztályokban (schwere Panzerabteilungen, – s. Pz. Abt.) – kívánta alkalmazni. Ezek a zászlóalj méretű alakulatok csak a legkritkább esetben kerültek szervezetszerűen egy hadosztály keretébe. Általában hadsereg-illetve hadtest-közvetlen elemként kerültek átmeneti megerősítésként valamelyik seregtesthez.”⁵⁶.

A Pz. VI modell története folyamán elsősorban olyan körülmények között volt sikeresen alkalmazható, amikor az ellenfél harckocsicsapatai kizárólag könnyű- és közepes-harckocsikból álltak. Ilyen helyzet volt, amikor 1942 végétől a szovjet nehézharckocsi-program leállása és a KV-1 nehéz harckocsi gyártásának és továbbfejlesztésének beszüntetése lehetővé tette, hogy a Pz. VI másfél évig sikeres legyen a keleti hadszíntéren. Ennek köszönhetően a Kurszknál bevetett Tigrisek jelentős veszteségeket okoztak a szinte kizárólag közepes harckocsikból álló szovjet harckocsicsapatoknak, miközben csak csekély veszteséget szenvedtek el⁵⁷. Hasonlóképpen sikeres volt a Pz. VI típus 1944-ben a szövetségesek ellen, akik – az anyagcentrikus-tengeri hadikultúra jellegzetességei szerint – nem (vagy csak kis számban) rendelkeztek nehéz harckocsikkal. 1944-re keleten megváltozott a Tigris alkalmazási környezete, mivel „megjelent a nehéz harckocsik új generációja: a...szovjet Joszif Sztálin. Ez jelentős fölényben volt a Tigrissel szemben, mind a tűzerő, mind a páncélzat kialakítása, mind pedig a sebesség tekintetében”⁵⁸. Az ISz-2 nehéz harckocsi 5-600 méterre meg tudta közelíteni a Tigrist, amelynek fegyverzete csak ilyen távolságról volt képes átütni ellenfele homlokpáncélzatát. Az ISz-2 120 mm-es, 60°-ban döntött homlokpáncélzatának ekvivalens páncélvastagsága 240 mm, a toronyé 160 mm volt⁵⁹. A Tigris I. 88 mm-es lövege 90°-os szögnél 1000 méteren 140 mm páncélt ütött át⁶⁰. A Tigris mindössze 100 mm páncélvédettséggel rendelkezett, viszont az ISZ-2-es 122 mm-es lövege 1000 m távolságból 160 mm-es páncélzatot ütött át⁶¹. A szovjet nehéz harckocsik 1944-es tömeges megjelenésekor, a szovjet támadó hadműveletek megindulásakor, a Pz. VI típussal felszerelt zászlóaljak öt hónap alatt elvesztették haditechnikai eszközeik több, mint 60%-át. 1944 második felében a keleti hadszíntéren a 9 nehézharckocsi-zászlóalj hozzávetőleg 380 eszközéből júniustól decemberig 268 darab semmisült meg, ami az összes hadszíntéren tevékenykedő Tigrisek 70%-a volt⁶². „A keleti fronton megjelenő...122 milliméter űrméretű löveggel felszerelt

⁵⁶ Számvéber Norbert: i. m. 9-12. o.

⁵⁷ Roger Ford: i. m. 72. o.

⁵⁸ S. Hart - R. Hart: i. m. 122. o.

⁵⁹ Tim Bean – Will Fowler: Szovjet harckocsik a II. világháborúban. Hajja és fiai könyvkiadó, Debrecen, 2004. 140. o.

⁶⁰ Rigler József: i. m. 3. sz. 69. o.

⁶¹ Tim Bean – Will Fowler: i. m. 140. o.

⁶² Szabó Péter – Számvéber Norbert: i. m. II. kötet, 91. o. és Roger Ford: i. m. 83. o.

szovjet...nehéz harckocsik...ellensúlyozták...a Tigris fölényét”⁶³. Német szerzők véleménye szerint is „rendkívül veszélyes ellenfélnek bizonyultak az új Joszif Sztálin nehéz harckocsik”⁶⁴. A szovjet nehéz harckocsik új generációja, az ISZ-2 már hozzávetőleg másfélszer nagyobb űrméretű löveggel és másfélszer vastagabb páncélzattal készült, mint a Pz. VI, miközben – az öntvény technológiának és a diesel-motornak köszönhetően – megőrizte mozgékonyágát és hatótávolságát.

A német hadvezetés a Királytigris harcba vetésétől várta a keleti hadszíntéren elvesztett fölényének visszaszerzését. A számos műszaki problémával küszködő, a technikai lehetőségek felső határáig fejlesztett Királytigris fegyverzete és homlok-, illetve toronypáncélzata olyan tüzerőt, illetve védettséget biztosított az új német nehéz harckocsinak, amely valóban bizakodásra adhatott okot. Tüzereje és védettsége magas szinten állt. „E típus igen kemény ellenfélnek bizonyult. Lövegével 2000 m távolságból...képes volt 152 mm páncélt átütni. Saját 150 mm-es homlokpáncélja ugyanilyen távolságból szemből szinte sebezhetetlenné tette. Mindennek azonban ára volt. A hatalmas tömegű páncélos a kötött aljzatú utakról ritkán térhetett be az elsüllyedés veszélye nélkül”⁶⁵. A mozgékonyág, hatótáv, talajnyomás és tömeg-teljesítmény-arány területén komoly problémák mutatkoztak. A Tigris I-nél számos gondot okozó átlapolt futóművön az üzembiztosság érdekében módosításokat hajtottak végre, gyakorlatilag eredménytelenül. Nemcsak a túlzottan nagy talajnyomás és az eltömődésre-megszorulásra hajlamos szerkezet okozott nehézségeket, hanem a jelentős többlet-tömegből fakadó túlterhelés is. A túlzottan nagy szerkezeti tömeg „minden erősítés dacára erős torzulásokat okozott a futóműben. Különösen kemény és egyenetlen talajon haladás közben fordultak elő lengőkar- és lánctalpszem-görbülések, lánccsap-törések. Ezek a hibák a lánctalp vezetését, a harckocsi irányíthatóságát is károsan befolyásolták”⁶⁶.

A Királytigris fő fegyverzeténél – lenyűgöző teljesítménye ellenére – elérték azokat a terhelési határokat, amelyek már az üzembiztosság, üzemeltethetőség és a pontos működtetés rovására mentek. „A Krupp cég által gyártott KWK L/71 88 mm-es löveg...nem váltotta be teljesen a hozzá fűzött reményeket. A hosszabb cső és az új gránátok a lövedékek nagyobb kezdősebességét és ugyanakkor nagyobb hátralökő erőt eredményeztek. Hiába volt a csőszájfék (egyharmaddal csökkentette a hátrasiklást) és a fék, olyan nagy erők léptek fel lövéskor, hogy az ágyú bekötései fellazulhattak.

⁶³ Bombay – Gyarmati – Turcsányi: i. m. 128. o.

⁶⁴ Horst Scheibert: Kampf und Untergang Der Deutschen Panzertruppe 1939-1945. Podzun – Pallas – Verlag, Friedberg, 1992. 214. o.

⁶⁵ Schmidt László: A Tigris II (Királytigris) harckocsi I. rész. Haditechnika, 1998. évi 4. sz. 94. o.

⁶⁶ U.o.. 95. o.

Ugyanakkor a cső is jelentős kopást mutatott. Mindezek azt eredményezték, hogy az új löveg pontatlanabb volt, mint a Tiger I L/56-os ágyúja⁶⁷. A Királytigris motorizáltságát – habár többlet-tömege miatt a korábbi nehézharckocsi-típusokhoz képest legalább 20%-kal nagyobb teljesítményű motor beépítését igényelte volna – a már sorozatban gyártott HL 230 típusjelzésű, 12 hengeres, V elrendezésű erőforrásra alapozták. A német nehéz harckocsikon széles körben alkalmazott motor 2500 f/perc tartós üzemmódban 600 LE-t, míg forszírozott üzemmódban 3000 f/percnél 700 LE-t teljesített⁶⁸. A Királytigrisnél a túlzottan nagy szerkezeti tömeg miatt azonban káros lett volna kihasználni a forszírozott üzemmód adta többleteljesítményt. A harckocsivezetők – a túlsúlyos jármű mozgatása érdekében – folyamatosan az emelt üzemmódon járaták a harckocsimotort, ezért azt gyárilag kellett visszazabályozni az alacsonyabb fordulatszámú, 600 LE-s üzemmódra. Ez azt jelentette, hogy a Királytigris tömegteljesítmény aránya a brit Churchill gyalogsági-támogató nehéz harckocsi szintjére csökkent. Nemcsak a teljesítmény, hanem a nyomaték is csekélynek mutatkozott a 68 tonnás harceszköz mozgatásához. Amíg a T-34 közepes harckocsi mindössze 500 LE teljesítmény mellett is 2100 Nm nyomatékot szolgáltatott, addig a leszabályozatlan HL 230 700 LE-s teljesítménye ellenére is, mintegy 15%-kal kisebb, 1850 Nm nyomaték leadására volt képes⁶⁹.

A gyakorlati alkalmazás során jelentős hátrányt jelentett, hogy az alig ötszáz darabos legyártott mennyiségből 260-nál több soha nem volt jelen a keleti hadszíntéren, holott a szovjet nehéz harckocsik száma 34 nehézharckocsi-ezredben, majd a nehézharckocsi-dandárokban fokozatosan elérte az ezret⁷⁰. A harcok folyamán hamar bebizonyosodott, hogy a Királytigris 150 mm-es döntött homlokpáncélzata ellenére sem sebezhetetlen nehéz harckocsi. 1944 nyarán Sandomierz közelében a Királytigrisek ISz-2-esekkel csaptak össze és mintegy 30%-os veszteséget szenvedtek⁷¹. A Királytigris tehát 1944-ben harcértékben közel azonos, mennyiségileg jelentős fölényben lévő ellenféllel vette fel a harcot a keleti hadszíntéren. Emellett a típus néhány műszaki konstrukciós hibája miatt impozáns védettsége és tűzereje ellenére is jelentős veszteségeket szenvedett. Az ellenség nagy ütemű térnyerésénél gyakran kényszerültek sorsára hagyni.

1.4. A német nehézharckocsi-program értékelése

⁶⁷ Lippai Péter: Az Sd.Kfz. 181 Königstiger (Panzer VI B) harckocsi. Haditechnika, 1996. évi 3. sz. 44-45.

⁶⁸ Schmidt László: Sd.Kfz. 171 Pz.-V Panther harckocsi. Haditechnika, 1998. évi 1. sz. 72. o.

⁶⁹ Lakatos Árpád: A Maybach HL 230 nehézharckocsi-motor. Haditechnika, 2007. évi 2. sz. 11. o.

⁷⁰ Szabó Péter – Számvéber Norbert: i. m. II. kötet, 224. o.

⁷¹ Tim Bean – Will Fowler: i. m. 141. o.

A német nehézharckocsi-program esetében az alapvető probléma az volt, hogy *a hadiipar az idő szorításában képtelen volt megoldani a harckocsik dízelesítését és az öntvénypáncélok gyártását.* A rendelkezésre álló technológiai lehetőségeket – a hajlított-döntött síklemez páncélt és a nagy teljesítményű Otto-motort - sem tudták kihasználni, mivel a „harmonikus arányban megvalósított tüzerő-mozgékonyosság-védetség elve” helyett az „abszolút védetség elve” jelentős tért nyert a nehézharckocsi-fejlesztésben és –gyártásban. Ez a hadikultúrának megfelelő harcászati követelményrendszerrel ellentétes kombináció volt. A két irányzat közül – H. Guderian szakszerű állásfoglalása ellenére, politikai ráhatásra - végül az „abszolút védetséget” előtérbe helyező harckocsifejlesztési irányzat került fölénybe. Így a Pz. V reális műszaki fejlesztése helyett olyan programok indultak el, mint a valós harcászati körülmények között közvetlen harci sérülések és műszaki okok miatt 70%-os veszteséget szenvedett Pz. VI Tigris, vagy a 68 tonnás, harcserű körülmények között (terepen) 80 km hatótávolságú Királytigris kisszeriás gyártása, illetve a 188 tonnás Maus fejlesztése⁷². Az „abszolút védetségre” törekvő harceszközöket akkor is kifejlesztették és legyártották, ha egyes műszaki problémák – például a megbízható futómű kialakítása – megoldhatatlannak bizonyultak. A maximális védetség elvét megvalósító programsorozat típusai – a Pz. VI és a Pz. VI II – a reális harc körülményeit figyelembe véve nem voltak sikeresek, esetenként pedig kimondottan sikertelenek voltak. A második világháború német páncélosainak fejlődését vizsgáló szakértők – S. Hart és R. Hart szakírók – véleménye szerint „A Párduc a II. világháború egyik legjobb harckocsija volt. Ennél a típusnál sikerült kialakítani a nagy erejű 75 mm-es löveg, a ferde síkú páncélzat és a mozgékony kombinációját”⁷³. A Párduc támadó és védelmi szerepkörben...egyaránt képes volt fölényben maradni az ellenfél harckocsijaival szemben így minden német harckocsi közül a legjobb volt”⁷⁴. Ezzel szemben „a Tigris...műszakilag megbízhatatlan és lassú volt...kiváló védelmét csak a gyorsasága rovására lehetett a harckocsiban egyesíteni”⁷⁵. Ez a Tigrisről alkotott vélemény számos más helyen is fellelhető a mértékadó szakirodalomban, amely szerint az üzemeltetés során „mind több panasz érkezett, hogy a harckocsi lassú és nem képes manőverezésre. Végül is 1944 második felében csökkentették (majd leállították) a gyártását, mivel nem bizonyult kellően sikeresnek”⁷⁶. Egyes szakirodalmakban a Tigris gyártásának létjogosultsága is megkérdőjeleződik. Vajon „a Tigris volt-e a

⁷² Bruce Quarrie: i. m. 213. o. továbbá Egon Kleine - Volkmar Kühn: i. m. 317. o.

⁷³ S. Hart - R. Hart: i. m. 95. o.

⁷⁴ Senger, F. M. – Etterlin: i. m. 67. o.

⁷⁵ S. Hart - R. Hart: i. m. 117. és 120. o.

⁷⁶ Ránki György: A II. világháború gazdaságtörténete. Közgazdasági és jogi kiadó, Budapest, 1990. 164. o.

megfelelő fegyver az oroszországi harcok folytatásához, vagy mindössze Hitlernek a nagyméretű, súlyos fegyverek iránti vonzalma következtében került kiválasztásra?”⁷⁷. Ugyanakkor a Párduc szerepével kapcsolatban külön ki kell emelni, hogy a *mozgáscentrikus német haderő a világon elsőként alkalmazott nehéz harckocsit manőverező szerepkörben*. Mindez erős párhuzamokat mutat a mai NATO elvekkkel, amikor az alap harckocsit 55 tonnás szerkezeti tömeg és 120 mm-es löveg jellemzi⁷⁸.

2. A szovjet nehézharckocsi-program

2.1. A nehéz harckocsik alkalmazása a tömeges hadikultúrában

A tömeges hadikultúrában áttörő szerepe miatt honosodott meg a nehéz harckocsik alkalmazása. A hadikultúrára jellemző hadműveleti elv *Tuhacsevszkij* mély hadműveleti elmélete volt⁷⁹. Az elmélet alapján az összefegyvernemi hadsereg támadó művelete során megvalósított *mély hadművelet* az ellenséges védelem teljes mélységű lefogásából, a védelem kétfokozatú áttöréséből és a siker kifejlesztéséből állt. Az elsőként ütközetbe vetett, széles fronton támadó „rohamlépcső” – amelyet tüzérséggel és gyalogsági támogató harckocsikkal megerősített lövészcsapatok képeztek – a védelem harcászati mélységének áttöréséért volt felelős. Az áttörést követően bevetett második, harckocsizó és lovasgépesített egységekből álló „sikerfejlesztő lépcső” feladata volt a védelem áttörésének befejezése és előrenyomulás az ellenség mélységébe. A mély hadművelet elmélete szerint a harckocsicsapatok sikerfejlesztő lépcsőbe betagolt része végzi el a védelem teljes áttörését. A sikerfejlesztő lépcső, az úgynevezett gyorscsoport, harckocsi-, gépesített- és lovashadtestekből tevődött össze⁸⁰. A megerősített védelmi rendszer áttörése terén jelentős tapasztalatokra tettek szert a szovjetek a finnek elleni téli háborúban 1939-1940-ben. „A döntő esemény a Mannerheim-vonal áttörése volt...Bebizonyosodott, hogy vastagabb páncélzatú harckocsikra...van szükség”⁸¹. A finn háború tapasztalatait azt mutatták, hogy a gyalogsági támogató harckocsi általános feladatait ugyan jó hatásfokkal oldhatják meg közepes harckocsikkal, de a megerősített vagy mélyen tagolt védelem hatékony áttöréséhez a gyalogságnak nehézharckocsi-támogatásra van szüksége. A második világháború folyamán ezért a szovjet haderőben elsősorban közepes harckocsikból álló közvetlentámogató harckocsi-dandárokat, majd ezt követően áttörő nehézharckocsi-ezredeket hoztak létre. A közepes harckocsik gyalogsági

⁷⁷ Roger Ford: i. m. 12. o.

⁷⁸ Bombay – Gyarmati – Turcsányi: i. m. 199., 202., 205. és 209. o.

⁷⁹ Szabó József (főszerk.): i. m. 910. o.

⁸⁰ Ravasz István (szerk.): i. m. 134. és 457. o.

⁸¹ U.o. 34-35. o.

támogató szerepe mellett tehát fokozatosan alakult ki a nehéz harckocsik áttörést támogató szerepe.

2.2. A szovjet nehézharckocsi-program első szakasza (1939 – 1942)

A Kliment Vorosilov, rövidítve *KV nehéz harckocsi fejlesztése 1937-ben kezdődött el* a spanyol polgárháború páncéltörő tüzérségre vonatkozó negatív tapasztalatai alapján. A Harckocsicsapatok Parancsnoksága a nehéz harckocsikkal szemben ekkor új követelményeket fogalmazott meg, ami elsősorban a páncélzat vastagságának erőteljes növelését irányozta elő. Az új típusnak 1200 m távolságból ellen kellett állnia egy 76,2 mm-es löveg tüzének, és dízelmotorral kellett rendelkeznie, mivel a benzinüzemű motor találat esetén kigyulladt⁸². A kevésbé tűzveszélyes dízel üzemanyag ugyanakkor lehetővé tette a nagy hatótávolságot biztosító külső tartályok alkalmazását, ami a benzinüzemű harckocsikon nem volt lehetséges. A dízelmotorral elérhető hatótávolság – a gazdaságosabb üzem miatt – eleve 40-50%-kal magasabb volt. Ugyanakkor a számos szempontból előnyös dízel-körfolyamattal csak alacsony literteljesítményű harckocsimotor kivitelezése volt lehetséges, amit az Otto-motorokhoz képest hozzávetőleg kétszeres, 40 literes lökettérfogattal kompenzáltak. „A repülőgép- és harckocsi-hajtóművek gyártásához szükséges könnyűfém-ötvözetek A. A. Bocsvár által kidolgozott öntési eljárása” lehetővé tette a nagy lökettérfogatú motorok tömegének alacsony szinten tartását⁸³. Az új nehéz harckocsi páncélvastagságát 90 mm-ben – tehát a korábban alkalmazott páncélvastagság háromszorosában – határozták meg. A gyártásnál az elavult szegecselési technológiát már nem alkalmazhatták. A nagy vastagságú páncéllemezek ívhegesztésénél a J. O. Paton vezetésével az „Ukrajnai Tudományos Akadémia Villamoshegesztési Intézetében kidolgozott automatikus gyorshegesztést alkalmazták”⁸⁴.

1939 elején döntés született a KV nehéz harckocsi gyártásáról. A típus kezelőszemélyzete 5 főből állt, fő fegyverzetként 76.2 mm-es löveggel volt felszerelve. A harckocsit 500 LE teljesítményű V-2K jelzésű V-12-es dízelmotorral látták el, ami a nagy teljesítmény mellett jelentős, 335 km-es hatótávolságot is garantált⁸⁵. A harckocsi tornyát elől 90, oldalt 75 mm-es páncéllemezekből készítették, amelyeket 15°-os döntéssel, az oldallemezek esetében a középvonalnál hajlítva készítették. A harckocsi függőleges lemezfelületet nem tartalmazott. Az első sorozat 45 tonnás

⁸² Tim Bean – Will Fowler: i. m. 112. o.

⁸³ Szolovjov, B. G. (főszerk.): A második világháború története 1939-1945. VII. Zrínyi Katonai Kiadó, Budapest, 1979. 84. o.

⁸⁴ Grecko, B. G. (főszerk.): A második világháború története 1939-1945. IV. Zrínyi Katonai Kiadó, Budapest, 1977. 206. o.

⁸⁵ Poór István (szerk.): i. m. 280. o.

tömegét, nagy teljesítményű motorját és korszerű futóművét figyelembe véve sikeres volt, hogy a mozgékonyt a páncélvastagság megháromszorozása mellett is megőrizték. A harckocsi úton 37 km/h sebességre volt képes. Az 1939 novemberében megindított finn-szovjet háború kitűnő alkalmat kínált a támadó félnek a harckocsi gyakorlati kipróbálására. Az első KV-1-esek jól teljesítettek, de fegyverzetük a megerősített védelem áttörésekor nem bizonyult kellőképpen hatékonynak. A speciális áttörő feladatkör ellátására szükségessé vált egy nehezebb fegyverzetű változat kifejlesztése. A KV-1-es páncélteste alkalmasnak bizonyult arra, hogy felszereljék egy nagyobb méretű, függőleges lemezekből kialakított szögletes toronnyal. Ebbe már beépíthető volt egy tarackosabb, M-10 típusú, 152 mm-es, L20-as löveg. Doboz alakú, 12 t tömegű toronynál a homlokpáncél 110, míg az oldalpáncél 75 mm vastag lemezből készült. Az új nehézharckocsi-variáns nagy szerepet játszott abban, hogy 1940 februárjára végre sikerült áttörni a megerősített Mannerheim-vonalat. Ugyanakkor a KV-2-es korszerűtlen kialakítású tornya túlzottan nehéznek bizonyult, ami egyaránt rontotta a harckocsi mozgékonyt, stabilitását és a toronyforgatás sebességét. Az 54 t-ra megnövekedett tömeg miatt a KV-2-es országúton legfeljebb 25 km/h-val haladhatott⁸⁶.

Habár a KV-2 változat megoldotta az áttörő szerepkör miatt megkerülhetetlen nagy tüzérségi problémáját, a nagy űrméretű löveg beépítése miatt nagy méretű és tömegű torony alkalmazása egyértelműen a mozgékonyt rovására ment. Az alacsony mozgékonyt, magas építésű, nagy célpontot nyújtó, lassú toronyforgatású nehéz harckocsi számos problémával küszködött a harckocsi-harckocsi elleni küzdelemben. Ugyanakkor kumulatív lőszerének jelentős páncélatütő képessége miatt számos esetben vetették harcba német páncélosegységek ellen. A 152 mm-es löveg 436 m/s-ra gyorsította az 52 kg-os lövedéket, amely így 1500 méteren 76 mm páncélt ütött át⁸⁷. A szovjetek a harckocsik elleni harcban egyaránt kihasználták a nehéz harckocsi magas fokú védettséget és tüzerejét is⁸⁸. Mivel a német támadást követően a speciális áttörő tevékenység háttérbe szorult, a számos problémával küszködő KV-2-es gyártását 1941 októberében leállították. Addig mindössze 334 db készült el a nehéz harckocsiból. Habár a nehézkes toronyforgatású KV-2 inkább a megerősített védelmet áttörő szerepkörben, mintsem harckocsik elleni küzdelemre alkalmas eszközként váltotta be a hozzá fűzött reményeket, alkalmazása során bebizonyosodott, hogy a nagy űrméretű, kumulatív lőszerrel tüzelő lövegek alkalmazásának van létjogosultsága a

⁸⁶ Tim Bean – Will Fowler: i. m. 120. o.

⁸⁷ Gennagyij Holjovszkij Lvovics: i. m. 275. o.

⁸⁸ Tim Bean – Will Fowler: i. m. 121. o.

nehézharcokocsi-kategóriában. Mindez döntő hatást gyakorolt a későbbi szovjet nehézharcokocsi-fejlődésre.

1940-ben – a harci alkalmazás tapasztalatai és a tervezett feladatkör által támasztott új követelmények alapján – számos korszerűsítést végeztek a KV-1-en. A fejlesztések az általános rendeltetésű feladatkörre irányuló törekvésekről tanúskodnak, mivel tarackos jellegű L-11-es 76.2 mm-es ágyúját lecserélték az azonos kaliberű, de nagyobb űrmértethosszúságú és nagyobb torkolati energiájú F-32-esre, majd később a ZiSz-5 típusra, ami a harcokocsi elleni alkalmazás előtérbe kerüléséről tanúskodik. A löveg 1000 méteren 55 mm, illetve a BR-350P űrméret alatti lövedékkel 500 méteren 92 mm páncélzat átütésére volt képes⁸⁹. A harcokocsi a mozgékonyság fokozása érdekében új, 600 LE teljesítményű V-2 motortvariánst kapott⁹⁰. Az új, fokozott mozgékonyssággal és páncélátütő-képességgel rendelkező KV harcokocsikkal a harcokocsihadosztályok harcokocsiereinek három zászlóaljából egyet töltöttek fel, így azok az alkalmazás során vegyes hadrendbe kerültek a T-34 és T-26 közepes típusokkal⁹¹. A fegyverzet további korszerűsítése során, 1941 júliusában, az F-32 helyett a nagyobb teljesítményű F-34 löveget kezdték beszerezni a KV-1 tornyába. 1941 folyamán tovább növelték a páncélzatot. A korábbi változatok szögletes tornyát erősebb szerkezetű, könnyen gyártható, hegesztett toronnyal váltották fel, amelynél a torony hátsó túllógását is megszüntették⁹². A KV-1 homlokpáncélzata ekkorra elérte a 100 mm-t, míg a lövegtorony védettségét 25 mm-es, az eredeti páncélzatra erősített páncéllemezekkel növelték meg. 1941 július végére a Szovjetunió 639 KV-1-essel rendelkezett. A német hadseregnek ekkor nem volt hasonló paraméterekkel rendelkező harcokocsija. Az 1940-es szervezéshez hasonlóan a KV harcokocsiak vegyes hadrendben tevékenykedtek az 1942 áprilisától érvényes új harcokocsihadtest-szervezetben, ahol is az alárendelt harcokocsihadtestek között a harcokocsi-állomány 20%-át képezték a könnyű és közepes harcokocsiak mellett⁹³. A KV nehéz harcokocsiakra ezáltal a mély hadművelet elméletében „sikerfejlesztő lépcső” néven ismert mozgékony csoportosításokban vártak feladatok. Az 1942-es KV-1 modell már öntött toronnyal rendelkezett. A páncélvastagság a toronynál elérte a 120 mm-t, míg a homloklemeznél a 110 mm-t⁹⁴. A 15°-ban döntött mellső toronypáncélzatnál így az ekvivalens páncélvastagság 125 mm-re, a 30°-ban döntött felső homlokpáncélzatnál 127 mm-re adódott. Tömege

⁸⁹U. o. 89-90. o.

⁹⁰U. o. 117. o.

⁹¹Szabó Péter – Számvéber Norbert: i. m. I. kötet 110, 142. o.

⁹²Tim Bean – Will Fowler: i. m. 117. o.

⁹³Szabó Péter – Számvéber Norbert: i. m. I. kötet 110. o.

⁹⁴Tim Bean – Will Fowler: i. m. 170. o.

ugyanakkor 48 tonnára nőtt. A már így is forszírozott üzemű V-2 motor teljesítményét azonban nem tudták 600 LE fölé emelni.

2.3. Nehézharcokosi-gyártás, szervezet-fejlesztés és alkalmazás

Ahogy a KV-1-es páncélzata 1941-ben és 1942-ben erősödött, úgy csökkent a harckocsi sebessége, aminek következtében a típust egyre nehezebb volt a T-34-esekkel együtt bevetni. Az együttműködés problémái miatt döntés született a nehéz harckocsik szervezési rendjét illetően. *1942 októberétől a KV-1-eseket önálló egységekben alkalmazták* támadásra, áttörésre és a gyalogság közvetlen támogatására, ami részben meg is oldotta a harckocsik alkalmazásánál felmerült problémát. *A harckocsi-magasabbegységbe történő integrálás azonban – a mozgékonyág folyamatos csökkenése miatt – elbukott.* A KV-1 tehát visszatért alapvető feladatához, az áttörő nehéz harckocsi szerepkörhöz, amelyhez viszont fegyverzete bizonyult elégtelennek. Így született meg „Sztálin döntése, miszerint törli a nehéz harckocsik gyártását. Sztálin azt követően határozott így, hogy a P. A. Rotmisztróv tábornokhoz hasonló tapasztalt parancsnokok elítélően nyilatkoztak a KV-1-es mozgékonyágáról és fegyverzetéről”⁹⁵. A nehézharcokosi-programot 1942 második felében leállították.

1942 végétől a szovjet nehéz harckocsi program egy évet szünetelt. A KV-1-est gyártó Cseljabinszki üzem részben T-34-es közepes harckocsik gyártására állt át⁹⁶. Egy jelentős áttervezést követően a KV-1-es egyfajta könnyített páncélzattal „közepes harckocsiként” KV-1 Sz jelzéssel folytatta pályafutását, amely 75 mm-es torony-, illetve 82 mm-es homlokpáncélvastagsággal rendelkezett. 1943-ban a T-34 mellett csak ezt a harckocsit vethették harcba, ami jelentős veszteségek forrása lett. A típusmegjelölésben az „Sz” az orosz szkorosztvnyij - gyors melléknév rövidítése volt. Az új, kisebb méretű öntött torony bevezetésével, a torony mellső páncélzatát 75 mm-re csökkentették és a homlokpáncélzat mindössze 60 mm-es vastagságával a harckocsi tömege 5,5 tonnával kisebb lett⁹⁷. Így lett elérhető a 40 km/h országúti sebesség⁹⁸. *A nehézharcokosi-program 1942 végi leállítására vonatkozó döntés alapján hibás volt,* mivel a szovjet csapatok Leningrád térségében már harcban álltak a Tigris harckocsikkal, majd 1943 januárjában egy felrobbantott példányt is megvizsgálhattak. Így tisztában lehettek a fenyegető veszéllyel. A nehézharcokosi-gyártás leállításának hatására az 1943. évi kurszki csatában

⁹⁵ U.o. 137. o.

⁹⁶ Zaloga – Kinneer – Aksenov – Koshchavtsev: Stalin's Heavy Tanks 1941-1945. The KV and IS Heavy Tanks. Concord Publications Company. 2002 Hon Kong, 7. o.

⁹⁷ Gennagyij Holjovszkij Lvovics: i. m. 273. o.

⁹⁸ Tim Bean – Will Fowler: i. m. 124. o.

a szovjet harckocsicsapatok – a brit segélyanyagból kapott eszközök kivételével – nem rendelkeztek nehéz harckocsikkal⁹⁹. A kurszki csatát a szovjetek közepes harckocsik tömeges bevetésével vívták meg. A tömeges hadikultúra keretei között értelmezve, a hadvezetés a harc megvívását a magas veszteségek ellenére alapvetően sikeresnek értékelte. Ugyanakkor tagadhatatlan, hogy a közepes harckocsik veszteségei igen magas értéket értek el. A Kurszknál bevetett Tigris harckocsik jelentős veszteségeket okoztak a szinte kizárólag közepes harckocsikból álló szovjet harckocsicsapatoknak, miközben csak alacsony veszteségük volt.¹⁰⁰ A szovjet harckocsik összegzett vesztesége megközelítette a 32%-ot, a harcok sűrűjébe bevetett 5. gárdaharckocsi-hadseregé pedig az 50%-ot, ami szöges ellentétben állt a jelentős részben nehéz harckocsikat bevető német páncéloscsapatok 13%-os átlagos veszteségével¹⁰¹. Ezek a veszteségek jelentősen csökkenthetők lettek volna, ha a szovjetek a német nehéz harckocsikkal szemben saját nehéz harckocsijaikat is felsorakoztatják. Mindez arra ösztönözte a szovjeteket, hogy felülvizsgálják a nehéz harckocsikkal kapcsolatban 1942-ben kialakított elutasító álláspontjukat. *Az 1942-es, kizárólag közepes harckocsik gyártását célzó koncepció felülvizsgálata az ISZ nehézharckocsi-program megindításához vezetett.*

Az ISZ-2 harckocsi sorozatgyártása 1944 januárjában kezdődött. Esetében olyan nehéz harckocsit akartak alkotni, amelynek páncélvastagsága megfelel a német nehéz harckocsik páncélzatának, de a tömege nem haladja meg a futómű által még elviselhető 45 tonnát. A harckocsiba a KV-1-esnél már bevált 600 LE teljesítményű V-12-es dízelmotort építették be¹⁰². A 160 mm-es toronypáncélzat öntéses eljárással készült, a 120 mm-es homlokpáncélzat pedig döntött kivitelben¹⁰³. Az erősen, mintegy 60°-ban döntött homlokpáncélzat ekvivalens páncélvastagsága 240 mm volt. A fegyverzettel szemben támasztott követelmény kettős volt, mivel egyrészt hatékonynak kellett lennie a német nehéz harckocsikkal szemben, másrészt viszont a tervezett áttörő-harckocsi feladatköréhez mérten megfelelően nagy ürméretűnek, ezáltal tarackos jellegűnek kellett lennie. „Az új ISZ-2 fő feladata nem a páncélosok elleni harc volt, így az ISZ-ek a speciális nehézharckocsi-ezredeknél jelentek meg. Ezeknek az ezredeknél a feladata az volt, hogy támogassa a német védelmi vonalak áttörését a támadó hadműveletek alatt”¹⁰⁴. Ennek érdekében a 122 mm-es, A-19 1931/37 típusú ágyú került beépítésre. Egy

⁹⁹ Christer Jorgensen – Chriss Mann: i. m. 125. o.

¹⁰⁰ Roger Ford: i. m. 72. o.

¹⁰¹ Christer Jorgensen – Chriss Mann: i. m. 126. o., továbbá Szabó Péter – Számvéber Norbert: i. m. II. kötet 19. o.

¹⁰² Lippai Péter: Királytigrisek Magyarországon III. rész Haditechnika, 1998. évi 1. sz. 85. o.

¹⁰³ Tim Bean – Will Fowler: i. m. 140. o.

¹⁰⁴ Zaloga – Kinnear – Aksenov – Koshchavtsev: i. m. 9. o.

ilyen rendkívül nagy méretű löveg befogadására alkalmas torony – a KV-2-nél tapasztalt szerkezeti tömeg növekedés elkerülése érdekében – csak öntvény szerkezetű lehetett. A nagy űrméretű főfegyverzet alkalmazásának tehát előfeltétele volt az öntvény-technológia alkalmazása. Az így beépített, nagy teljesítményű, 122 mm-es löveg 1000 m távolságból le tudta küzdeni a 160 mm-es páncélzatot¹⁰⁵. A lövedék által célba juttatott nagy tömegű robbanóanyagoknak köszönhetően a löveg hatékonynak bizonyult megerősített célpontok ellen is. „A 122 mm-es ágyú...25 kg-os löszert lőtt ki. Ez hatszor nehezebb volt, mint a Párduc 4 kg-os, és háromszor nehezebb mint a Tigris 9 kg-os lövedéke”¹⁰⁶. Azonban ennek a nagy teljesítménynek több hátrányos velejárója is volt. Az ágyú hiányosságaként lehet említeni a viszonylag alacsony tűzgyorsaságot. A löveg különböző módosításokat követően is csak átlagosan 2-3 lövést tudott leadni percenként¹⁰⁷. Problémát jelentett a löszertárolók nagyméretű lövedékekből fakadó kis kapacitása is, mivel ezekbe csupán 28 darab lövedék fért. Mindez a 122 mm-es löszer nagy méretéből és tömegéből adódott. A nehéz harcokosi a már rendszeresített tarackágyú régi löszereit lőtte, vagyis repeszrombolót, rombológránátot, illetve betonromboló-fenekgyújtókat. (1945 tavaszáig a löszeripari népbiztos nem engedett semmiféle új löszert gyártani. Az orosz tervezők az ISZ-2 lövegéhez 1945 május-június folyamán új páncéltörő lövedékeket terveztek, és ez lényegesen megnövelte az átütőképességet.)

Az ISZ-3-as nehéz harcokosinál – a motor és a fegyverzet változatlanul hagyása mellett – a védettség további erőteljes növelését oldották meg úgy, hogy a tömeg ne növekedjen. E változat létrehozásának alapvető célja az volt, hogy az ISz sorozat fejlesztése során egyfajta választ adjanak a néhány száz darab Királytigris megjelenésére, az ISz-2-eshez képest fokozva a harcokosi-harcokosi elleni küzdelem esélyeit. Ennek érdekében radikálisan új, lapított félgömb alakú tornyot fejlesztettek ki, 200-230 mm-es páncélzattal, ami jelentősen megnövelte a védettséget. A tüzérő tekintetében az új páncéltörő löszer bevezetése jelentett határozott előrelépést és biztosította a 185 mm-es páncélatütő-képességet¹⁰⁸. Tovább növelték a több síkban döntött homlokpáncélzat vastagságát is. A fejlesztés az előző típushoz képest összesen 25%-os védettség-növekedést eredményezett, miközben a harcokosi tömege mindössze egy tonnával nőtt. Az alkalmazott új típusú páncélzat-formák - a harcokosi elején csukafejszerűen összeillesztett döntött-hajlított páncéllemez-szerkezet, illetve a törzs-oldalfelületek alsó lemezeinek erősen döntött kialakítása – és

¹⁰⁵ Tim Bean – Will Fowler: i. m. 140. o.

¹⁰⁶ Zaloga – Kinnear – Aksenov – Koshchavtsev: i. m. 8. o.

¹⁰⁷ Tim Bean – Will Fowler: i. m. 140. o.

¹⁰⁸ Gennagyij Holjovszkij Lvovics: i. m. 417-418. o.

az öntvény-technológia együttesen a tömeg állandó szinten tartása mellett tették lehetővé a védettség növelését¹⁰⁹. Az első mintapéldányt 1944 októberében mutatták be. Gyártását 1946 közepéig folytatták, összesen 2311 db készült el. (Továbbfejlesztett változatából, az 50 km/h-s végsebességre képes, 750 LE-s motorral szerelt T-10 nehéz harckocsiból - amelynek lövege az új páncéltörő lőszerrel már 185 mm páncélt ütött át 1000 méteren – húsz éven át, 1966-ig összesen 8000 darabot gyártottak le¹¹⁰.) *Konstruktív szempontból az ISz-3 a második világháborús szovjet nehézharckocsi-fejlesztés csúcspontjának tekinthető*, de nemzetközi összehasonlításban is az elsők közt szerepel. Az ISz-3 főként a brit harckocsi-specialistákra gyakorol nagy hatást, belőlük váltott ki fokozott érdeklődést¹¹¹. Mozgékonyság területén ez az eszköz sem jelentett előrelépést az ISZ-2-eshez képest, az általa felvonultatott műszaki megoldások – a nagy űrméretű, 122 mm-es löveg, a lapított félgömb alakú öntvény torony és később a nagy hengerűrtartalmú alumíniumöntvény-dízelmotor – ugyanakkor az 50-es, 60-as években bizonyos mértékű befolyást gyakoroltak előbb a brit, majd később áttételesen a NATO harckocsifejlesztési elvekre is. A háború után a britek „azt a követelményt támasztották a tervezők elé, hogy az új harckocsitípus legyen egyenértékű a szovjet ISz-3 típusal”¹¹².

A KV-1 harckocsinál még voltak olyan törekvések, hogy azokat a páncélos hadosztályok hadrendjében, más típusokkal vegyesen alkalmazzák. Az ISZ nehéz harckocsik esetében ezt a szervezési variációt meg sem kísérelték. Ezeket a harckocsikat eleve áttörő nehézharckocsi-ezredekbe szervezték, amelyek a hadsereg, vagy a hadtest szintjén jelentek meg, mint támogató elem. Az első önálló nehézharckocsi-ezredek 1944 februárjában állították fel. Ezek az ezredek összesen 21 db ISZ-2 harckocsit tartalmaztak. A 375 fős állományú ezred négy, egyenként 5 nehéz harckocsival rendelkező századból, egy géppisztolyos „harckocsi-deszant” lövész-századból, egy légvédelmi ütegből, műszaki, egészségügyi és híradószakaszból állt¹¹³. A nehézharckocsi-ezredek megnevezése önálló áttörő harckocsi-ezred volt. „Az 1944 nyarán zajló támadó hadműveletek alatt az ISZ-2 egyre növekvő számban jelent meg. A gyakorlat általában az volt, hogy legalább két ISZ-2 ezredet csatoltak minden frontoz. Egy ezred általában egy kulcszadereghez kapcsolódott, hogy biztosítsa az áttörést, a többi egy páncélos hadtesthez, hogy hasznosítsák a támadó

¹⁰⁹ Szkacsko – Szergejev – Belonovszkij – Siskin – Marjutyin – Vaszilijev: i. m. 86. o.

¹¹⁰ Gennagyij Holjovszkij Lvovics: i. m. 417-418. o.

¹¹¹ Zaloga – Kinnear – Aksenov – Koshchavtsev: i. m. 10. o.

¹¹² Bombay – Gyarmati – Turcsányi: i. m. 193. o.

¹¹³ Valeria, P.: Heavy Tanks of the JS Series. Combat employment of the JS-1/JS-2 <http://www.battlefield.ru/is2-2.html> 1. o.

hadműveleteknél”¹¹⁴. A háború vége felé a Vörös Hadseregnek hozzávetőleg már ezres nagyságrendben mérhető nehéz harckocsija volt. Az ISz-2 fokozott gyártása lehetővé tette, hogy 1944 decemberében felállítsák a nehézharckocsi-dandárokat. Ezeket már 65 db ISz-2-vel szerelték fel, emellett 3 db SzU-76 könnyű rohamlöveggel, 19 db páncélozott lövészszállítóval és 3 db BA-64 felderítő páncélautóval támogatták¹¹⁵. Az 1665 fős állományú dandárszervezetben a három nehézharckocsi-ezred támogatásáról egy önjárolóveg-üteg, egy M3 féllánctalpas harcjárművekkel felszerelt gépesített-lövészzászlóalj, egy páncélozott felderítőszakasz és néhány egyéb támogatóelem gondoskodott¹¹⁶. A háború végéig öt ilyen nehézharckocsi-dandár került felállításra.

Az ISz-2 nehéz harckocsik számos esetben vettek részt harckocsi-harckocsi elleni küzdelemben, ahol a legnehezebb német típusokat is sikerrel küzdötték le. 1944 április 15-17 között Tarnopolnál Tigris és Párduc nehéz harckocsik támadását a 11. gárda nehézharckocsi-ezred ISz-2-eseinek ellenlökése állította meg. A németek három nehéz harckocsit veszítettek¹¹⁷. Ugyanebben a hónapban Korszun-Sevcserkovszkij térségében ütköztek meg ISz-2-esek Tigris nehéz harckocsikkal és saját veszteségükhöz képest többszörös veszteséget okoztak az ellenségnek¹¹⁸. „Tiger B nehéz harckocsikat...augusztus 13-án reggel Oglendov körzetében...néhány ISZ-2 nehéz harckocsi támadta meg. Négy német nehéz harckocsi megsemmisült, kettő pedig megsérült”¹¹⁹. 1944 augusztusában Sandomierz közelében. „11 db ISz-2-es és...14 db Királytigris csapott össze...Az ISz-2-esek négy ellenséges harckocsit megsemmisítettek, hetet pedig megrongáltak”¹²⁰. Október 4-én a Narew folyónál 44 Tigris II és 40 Tigris I nehéz harckocsi koncentrált támadását ISZ-2 nehéz harckocsik megállították¹²¹. 1945 január 12-én Lisov térségében Királytigrisek és ISz-2 nehéz harckocsik csaptak össze. Mindkét fél nagy veszteségeket szenvedett el¹²². *A nagyszámú nehéz harckocsi szerves részét képezte a szovjet harceljárásnak.* Belőlük önálló szervezeteket állítottak fel. 1943-ban a kizárólag közepes harckocsik alkalmazásán alapuló harceljárás eredményeképpen – az átlagos harckocsiveszteség-arány 1:5 volt. Az 1944-es évre – az új típusú szovjet nehéz harckocsi tömeges megjelenése következtében ez az arány mintegy

¹¹⁴ Zaloga – Kinnear – Aksenov – Koshchavtsev: i. m. 9. o.

¹¹⁵ Szabó Péter – Számvéber Norbert: i. m. II. kötet, 224. o.

¹¹⁶ Valeria, P.: i. m. 6. o.

¹¹⁷ Szabó Péter – Számvéber Norbert: II. kötet, 50. o.

¹¹⁸ Tim Bean – Will Fowler: i. m. 140. o. Valeria, P.: i. m. 3.o.

¹¹⁹ Szabó Péter – Számvéber Norbert: i. m. II. kötet, 67. o.

¹²⁰ Tim Bean – Will Fowler: i. m. 141. o.

¹²¹ Szabó Péter – Számvéber Norbert: i. m. II. kötet, 75. o.

¹²² Valeria, P.: i. m. 5. o.

20%-kal, 1:4 átlagos értékre, majd 1945-re – amikor a szovjet haderő már nagyobb mennyiségű harcra vethető ISz-2 nehéz harckocsival, illetve az ezekre szervezett 34 db nehézharckocsi-ezreddel és néhány önálló dandárral rendelkezett – az 1943-as veszteségarányhoz képest közel 80%-kal, a kiegyensúlyozott 1:1,2 arányra csökkent¹²³. A visszatérés a közepes és nehéz harckocsik kombinált alkalmazásához a szovjet harckocsiveszteségek gyors csökkenését eredményezte.

3. 7. A szovjet nehézharckocsi-program értékelése

A szovjet haderő – a mély hadművelet elméletének megfogalmazása során, illetve a spanyolországi háború tapasztalatai alapján – elméleti és gyakorlati szinten szembekerült a védelem áttörésének kérdéseivel. Ennek következtében *a szovjetek korán megfogalmazták a korszerű áttörő nehéz harckocsival kapcsolatos harcászati-műszaki követelményeket*. A világon elsőként hoztak létre korszerű nehéz harckocsit és a finnországi háború folyamán harcra is vetették azt. A második világháború kitörését követően az önálló harckocsi-magasabbegységek szervezésekor tapasztalható szervezeti-integrálási problémák és a hadigazdaság átszervezése során végrehajtott típus-szűkítés a nehézharckocsi-program leállítását eredményezte. A nehézharckocsi-gyártás teljes leállítása hibás döntésnek bizonyult. A nehéz harckocsik hiánya hátrányt jelentett a harci alkalmazás során. Amikor 1943 nyarán felismerték a kizárólag közepes harckocsikból álló páncélos csapatok harcászati problémáit, ismételten megindult a nehézharckocsi-program is. Következésképpen alkalmazott magas szintű technológiai megoldásokkal – döntött páncéllemezekkel, öntvény harckocsi-tornnyal és dízelmotorral – kedvező műszaki mutatókkal hozták létre az ISz nehézharckocsi-családot. A harci alkalmazás terén e típus képes volt eredményeket felmutatni a német nehéz harckocsikkal szemben. Annak ellenére, hogy az ISz-2 és ISz-3 számos olyan problémával rendelkezett, mint a nem megfelelő teljesítményű motor, vagy a töltőgép hiánya – néhány korszerű konstrukciós megoldás tekintetében meghatározó elemévé vált a második világháború utáni harckocsifejlődésnek. Az ISz koncepció átvételével járó problémák ugyanis további fejlesztéssel megoldhatók voltak. A későbbiekben a nagy űrméretű löveg töltését töltőgéppel, a dízelmotor fajlagos teljesítményét feltöltéssel javították, míg a német harckocsikat jellemző 88 mm-es löveget és a dízelnél kisebb hatásfokú benzinmotort nem volt hová fejleszteni, azok zsákutcának bizonyultak.

¹²³ Tim Bean – Will Fowler: i. m. 170. o. továbbá Szabó Péter – Számvéber Norbert: i. m. II. kötet, 224. o.

4. A szovjet és német nehéz harckocsik összevetése

Az alább közölt táblázatban a főbb német és szovjet nehézharckocsi-típusok összehasonlító adatait ismertettük. Az összevethetőség érdekében minden típusnál a korábbiakban általunk már használt (számított) ekvivalens páncélvastagságot adtuk meg a táblázatban¹²⁴. Az egyes paramétercsoportokon belül a legnagyobb, illetve legkiugróbb értékeket mindenütt kiemeltük.

Ekv. torony pc.	125 mm	120 mm	102 mm	185 mm	160 mm	230 mm
Ekv. homlok pc.	127 mm	100 mm	140 mm	195 mm	240 mm	260 mm
Lövegpc. átütés (1000 m)	76 mm L/43, 76 mm	88 mm L/56, 140 mm	75 mm L/70, 140 mm	88 mm L/71, 200 mm	122 mm L/43 160 mm	122 mm L/43 160 mm
Tömeg	43 tonna	57 tonna	45 tonna	68 tonna	45 tonna	46 tonna
Motor telj./Típ.	600 LE Diesel	600 LE Otto	600 LE Otto	600 LE Otto	600 LE Diesel	600 LE Diesel
Fajlagos teljesítmény	13,9 LE/t	10,5 LE/t	13,4 LE/t	8,6 LE/t	13,3 LE/t	13,0 LE/t
Sebesség	37 km/h	44 km/h	46 km/h	37 km/h	45 km/h	40 km/h
F. talaj-nyomás	0,95 kg/cm ²	1,04 kg/cm ²	0,85 kg/cm ²	1,07 kg/cm ²	0,82 kg/cm ²	0,8 kg/cm ²
Hatótávolság	335 km	90 km	160 km	120 km	200 km	200 km

A nehéz harckocsik fejlődését – a táblázatban ismertetett adatok alapján – három korszakra bonthatjuk. A korai időszak 1940-1942, a középidőszaknak tekinthető 1943-as év, majd a késői időszaknak mondható 1944-45-ös évek. Az 1939-ben megjelenő *első korszerű nehéz harckocsi, a KV-1*, olyan többfeladatú – áttörésre és általános harckocsi-harcászatra egyaránt alkalmas – típus volt, amely a korszak széles körben rendszeresített harckocsijaihoz mérten kétszeres páncélvastagságával, jelentős motor- és löveg-teljesítményével 1940-től 1942 végéig lényegében uralta a harcmezőt. A KV-1-es 1942-ben, folyamatos fejlesztést követően védelem tekintetében hasonló képességekkel bírt, mint az ebben a kategóriában megjelenő Pz. VI, majd később a Pz. V Harcászati és hadműveleti mozgékonyasága pedig megközelítette német ellenfeleit. Tüzérő tekintetében 1943-ban viszont már a német nehéz harckocsik voltak fölényben. Ekkortól a harctereket mennyiségi és minőségi tekintetben is a Párduc és a Tigris nehéz harckocsik uralták. A kezdetben eredményes, de csak kis darabszámban gyártott Tigris nehézharckocsi-program 1944-es felfuttatása ellenére a harci alkalmazás során a keleti hadszíntéren már nem volt igazán sikeres. A német nehézharckocsi-fejlesztés végső állomásának tekinthető Királytigris mozgékonyasága és mennyisége a német nehézharckocsi-koncepció egyfajta válságáról, illetve egyes korszerű technológiák – az öntvénypáncél-harckocsitorony és a nagyteljesítményű dízelmotor – hiányáról tanúskodtak. A rendkívül kis hatótávolság, a csökkentett teljesítményű, túlterhelt motor, a túlterhelt és ez által meghibásodásra hajlamos erőátviteli rendszer és futómű, a szállítás és harctéri mozgás szempontjából kezelhetetlenül nagy tömeg mind arra utal,

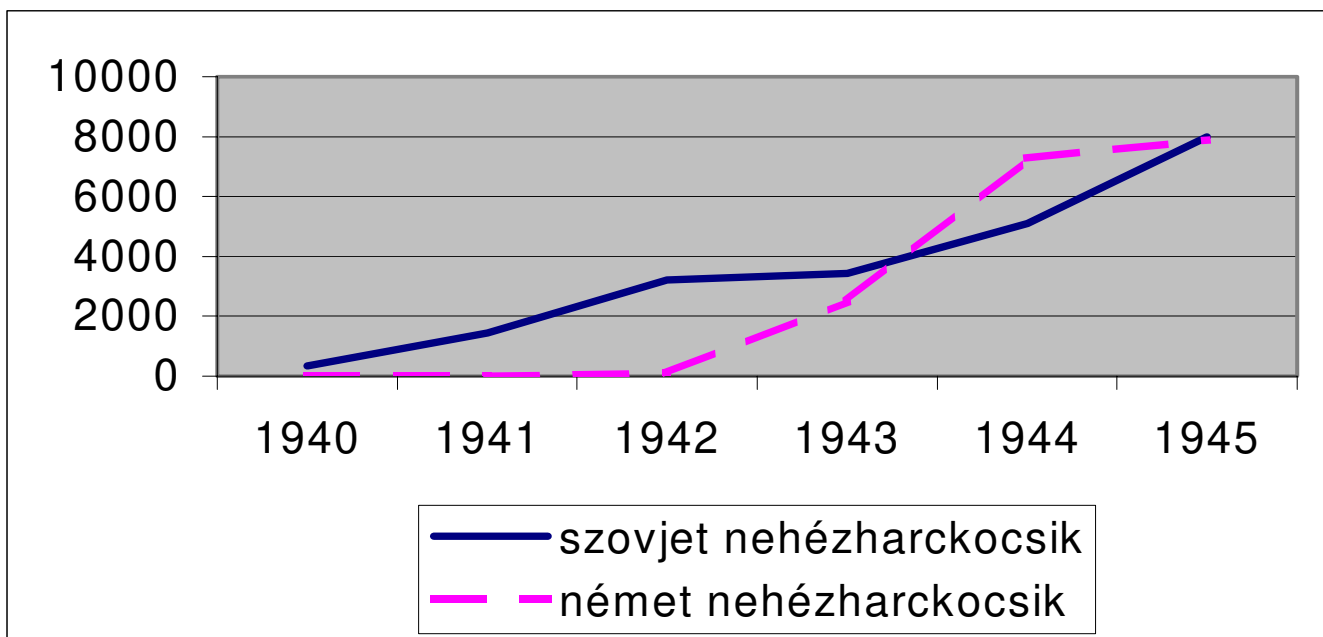
¹²⁴ Szkačko – Szergejev – Belonovszkij – Siskin – Marjutyin – Vaszilijev: i. m. 79-80. o.

hogy a *Királytigrissel a hagyományos technológián alapuló nehézharckocsi-építés elérte lehetősége határait*. A kis számú Királytigris és a nagy számú Párduc 1944-től a szovjet nehéz harckocsik új generációjával nézett szembe. *Az ISz sorozatot a korszerű megoldások – a következetesen alkalmazott döntött páncélzat, az öntvénypáncél-harckocsitorony és a nagyteljesítményű dízelmotor – jellemezték*. Harcászati és hadműveleti mozgékonyága a viszonylagosan alacsony szerkezeti tömeg és a nagy motorteljesítmény miatt magas szinten maradt, ugyanakkor védettsége lehetővé tette ellenfelei 500 méterre történő megközelítését. Fegyverzete 1000 méter távolságból is képes volt az ellenfél nehéz harckocsijainak leküzdésére. A nehézharckocsi-fejlődés késői időszakában *a szovjet nehéz harckocsik harcászati-technikai szempontból és mennyiségüket tekintve fölénybe kerültek az ellenféllel szemben*. Még a kis mértékű mennyiségi, illetve technikai fölény is harcászati sikerekhez vezethetett, hiszen a német Párduc, Tigris és Királytigris nehéz harckocsik összegzett gyártási adatai csak a háború utolsó két évében érték el ill haladták meg a szovjetekét.

Fontos kitekinteni a világháború utáni nehézharckocsi-fejlesztésre is, olyan vonatkozásban, hogy a háború végére kialakult nehézharckocsi-építési iskolák közül melyiknek vették át a leginkább technológiai-konceptcionális eredményeit. A háború után a britek is feladták az addig fejlesztett Churchill további tökéletesítését, és egyes szovjet konstrukciós megoldások átvétele felé fordultak¹²⁵. *Az ISz sorozat számos műszaki megoldása – az öntvény torony, a dízelmotor, a 122 mm-es löveg, a középörgős-egyörgősoros futómű – átöröklődtek a világháború utáni harckocsifejlesztésre*, míg a hagyományos elemeket felsorakoztató német iskola több megoldása – a függőleges síklemez-páncélzat, az Otto-motor, az átlapolt-görgős futómű, a kis űrméretű löveg – annak ellenére, hogy rövid távon esetenként befolyásolták más országok harckocsi-fejlesztését, a továbbiakban nem kerültek alkalmazásra.

A német és a szovjet nehézharckocsi-gyártás összegzett adatait az alábbi ábrán szemléltettük. Az ábra jól mutatja a szovjet nehézharckocsi-gyártás (és alkalmazás) folyamatosságát a háború teljes időtartama alatt. A német nehézharckocsi-gyártás jelentős késéssel indult meg és a legyártott össz mennyiség csak a háború végére tudta megközelíteni a szovjetet.

¹²⁵ Bombay – Gyarmati – Turcsányi: i. m. 193. o.

A harckocsicsapatok szervezetén belül a *nehéz harckocsik aránya a német haderőben mintegy két és félszeres volt*. Ez azzal magyarázható, hogy a sikeres szovjet nehézharckocsi-fejlesztési és – gyártási program mellett a *tömeges hadikultúra alapvetően a közepes harckocsik nagy mennyiségű alkalmazására épült*. Ugyanakkor egyértelműen a németeknél jelent meg először az az igény, amely szerint a nehéz harckocsit a páncélos csapatoknál rendszeresített alaptípusként célszerű kezelni.

4. Tapasztalatok és következtetések

4.1. A nehézharckocsi-fejlesztések tapasztalatai, a fejlesztési koncepciók megítélése

A németek különböző okok miatt sem a dízelmotort, sem az öntvény páncélzatot nem vezették be harckocsigyártásukban. A Párduc nehéz harckocsi esetében mégis egy kiegyensúlyozott, kiváló harcászati paraméterekkel rendelkező harceszközt sikerült előállítaniuk, amelyet a *páncélos hadosztályok meghatározó harckocsi-típusaként alkalmaztak*. Ezt bizonyos tekintetben az 1980-tól érvényes NATO harckocsi-fejlesztési és -alkalmazási elvek előfutárának tekinthetjük.

Nehézharckocsi-fejlesztése során a szovjet hadiipar létrehozta azokat az alapvető műszaki-technikai megoldásokat – az alumínium-öntvény

motorblokkal épített dízelmotorokat és a döntött, illetve öntvénypáncélzatot – amelyre támaszkodva hatékony nehéz harckocsi volt építhető. A jövő technológiáját – a harckocsi-motorok területén – ekkor a szovjetek birtokolták. A 120 mm feletti lövegek és a lapított félgömb alakú öntvény torony alkalmazása is a szovjet nehézharckocsi-építésben jelent meg először. Bár *a szovjetek az ötvenes évektől felhagytak a nehéz harckocsik építésével, a nyolcvanas évekig a brit konstrukciós vonal továbbörökítette megoldásait*. Ekkorra pedig sok vonatkozásban ez lett a NATO harckocsi „szabvány”. A szovjet harckocsifejlesztés konstrukciós megoldásai így a harmincas évek óta intenzíven befolyásolták a nyugati világot.

Szervezeti szempontból a háború végén létrehozni kívánt, kizárólag Párduc nehéz harckocsikkal feltöltött német páncélos hadosztályok tekinthetők előzménynek a NATO azon törekvése szempontjából, amely szerint a szabványos harckocsi (Leopard-2, Abrams, Leclerc, Challenger, CI Ariete) egyúttal alapharckocsiként a modern gépesített haderő uralkodó páncélos eszközévé vált.

A haditechnikai fejlesztési igényeket (harcászati-műszaki követelményeket és gyártási mennyiségeket) a megrendelő /a politikai és a katonai felső vezetés/, a gyártó és az alkalmazó /a haderő üzemeltetői/ együttesen határozzák meg. Ezek az igények lehetnek összhangban a szükségletekkel és a lehetőségekkel, esetenként azonban el is térhetnek attól. Az eltéréseket gyakran nem kellő időben ismerik fel, amelyből az igénykielégítési folyamat nehezen feltárható problémái, zavarai következnek. Ezek felismerése akár utólag is, a jövő igényeinek jobb meghatározását segítik elő. Munkánk elé ezért azt a célt tűztük, hogy a II. világháború nehézharckocsi-fejlesztési kérdéseiben bővítsük az elemzés eszköztárát, tágítsuk szemléletét és azt minél teljesebben alkalmazzuk. A valós szükségletek és a megfogalmazott igények ellentmondásait minél mélyrehatóbban megismerhessük. Ezért vizsgáltuk a harci lehetőség fogalmát és összetevőit valamint a hadikultúrák hatását a fejlesztésekre. Így jutottunk el a szakterület eddig leírt megállapításainak megerősítéséhez vagy vitatásához és egyes újszerű következtetések megfogalmazásához.

4.3. Következtetéseink és megállapításaink:

1. A II. világháborús *nehézharckocsi-fejlesztések mai értékelésénél számunkra hasznosnak és ajánlhatónak mutatkozott a több szempontú vizsgálat*, amelyhez felhasználtuk:

- a haditechnika-harceljárás-katonai szervezet összefüggésének együttes vizsgálatát, amellyel többen is éltek már a haditechnikai kutatások során;
- a harci lehetőség több összetevőjének közvetlen, másoknak közvetett vizsgálatát, tehát új műszaki-gazdasági tényezők bevonását a vizsgálatba;
- a hadikultúrák és a hadiipari tényezők hatásainak keresését a nehézharckocsi-fejlesztési programokkal összefüggésben.

2. Bemutattuk, hogy a politikai döntések több esetben is kedvezőtlen (esetenként káros és megfordíthatatlan) hatást gyakoroltak a nehézharckocsi-programokra, közrejátszottak a szakmai igények kielégítésének ellehetetlenítésében.

3. Egyértelműen kimondhatónak tartottuk, hogy *a II. világháborús nehézharckocsi-fejlesztéseknek fontos, lényegében meghatározó a szerepe a korszerű „nehéz harckocsik” – napjaink alap harckocsijai – kifejlesztésében.*

4. A Tigris fejlesztési program sikerességét cáfoltuk, ellenvéleményünket érvekkel alátámasztottuk. Bemutattuk és igazoltuk a Párduc nehéz harckocsi kiváló harcászati tulajdonságait. Rámutattunk a KV és ISZ nehéz harckocsik sikerességének okaira, a korszerű műszaki megoldások következetes alkalmazására.

5. Bizonyítottuk, hogy a német nehézharckocsi-program egyrészt hiába volt sikeres a Párduc és a Tigris nehéz harckocsik kifejlesztésével és a gyártási mennyiségben a keleti ellenfél megelőzésével, ha másrészt viszont olyan időhátrányba került, amit már nem tudott ellensúlyozni a háború befejező szakaszában.

6. Megállapíthattuk illetve megerősíthettük, hogy *a sikeres nehézharckocsi-fejlesztés lényegében 3 tényezőre volt visszavezethető:*

- A tüzérvédettségre-mozgékonyra harci tulajdonságok hadikultúrához illeszkedő sorrendiségének és megfelelő arányainak következetes betartására.

- A korszerű gyártási és konstrukciós megoldások folyamatos kutatására és fejlesztésére.

– Az adott hadikultúra és a konkrét helyzet követelményeit valamint a gazdasági lehetőségeket figyelembevevő fejlesztési-gyártási programok következetes megvalósítására.

Szatmári László alezredes, a ZMNE doktorandusza

A NATO-OROSZORSZÁG TANÁCS

A hidegháború után alakult NATO-Orosz Tanács olyan tárgyalási fórum, amelynek keretében a Szövetség tagjai és Oroszország a közös érdekeire, közös fenyegetésekre együttes választ keres. Jelen dolgozat áttekinti a NATO-Orosz kapcsolatok fejlődését 1991-től, a NATO-Oroszország Tanács megalakulásához vezető utat, a Tanács rendeltetését, működését, fő feladatait, a napirenden lévő főbb témákat, és következtetéseket von le a fórum jövőjével kapcsolatban.

The NATO-Russia Council (NRC) was established after the end of the Cold War as a negotiation forum. In the framework of the NRC the North-Atlantic Alliance and Russia are seeking together for answers to the common threats on the basis of their common interests. This study gives an overview of the developments of the NATO-Russia relations since 1991, describes the way leading to the establishment of the NRC, characterizes the main goals, tasks and current issues on the agenda of the NRC, and tries to offer some conclusions regarding the future of this forum.

„A mai nap komoly eredmény egy nagy Szövetség és egy nagy európai nemzet számára. Két korábbi ellenség most partnerré vált, leküzdve 50 év megosztottságot és egy évtizednyi bizonytalanságot. Ez a partnerség közelebb visz bennünket egy még nagyobb célhoz: a történelemben először egységes, szabad és békés Európához.”¹ Ezekkel a szavakkal méltatta Bush amerikai elnök 2002. május 28-án a NATO prágai csúcstalálkozóján a NATO-Oroszország Tanács felállítását. Hat év erőfeszítéseit tükrében tekintsük át az eredményeket.

*A NATO-orosz kapcsolatok formálisan 1991-ben kezdődtek, amikor az Oroszországi Föderáció csatlakozott az Észak-atlanti Együttműködési Tanácshoz (1997 óta: Euro-atlanti Partnerségi Tanács), amelynek fő feladata az volt, hogy a hidegháború befejeződése után előmozdítsa az átláthatóságot és a párbeszédet a Szövetség tagállamai és más – főként európai – államok között. Oroszország 1994-ben a *Partnerség a békéért mozgalom* részese lett, megteremtve ezzel az utat a gyakorlati együttműködéshez: Moszkva 1995-től nagy létszámú kontingenst ajánlott*

¹ <http://www.whitehouse.gov/news/releases/2002/05/20020528.html>

fel a bosznia-hercegovinai NATO-vezetésű békefenntartó erők (IFOR majd SFOR) állományába.

Az 1997-ben aláírt NATO-Oroszország Alapító Okirat² hivatalos alapot teremtett a NATO-orosz kapcsolatoknak és a NATO-orosz Állandó Közös Tanács³ felállításával a kétoldalú konzultációs és együttműködési programok beindulásához vezetett. Ugyanakkor a hidegháború szelleme diktálta bizalmatlanság akkor még meggátolta, hogy a tanács teljes mértékben kiaknázhassa a benne rejlő lehetőségeket. A koszovói légi műveletek miatti ellentétek jelentősen visszavetették az együttműködést, ugyanakkor Moszkva jelentős diplomáciai szerepet játszott a koszovói válság megoldásában és a KFOR támogatására békefenntartókat is küldött 1999 júniusában. Ettől az évtől kezdve jelentősen javult a viszony a két fél között.

2002-ben, a NATO-Oroszország Tanács megalakulásával új lendületet és tartalmat kapott az együttműködés. A tanács létrehozásáról szóló döntés megszületésében komoly szerepet játszottak a 2001. szeptemberi terrortámadások, amelyek ráirányították a figyelmet a közös fenyegetésekre adandó közös és koordinált válaszokra. E döntés jól demonstrálta a NATO-tagállamok és Oroszország készségét a közelebbi együttműködésre a tartós és átfogó európai béke érdekében.

A NATO-Oroszország Tanács rendeltetése és működése

A NATO-Oroszország Tanács (a továbbiakban az angol megnevezés alapján: NRC⁴) a 2002-ben elfogadott „*NATO-Oroszország kapcsolatok: új minőség*”⁵ című dokumentum alapján jött létre. Ez az anyag nagyban épít az 1997-ben jóváhagyott NATO-Oroszország Alapító Okiratban⁶ megfogalmazott célokra és elvekre. Az NRC rendeltetése az, hogy olyan tárgyalási fórumot kínáljon, amely elősegíti a NATO és Oroszország közötti kapcsolatok javítását. A konszenzus elvén működő szervezetként a biztonsági témákra vonatkozó folyamatos politikai párbeszéd alapján működik, feladata a problémák korai felismerése, a közös megközelítési módok kimunkálása és – szükség esetén – közös műveletek végrehajtása.

² Founding Act on Mutual Relations, Cooperation and Security between NATO and the Russian Federation, Paris, 27 May 1997

³ Permanent Joint Council (PJC).

⁴ NATO-Russia Council

⁵ NATO-Russia Relations: A New Quality, Declaration by Heads of State and Government of NATO Member States and the Russian Federation 28 May 2002

⁶ Ld. 2. sz. lábjegyzet

A dokumentummal összhangban a NATO-tagállamok és Oroszország egyenrangú partnerként tevékenykednek a közös érdeklődésre számot tartó területeken az NRC keretében. Ez biztosítja az euró-atlanti régió biztonsági kérdéseinek széles spektrumát felölelő konszenzus-építéshez, együttműködéshez, együttes határozathozatalhoz vagy együttes fellépéshez szükséges konzultációs mechanizmust. Az NRC tagjai nemzeti minőségben tevékenykednek úgy, hogy figyelembe veszik a közös vállalásokat és kötelezettségeket; közös döntéseket hoznak, és egyenlő felelősséggel tartoznak a hozott döntések megvalósításáért.

Az NRC az Alapító Okiratban megjelölt, közös érdeklődésre számot tartó területekre fókuszál. A már napirenden lévő kulcskérdésekben intenzív együttműködés folyik, míg a partnereknek lehetőségük van újabb együttműködési területeket javasolni.

A Szövetségesek és Oroszország nem mindig és nem mindenben értenek egyet, és az ellentétes álláspontok sokszor meg is maradnak. Ugyanakkor az NATO-Oroszország Tanácsban meglévő együttműködési szellem mozgatórugója mégiscsak az a tény, hogy minden tag érdekelt a közös stratégiai prioritások megvalósításában és mindannyian egyforma kihívásokkal szembesülnek.

A NATO-tagállamok állam- és kormányfői, valamint az orosz elnök pozitív módon értékelték az NRC gyakorlati eredményeit 2008 áprilisában a Bukaresti Csúcstalálkozó alatt szervezett második NRC csúcstalálkozón. Jaap de Hoop Scheffer NATO-főtitkár a találkozót *„az együttműködés szelleme iránti folytatólagos elkötelezettségünk újabb határozott jeleként”*⁷ értelmezte.

Mint azt a korábbiakból is láthattuk, *az NRC a NATO és Oroszország kapcsolatainak javítására létrehozott tárgyalási fórum*. A kulcsterületekkel munkacsoportok és bizottságok foglalkoznak. Az NRC egyik legfontosabb megkülönböztető vonása a korábbi kapcsolatformákkal szemben, hogy itt az Állandó Közös Tanácsban megszokott „NATO+1” rendszer helyett „huszonhetek” formátumban zajlanak az egyeztetések.

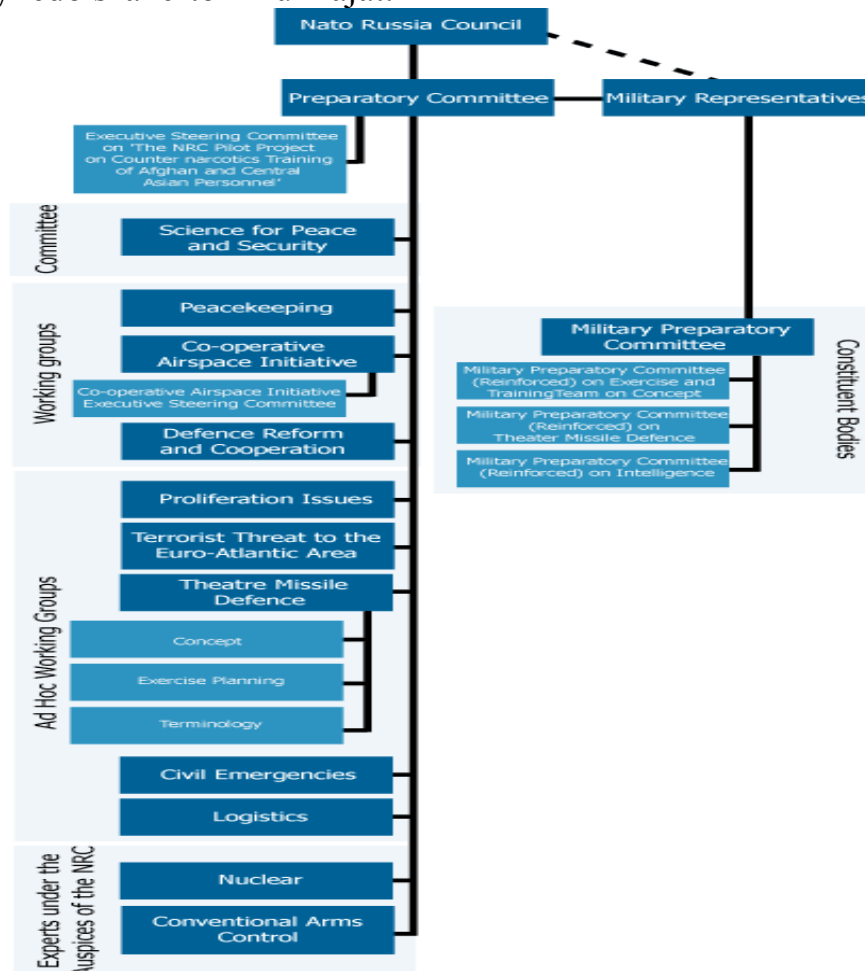
Az NRC plenáris ülésein, ahol mind a 26 NATO-tagállam és az Oroszországi Föderáció nagykövetei és katonai képviselői vesznek részt, a NATO főtitkár elnököl. Ezeket az ülések legalább havonta egyszer összehívják. Az NRC államok külügy- és védelmi miniszterei, valamint

⁷ <http://www.nato.int/docu/update/2008/04-april/e0404b.html>

vezérkari főnökei évente kétszer találkoznak, vagy – amennyiben ilyet szerveznek, akkor – a NATO csúcstalálkozókon tanácskoznak.

A konkrét témák kidolgozását munkacsoportok és bizottságok végzik (jelenleg összesen 27), ők készítik el a minden évben jóváhagyott éves munkaprogramot is. Az említett munkacsoportokban egy-egy terület mélyreható tanulmányozása folyik. Pillanatnyilag a következő munkacsoportok működnek: terrorizmus, proliferáció, békefenntartás, hadszíntéri rakétavédelem, légtérelőőrzés, katasztrófa-védelem/polgári védelem, védelmi reform, logisztika, tudományos együttműködés (L: az alábbi ábrát).

Fontos újítás az előkészítő bizottság életre hívása. Ez a testület legalább havonta kétszer ülésezik abból a célból, hogy előkészítsék a nagykövetek találkozóit, és hogy nyomon kövessék az NRC érdekében tevékenykedő szakértők munkáját.

A NATO-Oroszország Tanács felépítése (Forrás: <http://www.nato-russia-council.info/htm/EN/structures.shtml>)

Az együttműködés fontosabb területei, aktuális biztonsági kérdések

Az NRC a folyamatos politikai párbeszéd továbbvitelének azon fóruma, ahol asztalra kerülhetnek még a legvitatottabb kérdések is. Vita folyt már a Balkán, Afganisztán, Grúzia, Ukrajna, Belarusz, Közép-Ázsia, a Közel-Kelet és Irak témájában, de összecsaptak már a nézetek a NATO transzformációja kapcsán, vagy éppen a rakétavédelem illetve az Európai Hagyományos Fegyveres Erőkről szóló (CFE) Szerződés kapcsán.

Bizonyos esetekben a politikai párbeszéd eredményeként közös álláspont alakult ki. Példa erre a balkáni határellenőrzés problémája (2003 februárja), Bosznia-Hercegovina védelmi reformja (2003 júliusa) vagy az ukrajnai elnökválasztás (2004 decembere).

A párbeszéd sokat jelent a gyakorlati együttműködés terén is, amire jó példa a 2005-ben meghozott döntés alapján az afgán és közép-ázsiai tisztviselők kábítószer-ellenes képzésére létrehozott project.

Az NRC-ben jelenleg tárgyalt legfontosabb kérdések, témák:

- a terrorizmus elleni harc,
 - afgán és közép-ázsiai tisztviselők kábítószer-ellenes kiképzése,
 - ISAF (az Afganisztánban működő többnemzeti erők) tranzit megállapodása,
 - Non-proliferáció,
 - fegyverzet-ellenőrzés,
 - atomfegyverekkel kapcsolatos témák,
 - hadszíntéri rakétavédelem,
 - légtér-együttműködési kezdeményezés,
 - katonai együttműködés,
 - tengeralattjáró személyzet keresése és mentése,
 - válságkezelés,
 - védelmi reform és együttműködés,
 - logisztika,
 - katasztrófavédelem/polgári védelem,
 - tudományos együttműködés,
- az NRC munkájának szélesebb körű megismertetése.

Tekintsük át röviden a fenti témákat:

- *A terrorizmus elleni harc* legfontosabb formája a rendszeres információcsere, mélyre ható konzultáció, közös veszélyeztetettségi elemzések, közös katasztrófavédelmi tervezés, magas szintű párbeszéd a

katonai erő alkalmazhatóságáról a terrorizmussal szemben, a terrortámadások kapcsán szerzett tapasztalatok megosztása, a tudományos és műszaki együttműködés. A NATO és Oroszország a terrorizmus elleni harc keretében együttműködnek a határőrizet, non-prolifерáció, légtérellenőrzés és nukleáris biztonság területén is. 2004 decemberében az NRC külügyminiszterei átfogó terrorizmus elleni akciótervet fogadtak el, amelynek az a célja, hogy javítsa az NRC-ben az általános koordinációt és a stratégiai irányultságot.

A fentiekén túl 2004 decembere óta közös kiképzés keretében orosz hadihajókat is felkészítenek a Földközi-tengeren terrorista-ellenes tevékenységben való részvételre.

- Az NRC külügyminiszterek 2005 decemberében indították el *az afgán és közép-ázsiai tisztviselők kábítószer-ellenes képzésére vonatkozó projectet* abból a célból, hogy az Afganisztánból származó kábítószer szállítását megakadályozzák. A project helyszíni képességek kiépítésére törekszik, regionális hálózat kialakítását és az együttműködés elmélyítését célozza meg. A tervben afgán, kazah, kirgiz, tádzsik, türkmén és üzbég középszintű tisztviselőkkel osztják meg tapasztalataikat az NRC tagállamok. A programot az ENSZ Kábítószer Irodájával (UNODC) együttműködésben valósítják meg.

Oroszország és Törökország afgán és közép-ázsiai szakembereket hívott meg tanfolyamaikra; szintén e két ország kihelyezett tanfolyamokat szervezett az együttműködő államokban. 2007-ben Finnország jelentette be, hogy hozzá kíván járulni a kezdeményezéshez. Összességében, 2008 tavaszáig 450 tisztviselőt képeztek ki a project alapján.

2008 áprilisában az orosz külügyminiszter és a NATO főtitkára *megállapodást* írt alá, amely arra hivatott, hogy elősegítse a NATO-vezetésű, ENSZ mandátummal rendelkező *ISAF erők részére küldött nem katonai eszközök áthaladását* az Oroszországi Föderáció szárazföldi területén.

- Az NRC-ben egyre szélesedő párbeszéd folyik *a tömegpusztító fegyverek proliferációjának megakadályozása* érdekében, amelyek eredményeként konkrét javaslatok születtek a jelenleg meglévő non-prolifерációs rezsimek további erősítése céljából. A nukleáris, vegyi, biológiai és radiológiai fegyverek elleni védelemre vonatkozó gyakorlati együttműködés fejlesztését szolgálják azok a viták, szemináriumok, amelyeken a szakértők nem csak elméleti, de gyakorlati kérdéseket is megvitatnak. Jó példa erre a 2007-ben Firenzében szervezett NRC

szeminárium, ahol a résztvevők a ballisztikus rakéták proliferációját, a nukleáris terrorizmus kérdéseit vizsgálták. A szemináriumon elhangzott vélemények bekerültek az NRC témái közé, és jelentősen hozzájárultak a téma mindenoldalú tanulmányozásához.

- Az NRC arra is alkalmas fórum, hogy a résztvevők érdemi vitát folytassanak a *hagyományos fegyverzet-ellenőrzéssel* kapcsolatos témákban, mint például az Európai Hagyományos Fegyveres Erőkről szóló (CFE) Szerződés, a Nyitott Égbolt Szerződés, vagy a bizalom- és biztonságerősítő intézkedések. Az NRC államok egyik fő prioritása az adaptált CFE Szerződés mihamarabbi ratifikálása és életbe léptetése. A szövetség aggályát fejezte ki azzal kapcsolatban, hogy Oroszország egyoldalúan felfüggesztette a szerződés végrehajtását 2007 decemberében. Annak ellenére, hogy komoly ellentét van a nézetek között, meg kell jegyezni, hogy a Szövetségesek továbbra is elkötelezett hívei a ratifikációnak. A párbeszéd folytatódik az orosz féllel az NRC-ben valamint az EBESZ-ben is.

- A *nukleáris kérdések* témájában a szakértők kidolgoztak egy fogalmakat és meghatározásokat tartalmazó szótárt, valamint megvalósították a nukleáris stratégiára és doktrínákra vonatkozó információk cseréjét. Négy nukleáris-baleset elhárítási gyakorlatot is lefolytattak: 2004-ben Oroszországban, 2005-ben az Egyesült Királyságban, 2006-ban az Amerikai Egyesült Államokban, 2007-ben pedig Franciaországban. A szakértők kölcsönös meghívása növeli az átláthatóságot, segít a nukleáris katasztrófákra adott gyors, szakszerű és egységes intézkedések kidolgozásában és erősíti a bizalmat a NATO atomhatalmai és Oroszország között arra vonatkozóan, hogy valóban képesek hatékonyan reagálni minden olyan esetben, amikor az atomfegyverek okoznának balesetet.

- A *hadszíntéri rakétavédelemben* való együttműködés azt a példátlan veszélyt hivatott kezelni, amit a telepített csapatok szemszögéből az egyre könnyebben megszerezhető, nagy pontosságú ballisztikus rakéták jelentenek. Egy 2003-ban indított tanulmány azzal foglalkozik, hogyan lehet megvalósítani az interoperabilitást a NATO szövetségesek hadszíntéri rakétavédelmi rendszerei és az orosz rendszerek között. A tanulmány mellett gyakorlatok egész sorát tartották azzal a céllal, hogy megteremtsék az interoperabilitás jövőbeni alapjait és kidolgozzák a hadszíntéri rakétavédelem közös műveleteinek mechanizmusát és szabályait.⁸

⁸ Törzsvezetési gyakorlatok: 2004 márciusában az Amerikai Egyesült Államokban, 2005 márciusában Hollandiában, 2006 októberében Oroszországban. 2008 januárjában számítógéppel támogatott gyakorlatot rendeztek Németországban.

- Jelentős haladást értek el a *légtér-együtműködési kezdeményezés*⁹ területén is. A kezdeményezés célja az, hogy a légtér-megfigyelés és légi-irányítás területén gyorsítsa fel az NRC országok együttműködését. Másik fontos cél az átláthatóság, a kiszámíthatóság és a kollektív képességek fejlesztése a terrorizmus elleni harcban.

A 2005-ben lezárt megvalósíthatósági tanulmány alapján kidolgozták azokat a részletes rendszer-követelményeket, amelyek lehetővé teszik a légi közlekedésre vonatkozó adatok kölcsönös cseréjét a NATO-államok és Oroszország között. A végrehajtást 2006 márciusában kezdték meg, a műszaki műveleti képességet 2007 végére sikerült elérni, a teljes műveleti képességet 2008 végére tervezik. Ezzel párhuzamosan halad a műveleti, a kiképzési koncepció valamint a jogi megállapodások kidolgozása.

Kanada, Franciaország, Görögország, Magyarország, Olaszország, Luxemburg, Norvégia, Lengyelország, Oroszország, Törökország, az Egyesült Királyság és az Amerikai Egyesült Államok megközelítőleg 5 millió Eurót fektetett már eddig ebbe a projectbe.

A légtér-együtműködési kezdeményezés rendszere négy orosz és négy NATO egységből áll. A bázisok a legtávolabbi északi pontoktól (Bodø, Norvégia és Murmanszk, Oroszország) egészen délig helyezkednek el (Ankara, Törökország és Rosztov-na-Donu, Oroszország). A NATO Koordinációs Központ Varsóban van, az Orosz Koordinációs Központot pedig Moszkvába telepítették.

- Az NRC megalapítása óta a *katonai összekötők* számát megnövelték a NATO Műveleti Parancsnokságon és a NATO Transzformációs Parancsnokságon, valamint Moszkvában is. A katonai kapcsolatok egyik legfontosabb célkitűzése az, hogy fejlődjön a NATO és az orosz erők együttműködési képessége a lehetséges jövőbeni közös katonai műveletekben. Külön program indult az interoperabilitás fejlesztésére, amelyben kiemelt helyet kap a közös kiképzés és a közös gyakorlatok. Az NRC védelmi miniszterek 2005 júniusában elfogadták a „*Politikai-katonai irányelvek az orosz haderő és a NATO nemzetek haderői közötti interoperabilitás javítására*” megnevezésű dokumentumot, amely komoly előremozdulást okozott a területen.

⁹ Co-operative Airspace Initiative (CAI)

Hazánk szempontjából kiemelendően fontos, hogy a NATO Moszkvai Összekötő Hivatalát 2008 májusától egy magyar tábornok, Makk László vezérőrnagy vezeti.

Másik kulcsfontosságú dokumentum a Békepartnerségi Erőkre vonatkozó Státusz-egyezmény, amelyet Oroszország 2004-ben írt alá, és az orosz Duma 2007 májusában ratifikált. Ez az egyezmény elősegíti a katonai kapcsolatok fejlesztését, beleértve a közös műveletekben vagy gyakorlatokon alkalmazott erők státuszának rendezését is, valamint az orosz logisztikai támogatást a NATO-vezetésű ISAF számára.

- *A tengeralattjáró személyzet keresése és mentése* területén végzett munka lényegesen intenzívebbé vált a 2003 februárjában aláírt keret-megállapodás óta. 2005 júniusában Oroszország részt vett a NATO eddigi legnagyobb kutató-mentő gyakorlatában („Sorbet Royal”). A gyakorlat idején szerzett tapasztalatok és a kialakított rendszerek lényegesen hozzájárultak a Kamcsatka-félsziget partjánál 2005 augusztusában végzett valós mentés sikeréhez. Oroszország részt vett a 2008-ban szervezett hasonló gyakorlaton is („Bold Monarch”).

- A NATO és Oroszország együttműködése a *válságkezelés* területén hosszú történetre tekint vissza. 1996 és 2003 között a békepartnerségi programba bekapcsolódott államok közül valójában Oroszország volt a legnagyobb hozzájáruló a NATO vezette békefenntartó műveletekhez. A Balkánon való szoros együttműködésnek kritikus jelentősége volt a viszony javításában és a bizalomépítésben.

2002 óta az NRC folyamatosan lépéseket tesz annak érdekében, hogy előkészítse a lehetséges jövőbeni együttműködést ezen a területen is. Markáns jele ennek a 2002 szeptemberében elfogadott „*A közös NATO-Oroszország békefenntartó műveletek átfogó koncepciójának politikai aspektusai*” megnevezésű dokumentum. Ez az anyag keresi a közös megközelítés alapjait, válság esetén konzultációs, tervezési, döntési mechanizmusokat dolgoz ki, valamint lefekteti a közös kiképzés és gyakorlatok főbb elveit. Mindezt a 2003 májusa és 2004 szeptembere között, három fázisban levezetett eljárási gyakorlat alatt tesztelték is.

- *A védelmi szektor reformja* területén tett kezdeményezések a haderők fejlődésére, az emberi és anyagi források kezelésére, a védelmi ipar reformjára, a védelmi reform következményeinek kezelésére és a terrorizmus elleni harc védelmi aspektusaira fókuszál. Az egyik legfontosabb project ezen a területen, amely már most komoly gyakorlati sikereket hozott, a NATO-Oroszország Átképző Központ, amely az orosz

haderőből kivált személyek civil társadalomba való integrációját hivatott elősegíteni. A 2002 júliusában Moszkvában felállított központ tevékenységét azóta kiterjesztették a régiókra is. Ez a munka ma már nem csak az elhelyezkedési lehetőségekre vonatkozó információk átadása és a munkaközvetítés, de megjelentek a palettán az átképző tanfolyamok és az angol nyelvi képzés is, éppúgy, mint kis- és középvállalkozások vezetésére való felkészítés. 2008 tavaszáig több mint 2000 volt orosz katonaszemélyt képeztek át ezen a módon. Megközelítőleg 85 százalékuknak sikerült is a központban kapott képzésnek, valamint a munkaközvetítési segítségnek köszönhetően civil elhelyezkedési lehetőséget, megélhetést találniuk.

A védelmi szektor reformja kapcsán is meg kell említenünk a korábban már tárgyalt, 2005-ben elfogadott „*Politikai-katonai irányelvek az orosz haderő és a NATO nemzetek haderői közötti interoperabilitás javítására*” megnevezésű dokumentumot. A „*NATO-Oroszország védelmi ipari, kutatási és technológiai együttműködési tanulmány*” 2005-ben indult, és a szakértők nagy reményeket fűznek hozzá.

Két tudományos kutatói helyet hoztak létre a NATO Római Védelmi Akadémiáján orosz tudósoknak, akik a védelmi szektor reformjával foglalkoznak. Ezen kívül az NRC támogatja az Orosz Tudományos Akadémia USA és Kanada Intézetében orosz tisztek részére szervezett védelmi reform tanfolyamokat.

- *A logisztika* képezi manapság a katonai együttműködés gerincét. A jelenlegi biztonsági környezet, a többnemzeti műveletekben részvételre kész erők iránti igény egyre inkább előtérbe tolja az együttműködés javításának szükségességét. Több kezdeményezés is létezik, amelyek célja a civil és a katonai logisztikai rendszerek együttműködésének fejlesztése.

Szakértői találkozók és szemináriumok próbálják megalapozni a logisztikai kérdések azonos megközelítését. Teszik mindezt a logisztikai elvek, doktrínák, szervezetek kölcsönös ismertetése útján, valamint a megszerzett tapasztalatok megosztásával. Jó lehetőséget kínálnak a gyakorlati együttműködésre az olyan területek, mint például a légi szállítás és a légi utántöltés. A már korábban említett, Békepartnerségi Erőkre vonatkozó Státusz-egyezmény ezen a területen is komoly jelentőségű.

- A NATO és Oroszország már 1996 óta együtt dolgozik azon, hogy *közös műveleti képességeket hozzanak létre a földrengések vagy árvizek okozta helyzetek kezelésére*, és hogy közösen próbálják meg előre jelezni és – ha lehet – megakadályozni a katasztrófákat. Ezen túlmenően, orosz kezdeményezésre, 1998-ban létrehozták az Euro-atlanti Katasztrófa-

elhárítási Koordinációs Központot, amely az Euro-atlanti Partnerségi Tanács (26 NATO-tagállam és 23 partner ország) államai közötti koordinálja a katasztrófa-elhárítást és a polgári védelmet.

A terrorista támadások következményeinek felszámolásához szükséges képességek kialakítása szintén a fenti témakörhöz kapcsolható, és az NRC komoly figyelmet is szentel ennek. Az Oroszországban (Bogorodszk, 2002 és Kalinyingrád, 2004) és Olaszországban (Montelibretti, 2006) megtartott gyakorlatok tapasztalatai alapján konkrét javaslatok születtek. Egy lehetséges támadás következményeinek felszámolásával foglalkozik majd a 2009-re tervezett közös törzs-gyakorlat Norvégiában.

A civil lakosság természeti vagy ember okozta katasztrófák, valamint vegyi, biológiai, radiológiai vagy sugárzó anyagokkal elkövetett terrorista támadások elleni védelmének megvalósítására 2003-ban, orosz-magyar javaslatra, kezdeményezés született, amely egy gyorsreagálású képesség kidolgozását tűzte ki célul.

- A NATO - Oroszország *tudományos és technológiai együttműködés* 1998-ban kezdődött. A NATO tudományos programjaiban minden más államnál több orosz kutató vett részt az elmúlt években. Az NRC Béke és Biztonság Bizottság égisze alatt ígéretes együttműködés alakult ki az új biztonsági kihívásokra adható közös tudományos válaszok kidolgozásában. A legfontosabb kutatási területek: robbanószerke felderítése, tömegpusztító fegyverek elleni védelem, cyber biztonság, a terrorizmus pszicho-szociális következményei, a szállítás biztonsága, környezetvédelem és öko-terrorizmus, a katasztrófák előrejelzése és megakadályozása.

- 2007-ben indult el az NRC honlapja, amely arra hivatott, hogy *szélesebb nyilvánosságot* adjon a Tanácsban folyó munkának. Folytatódik a párbeszéd arra vonatkozóan, milyen más módon lehetne javítani a politológusok, tudósok, kutatóintézetek, tudományos akadémiák és egyéb érintett szervezetek közötti párbeszédet. Az orosz közvélemény tájékoztatására a NATO Információs Irodát működtet, amelynek feladata a NATO-orosz partnerség előnyeinek megismertetése és méltatása.

A Tanács előtt álló feladatok

Átfogó módon 2006 tavaszán Szófiában értékelték a résztvevő államok az NRC munkáját: áttekintették az elért eredményeket, különös tekintettel azokra az új kihívásokra, amelyek módosíthatják az NRC munkatervét.

Ezen értékelés alapján a külügyminiszterek megállapodtak az NRC középtávú prioritásaiban és irányelvekben. Ezek a prioritások a következők voltak:

- a politikai párbeszéd szerepének növelése;
- az együttműködés erősítése az interoperabilitás, a védelmi szektor reformja, a terrorizmus elleni harc és a válságkezelés területén;
- a kölcsönös bizalom és átláthatóság erősítése;
- a non-prolifерáció területén megtalálni a leginkább eredményorientált területeket;
- fokozni az NRC céljainak, elveinek és eredményeinek társadalmi megismertetését, elfogadottságát és
- megtalálni a NATO-orosz kezdeményezések további támogatásához szükséges forrásokat.

Legutoljára 2008. június 13-án Brüsszelben találkoztak az NRC védelmi miniszterek és vitatták meg a védelmi és katonai együttműködés aktuális kérdéseit, valamint a nemzetközi biztonság egyéb fontos témáit¹⁰.

A 2006. évi értékelésre építve a miniszterek megerősítették a gyakorlati együttműködés iránti elkötelezettségüket, és ebben az összefüggésben külön is üdvözölték, hogy Oroszország felajánlja egy fregattját az év későbbi szakaszában tervezett „Active Endeavour” gyakorlatra. Az orosz fregatt harmadik ilyen jellegű alkalmazását a NATO tengeri terrorista-ellenes műveletében a miniszterek a műveleti együttműködés kiváló példajaként említették és az NRC terrorizmus elleni harc iránti elkötelezettsége jeleként értékelték.

Jóllehet elismerték, hogy az NRC még mindig nem érte el maximális teljesítő képességét a gyakorlati együttműködés terén, a miniszterek meglepéssel nyugtázták a hadszíntéri rakétavédelem területén megvalósult pozitív lépéseket, a civil légtér-együttműködési kezdeményezés kezdeti műveleti képességének kialakítását, valamint a logisztikai interoperabilitás fejlesztése érdekében tett erőfeszítéseket. A miniszterek megerősítették azt a szándékukat, hogy mielőbb befejeződjön a légi szállítási keret-megállapodás kidolgozása, amely lehetővé tenné az Oroszországi Föderáció jelentős légi szállítási kapacitásának igénybe vételét a jövőbeni közös műveletekben. A legfelsőbb védelmi vezetők üdvözölték a tengeri kutatás és mentés terén elért eredményeket, különös tekintettel arra a tényre, hogy Oroszország sikeresen vett részt a „Bold Monarch '08” kódnevű tengeralattjáró mentési gyakorlaton.

¹⁰ Chairman's statement: Meeting of the NATO-Russia Council in Defence Minister's session in Brussels

A miniszterek jóváhagyták az NRC hosszú távú védelmi és katonai-együttműködési elképzeléseit¹¹. A dokumentum a gyakorlati együttműködésre vonatkozó irányelvek rendszerét tartalmazza az elkövetkező 10-15 évre. A vezetők jóváhagyták még a 2007-2008-ra vonatkozó interoperabilitási beszámolót és megbízták az NRC-t a felmerült problémák elemzésével és elhárításával.

A miniszterek a nemzetközi biztonsági kérdések egész sorát vitatták meg, beleértve Afganisztánt, a CFE Szerződést, a rakétavédelmet és a nyugat-balkáni helyzetet. Jóllehet be kellett ismerniük, hogy több kérdésben ellentétesek az álláspontok, megerősítették az NRC konstruktív szerepét a problémás kérdések megoldásában. A miniszterek kifejezték közös érdekeltységüket a béke és stabilitás megteremtésében Afganisztánban. Ennek tükrében üdvözölték az ISAF orosz szárazföldi területen át történő támogatására kötött megállapodást, valamint az afgán és más közép-ázsiai tisztviselők kábítószer-ellenes kiképzésére vonatkozó project folytatását.

*

A NATO-Oroszország Tanács a hidegháború lezárása után alakult tárgyalási fórum, ahol – korábban elképzelhetetlen módon – a szövetségesek és Oroszország a közös érdekekre, közös fenyegetettségekre együttes választ próbálnak találni. E válaszokat kizárólag a hatékony együttműködés – sokszor rögzös – útján lehet csak megfogalmazni. Több, szkeptikus megfigyelő inkább „látszat-tevékenységnek” titulálja az NRC munkáját. Vitathatatlan, hogy sok, szinte antagonisztikusnak tűnő ellentét terheli az adott kapcsolatrendszer, ugyanakkor nem vonható kétségbe a politikai párbeszéd folytatásának szükségessége, amelynek jelenlegi egyik legjobban szervezett formája az NATO-Oroszország Tanács. A katonai együttműködés gyakorlati eredményei – még ha lassabban is az elvárhatónál – közelítik a haderők közös alkalmazhatóságát, erősítik a bizalmat, növelik az átláthatóságot.

¹¹ NRC Long Term Vision for Defence and Military Cooperation

Dr. Hadnagy Imre József nyá. alezredes

Mennyire biztos, vagy mennyire bizonytalan a biztonság napjainkban

A szerző az alábbiakban közölt cikkében, amely a Magyar Hadtudományi Társaság 2007. évi pályázatára beküldött nagyobb terjedelmű tanulmány rövidített és szerkesztett változata, vizsgálja a biztonság jelentéstartalmának módosulását, értelmezi mai felfogását és komplex jellegét. Áttekinti a biztonságot fenyegető és befolyásoló veszélyforrásokat, azok közül kiemelten foglalkozik korunk legfőbb kihívásaival, a terrorizmussal és azokkal a különféle katasztrófákkal, amelyek leginkább mérgezik, mételyezik korunk biztonságát.

In the following article, that is an abbreviated and edited version of a wider study applied for a competition of the Hungarian Society for Military Science 2007, the Author analyses the modification of the meaning of security, defines its modern approach and complexity. With systematic demand he reviews the risks that affect and threat security, he pays the largest attention to the main challenges of present days; to terrorism and the different catastrophes that mostly damage and demolish our security.

Az Internet Google programján bizonyos szavak (kifejezések) kikeresésekor az ember azzal szembesül, hogy a számítógép több milliós találatot jelez. Különösen igaz ez mindennapjainkhoz, az aktuális világpolitikai események némelyikéhez szorosan kötődő szavak esetében. A találatok nagyságrendje tulajdonképpen – áttételesen – azt is jelezheti, hogy az adott szóhoz (kifejezéshez, jelenséghez, eseményhez, vagy fogalomhoz stb.) hogyan viszonyulnak az emberek, mennyire érzik fontosnak, tartják lényegesnek az életük, életminőségük, közérzetük, biztonságuk stb. szempontjából. A magyar aktuálpolitika kulcsszavai, mint az egészségügy, oktatás, közlekedés, és egyéb, de a mindennapokhoz hozzátartozó időjárás, biztonság stb., szavak esetében a kapott találati számok nagyságrendje, és a hozzájuk fűződő érzelmek a korábbi megállapítás helyességét igyekeznek alátámasztani. Így a tanulmány középpontjában álló biztonság, mint kifejezés, fogalom, cél, helyzet, életminőséget jellemző állapot stb. nem közömbös sem nekünk magyaroknak, sem – a honi berkekből kilépve – más embereknek, népeknek. A történelemben a biztonság koronként mást-mást jelentett, és tartalmilag folyamatosan változott, de mindig kifejezte az egyes ember, a kisebb vagy nagyobb közösségek, az emberiség létét, létfenntartását, életminőségét, stb. meghatározó helyzet komfortosságának szintjét.

A biztonság mai felfogása

A napjaink biztonságának kérdéseivel foglalkozó szakirodalom egyértelművé teszi, hogy a biztonság – amelyet egykor a társadalmi élet hosszabb-rövidebb ideig tartó szinte majdnem kiegyensúlyozott életkörülményeket biztosító időszakai alapján szakaszosan statikus állapotnak is lehetett tekinteni – ma már semmiképpen sem lehet statikus, hanem egy folytonosan, esetenként gyorsan változó, bonyolult helyzet fokmérője is. Ma a biztonság – a legszélesebb értelmezésben – a komfortosnak (ideálisnak) elfogadott, és a még komfortosnak elfogadható életkörülmények, mint határok között változó helyzetet, állapotot, életminőséget, stb. tükrözi. A szakemberek abban egyetértenek, hogy a biztonságot számos tényező együttes hatását figyelembe véve komplex módon lehet értelmezni, melyet egyre több bizonytalansági tényező övez.

A biztonságot nem lehet – napjainkban pedig különösen nehéz lenne – egy kifejezéssel, vagy egy szóval érthetővé tenni, mert egy bonyolult „jelenség”. A biztonság egy ki nem számíthatóan változó helyzet, vagy állapot, életrzés, stb. tudati visszatükröződése is. A korábban leírtakat is figyelembe véve *a biztonság szó különféle értelemben használható, a teljességre törekvés nélkül lehet: fogalom, cél, állapot, vagy helyzet, az egyén: kisebb, vagy nagyobb közösség, a társadalom, a világ élethelyzete komfortosságának fokmérője és végül a komfortosság érezhető, érzékelhető szintjének tudati visszatükröződése.*

A biztonság elméletének művelése, kutatása, gazdagítása, és a gyakorlatának megalapozása egy határtudomány, a biztonságstudomány, de nevezhető biztonságelméletnek is, feladata, az elméleti tételek, rendszabályok gyakorlatba való átültetése, azaz a biztonság megteremtése, fenntartása, szavatolása (illessük a biztonság megteremtésének és fenntartásának, szavatolásának gyakorlata kifejezéssel) a legszélesebb értelemben a biztonságpolitika feladata.

A teoretikus és praktikus oldal egységet képez: A biztonságstudomány (biztonságelmélet) egy komplex ismeretrendszer. A biztonságot létrehozni akaró, megléte esetén azt szavatoló, azaz a biztonság megteremtésének és fenntartásának, szavatolásának gyakorlata egy komplex tevékenységi (cselekvési) rendszer.

A biztonságstudomány (biztonságelmélet) fogalmának megalkotásához segítségül hívom a Hadtudomány 2007/1 számában¹ a hadtudomány új fogalmára közölt meghatározást. Ennek analógiájára: a biztonságelmélet a legtágabb értelemben a nemzeti, a nemzetközi biztonságot befolyásoló kihívások, veszélyek és kockázatok megszüntetésére, a lehető legkisebb szintre mérséklésére hivatott nemzeti, szövetségi, regionális, nemzetközi szervezetek tevékenységének sikerét meghatározó elméleti tételeket és gyakorlati tapasztalatokat összefoglaló ismeretrendszere.

Az előzőeket figyelembe véve a biztonság megteremtésének és fenntartásának gyakorlata: a biztonságelmélet ismeretrendszeréből levezethető teendők gyakorlatba való átültetésének komplex tevékenységi rendszere.

A teljesség igénye nélkül – a biztonság szó használható: általános (filozófiai – elmélkedő tartalmú) értelemben, a társadalmi élet területeihez (politikai, gazdasági, szellemi), szakmai területekhez, technikai, és egyéb rendszerekhez kapcsolhatóan. Azt, hogy a biztonság egy „széles sávban” értelmezett, komplex fogalom, az is bizonyítja, hogy napjainkban az élet számos területére vonatkoztatva találkozunk vele.

A biztonság fogalmát nehéz meghatározni, ennek ellenére ezt már sokan és sok helyen megtették (Hadtudományi Lexikon; A Magyar Nyelv Értelmező Szótára; az NSZK-ban kiadott Biztonságpolitikai Szótár; de a hazai és külföldi folyóiratokban, tankönyvekben, oktatási segédanyagokban is fellelhetjük). A fogalmi meghatározások ismétlése nélkül a korábban leírtakból is kiderül, hogy egy komplex fogalomról van szó, amely a racionális tényezőkhöz kívül érzéseket és érzelmeket kifejezőkkel is telített.

A Hadtudomány 2006/3 számában² a biztonság kérdéseivel foglalkozó cikk szerzője egy kutatónak ebben a kérdésben kifejtett véleményét összegezve írja, hogy „...azon túlmenően, miszerint a statikus állapotnak tartott biztonságot komplex rendszerként értelmezi, a biztonság meglétét az esetleges veszélyek leküzdésére való képességgel, az erre való felkészültséggel köti össze. Ezzel a biztonság nem egyszerűen állapot, hanem egy olyan cél, amelynek eléréséhez aktivitásra, cselekvésre van szükség.”

¹ Kőszegvári Tibor: A hadtudomány mai problémái, területei és új fogalma (Hadtudomány, Magyar Hadtudományi Társaság, Budapest XVII. évfolyam 2007/1. szám) 13. oldal.

² Farkasné dr. Zádeczky Ibolya: A biztonságot veszélyeztető globális kihívások (Hadtudomány, MHTT. Budapest XVI. évfolyam 3. szám, 2006. szeptember) 41. oldal.

A leírtak hangsúlyozzák a biztonság komplex jellegét (ezzel egyébként a cikk szerzője is azonosul), azt statikus állapotnak tekinti, meglétét a veszélyek leküzdésére való képességgel, felkészültséggel köti össze. A biztonság eszerint csak egy adott helyzetben a „végállomáson” értelmezhető, melynek záloga adott képesség, és felkészültség megléte. Ugyanakkor a biztonságot, mint célt aktivitással, cselekvéssel lehet elérni. A biztonság megléte statikus állapot, a hozzá vezető út dinamikát feltételez. *De melyek a hozzávezető út közbülső állomásai?*

Meglátásom szerint az abszolút biztonság egy ideális állapot, amelyet a mai világban még megközelíteni sem lehet. Az ideális állapot megteremtése a földön a teljes biztonságot az „álmovilág” elérését jelentené, amit – ha csak a mérhetetlen környezetrombolást, a föld légkörének megsebzése miatti különleges időjárási jelenségek kialakulását, a globalizációt, a terrorizmust, a civilizációs veszélyeket említjük is – teljesen ki lehet zárni, azaz lehetetlen esemény. A biztonság vizsgált értelmezésében az emberi tényezők egyik oldala az érzelem hiányzik. Kétségtelen, hogy az ideális helyzethez közelítve a komfortosság érzése egyre inkább „kiteljesedik”. Az idézetben a biztonság, mint állapot és, mint cél külön-külön dimenzióban van értelmezve, amelyek csak az ideális tartományban találkoznak. Ehhez a tartományhoz közelítve számtalan „állomáson” keresztül vezet az út, és állomásonként más-más minőségű a komfortosság, és csak részcélok teljesülnek. Ami hiányzik, a biztonság mértékének a megítélése. A biztonság ugyanis érzelmekkel, érzésekkel is telített, azokkal kapcsolható össze. A biztonságérzet, ezek mélységével összefüggésben más-más minőséget mutat, állandóan változik. A változást a biztonságot adó, és a bizonytalanságot keltő tényezők erősségének hatásrendszere, a kölcsönhatások eredője indukálja. Mivel az abszolút biztonság elérhetetlen, ezért a biztonságot is célszerű állandóan változó állapotnak tekinteni, amelyet a változás függvényében a biztonság rész céljai is jellemezhetnek. A korábban leírtakkal összefüggésben az adott valószínűség-tartományban megfogalmazható tartalommal lehet értelmezni.

A biztonság, mint cél jelentheti a teljes (abszolút) biztonság állapotát, ahova eljutni bármikor lehetetlen volt, a mai forrongó és felbolydult világban az eléréséről még álmodni sem lehet. Sokkal életszerűbb, ha a már korábban értelmezett valószínűségi skálán ideálisnak elfogadott (bizonytalanságtól mentes) teljesen komfortos és a még komfortosnak elfogadott élethelyzet, mint határok közötti állapot elérése a cél, már csak azért is, mert világunkban a biztonságot övező bizonytalansági tényezőket egyszerre kizárni nem lehet.

A biztonság komplex értelmezése szerint, ha a biztonságérzetet emelő és csökkentő tényezők hatásrendszere olyan érzelmi állapotot hoz létre, amelyet az emberek komfortos élethelyzetnek fogadnak el, akkor ezt a helyzetet a korábban értelmezett valószínűségi skála egy adott pontjával azonosíthatjuk. Napjainkban a biztonságérzetet befolyásoló tényezők sokasága övezi életünket, ezek felsorolása nehéz vállalkozás. Ezek között a tényezők között vannak olyanok, amelyeket a biztonság, vagy a bizonytalanság minősített állapotának nevezhetünk, például a béke, vagy a háború. A béke olyan érzetet is kelthet, hogy a biztonság ideális állapotához vagyunk közel. Sajnos a béke a mai értelemben, ugyanúgy, mint a biztonság számtalan bizonytalansági tényezővel van „terhelve”.

A háború valamikor, csak a csatatereken, vagy azok behatárolható közelségében jelentett teljes bizonytalanságot, a csatától való távolság növekedésével a bizonytalanság valószínűsége arányosan csökkent, a hátszágban a „csatazajt sem lehetett hallani”. A XX. század pusztító világháborúiban a hátszág és harctér között van ugyan különbség, de a hátszág biztonsága számtalan bizonytalansági tényezővel van terhelve. A legújabb korban a tömegpusztító eszközök megjelenése, az orbitális és globális fegyverek kifejlesztése a hátszág korábbi – csirájában még meglévő – biztonságát teljesen „aláássa”, a biztonság itt is csaknem teljesen bizonytalanná válik. A háborúval, mint a „társadalom biztonságnak” egy különleges helyzetével, az azzal kapcsolatos teendőkkel, kezelésével egy ország alaptörvénye az alkotmány is foglalkozik. A katonai biztonság a legáltalánosabb értelemben vett biztonság egyik fontos – sajnos még napjainkban sem elhanyagolható – tényezője, a történelemben pedig egyik döntő, ha nem a legfontosabb tényezője volt. Az előzőek miatt a béke, biztonság és háború kérdéseit a maga szemszögéből a hadtudomány is kutatja.

A magyar Alkotmány is foglalkozik a bizonytalansággal övezett biztonság különleges helyzeteivel. Az állam létét, a nemzeti vagyont, a nemzeti értékeket, az állampolgárok egészségét, vagy jelentős részének biztonságát, a vagyonbiztonságot fenyegető helyzetek, állapotok, kockázatok „kezelését” is előírja. Másképpen veszély, vagy veszélyeztetettség esetére, azaz különleges időszakokhoz állami szintű feladatokat ír elő személyek és szervezetek részére. A felelős személyek és szervezetek alkotmányban rögzített feladata adott feltételek megléte esetén a kialakult helyzet minősítése, ennek kihirdetése, a hozzá kapcsolódó teendők meghatározása, rendszabályok bevezetése, az állami élet rendjének szabályozása, az állampolgárok igénybevételének elrendelése, stb.

A biztonság értékelésekor a biztonságérzetet emelő, és csökkentő tényezők sokaságából a negatívan ható tényezők kerülnek általában napirendre, részben azért, mert számuk világunkban emelkedő tendenciát mutat, másrészt, mert a hiányukat pozitívan ható tényezőként értékelhetjük. A biztonságot befolyásoló tényezők némelyike bonyolultságuk miatt elméleti (filozófiai) értelmű, mint a háború, béke, időjárási anomália, terror, terrorizmus, stb.), mások egy konkrét helyzet meglétét fejezik ki, mint robbantásos merényletsorozat egy adott helyszínen, szökőár az Indiai-óceán medencéjében, WTC elleni merénylet, Beszlán-i iskolások katasztrófája, stb. Természetesen a bizonytalanságot okozó tényezőknek más rendező elv szerinti csoportosítása is lehetséges.

A biztonságot fenyegető és befolyásoló veszélyforrások

A biztonságot fenyegető és befolyásoló veszélyforrásokat sokféleképpen lehet csoportosítani, felosztani, csak a rendezőelvet kell egyértelművé tenni. A biztonságot fenyegető veszélyforrások³ eredetük szerint lehetnek: társadalmi léttel összefüggő és természeti eredetűek.

A társadalmi léttel összefüggő veszélyek egy lehetséges felosztás szerint a társadalom: politikai, gazdasági, szellemi berendezkedéséből, viszonyaiból eredőek lehetnek.

Az e kategóriába sorolható veszélyek másik lehetséges csoportosítása, felosztása: az életkörülményeket, az élet minőségét befolyásoló tényezők (megélhetési; szellemi, fizikai terror; az életminőség jelentős megváltozása); a közbiztonságot fenyegető veszélyek; erőszakos cselekmények által keltett veszélyek (háború; terrorizmus; szabotázs cselekmény); civilizációs veszélyek (a nukleáris, a veszélyes anyagok kezelésekor, szállításakor keletkező, az ipari üzemek által kelthető veszélyek) és humán és ökológiai eredetű veszélyek (egészségügyi, migráció, ökológiai).

Természeti eredetű veszélyek lehetnek: hidrológiai, geológiai és meteorológiai.

A korábban felsorolt veszélyforrások közül a továbbiakban

³ Barla Ildikó: A katasztrófavédelem hazai és nemzetközi rendszere című cikk felosztását is figyelembe véve. (Védelmi tanulmányok 45. kötet a Stratégiai Védelmi Kutató Hivatal időszakos kiadványa, Budapest 2001. 9. oldal.)

részletesebben csak kettőről lesz szó annak okán, hogy *a terrorizmus és a különféle eredetű katasztrófák mérgezik, mételyezik leginkább napjaink biztonságát*. A világ biztonságának adott szintjét megőrzendő a legfontosabb teendők a terrorizmus elleni határozott és következetes fellépés, valamint a hatékony katasztrófavédelem.

A terrorizmus

A New York-i WTC elleni terrortámadás hatodik évfordulóján az emberiség még mindig a terrorizmust tartja az egyik legnagyobb veszedelemnek. A terrorcselekmények mindegyike merénylet a biztonság ellen. A pusztító akciók tárháza szinte kimeríthetetlen.

A XXI. század elejére a terrorizmus nemzetközivé vált. Ennek oka az, hogy egy-egy ország, ország-csoport, nagyhatalom politikája nyomán az érdekek sérülése nemcsak egy országban jelentkezik, és az azt követő „reakció” a nemzeti kereteket meghaladja. A nemzetközi terrorizmus azonban annál több mint, amikor egyidőben több országban fordulnak elő terrorcselekmények. A legfőbb ismérv az, hogy az akciók többé-kevésbé előre megtervezettek, összehangoltak, szervezeten több ország illegális (vagy esetleg legális) szervezeteinek részvételével hajtják végre, és a legtöbb esetben több országot is érintenek, érinthetnek. Jellemző lehet, hogy egy nemzetközi szervezet elleni merénylet a cél, miközben a rombolásra felhasznált eszközök – amelyek nem éppen véletlenül például utasszállító repülőgépek, vagy esetleg más közlekedési eszközök – rövid idő alatt célba érnek, és az akció eredményeként szinte kivétel nélkül minden esetben több nemzet (állam) a szenvedő fél (pl. a World Trade Center elleni akció), tömeges emberáldozatot követelve.

Gyakran úgy tűnik, hogy a terrorcselekmények nem reális célok elérését szolgálják. Az értelmi szerzők talán ezt a látszatot akarják kelteni, tudatában annak, hogy rövid idő alatt nem tudnak célt érni, de módszeresen hosszú idő alatt az elképzelésük győzedelmeskedik. Talán a „lassan járj, tovább érsz”-elvet követik. Az Izraelben elkövetett terrorakciók kis lépésenként Izrael elpusztítását kívánják elérni. Az Irakban elkövetett terrorakciók az idegenek mielőbbi távozását szorgalmazzák. Az al-Kaida esetében a végcél csak évszázadokkal később az utódoknak kell elérni, ekkor jön (jöhet) létre a most is folyó harc eredményeként a világkalifátus.

A továbbiakban vizsgáljuk meg, hogy *mi alapján lehet a terrorizmust*

századunk egyik legfőbb veszélyének tekinteni. A vázlatos jellemrajz bizonyára kellő alappal szolgál ehhez a megállapításhoz.

Adalékok a jellemrajzhoz⁴

– A terrorizmus eszköztára elég gazdag, ezért nehéz még csak „megjósolni” is a megjelenési formáját, idejét és helyét.

– A terrorcselekmények előkészítésében és végrehajtásában döntő szerepet játszanak a korszerű technikai eszközök és rendszerek, (a világháló, a híradás, a modern közlekedési eszközök, távvezérlési technika, műholdas felderítés, álcázás, rejtés legújabb eszközei, stb.)

– Gyakran a terroristák sokkal korszerűbb technikai eszközök birtokában vannak, mint azok a szervezetek, amelyeknek ellene fel kellene lépni.

– A terrorizmus egy különleges háborút vív, amelyben a terroristák a támadót jelenítik meg, a megtámadott fél pedig az egész világ. Az eddigi háborúk leggyalázatosabb formája, amelyben a megtámadottnak szinte nincs is lehetősége védekezni.

– A terrorizmus kísértetként jelenik meg, amely tömegeket tart rettegésben, de ilyen minőségében bűncselekmény is.

– A terrorizmus megalkuvásra sem hajlandó, megegyezésre képtelen, egy eszméért elvakultan harcoló emberek cselekményeit takarja. A végtelenségig embertelen vérontást, pusztítást jeleníti meg, amelyben az elkövetők semmiféle emberi-etikai normához nem tartják magukat.

– A terroristák megtalálása gyakran szinte lehetetlen feladat, sokan az öngyilkos akciókban elpusztulnak, vagy tűzharcban veszítik életüket.

– Ha a terrorcselekmények hátterében ország, vagy országok állnak akkor, azokat a nemzetek közössége politikai, gazdasági szankcióval (embargó) sújtja, kiközösíti, vagy a világszervezet megbélyegzi.

⁴ Hadnagy Imre József: Néhány gondolat a terrorizmus elleni harc időszerű társadalmi, katonai és rendvédelmi kérdései konferencián elhangzottakhoz cikk nyomán. Nemzetvédelmi Egyetemi Közlemények. ZMNE Budapest, 2003.

– Az emberiségnek nagyon nehéz dolga van a (nemzetközi) terrorista szervezetekkel, mert azok a világ előtt elbújva szervezik akcióikat, a láthatatlanságot választják. Ha azt egyáltalán megteszik, a véres események után hozzák a világ tudomására, hogy ők állnak a terrorakciók háttérében.

– A terrorizmus egy arcnélküli, a békés világ mételyeként, elsősorban rettegést, félelmet, szenvedést hozó, a pusztítóeszközök egész arzenálját felvonultató „fenevad hadviselés”.

– Az emberiség kénytelen szembesülni azzal, hogy napjainkban már nem is tartoznak a különlegességek közé a fegyverropogástól hangos terrorcselekményekről, eseményekről szóló híradások.

– A terrorizmus a settenkedő veszedelem, a „békébe ájult világban” szinte zavartalanul készíti elő, és hajthatja végre akcióit.

– A terroristák a meglepetésre építenek, egy adott cselekmény bekövetkezésére utaló jelek rejtésére kínosan ügyelnek.

– A terrorizmus a fasizmushoz hasonló fenevad, ha idejében megállítják, akkor nagyon sok szenvedéstől menekül meg a világ.

– A terrorizmus a maga eszközrendszerével, alattomos megjelenési módjával képes megtörni a népek békés életét, kérdésessé tenni biztonságát.

– A terrorakciók jogellenes cselekmények, illetve olyan – elsősorban pusztító (romboló) eszközöket is alkalmazó – fellépések, amelyek a fegyveres küzdelemben nem szokásosak, nincsenek összhangban a hadviselésre – évszázadok alatt kicsiszolódott normákkal, az arra vonatkozó nemzetközi egyezményekkel.

– A terrorizmus, a terrorcselekmények mindegyike az emberiség elleni gonosztettnek számít, az emberek, népek megfélemlítésének, rettegésben tartásának eszköze, a társadalmi élet egy szükségtelen jelensége.

– A terrorizmus mindenható urai a saját „gárdát” sem nagyon tisztelik. Több országban a fiatalokat tudatosan készítik fel az „önfeláldozásra”. Az adott egyházak közreműködésével az örök földöntúli étellel kecsegtetik őket, mint nemzeti hősokeket. A fiatalok a lelki felkészítést követően bátran áldozzák fel magukat az öngyilkos akciókban.

Mivel jellemezhető a terrorizmus elleni háború:

- A klasszikus értelemben vett háború ismérvei csak részben igazak rá.
- A világ terrorizmussal fertőzött részein csak multinacionális erők egyidejű fegyveres fellépésével lehet sikert elérni.
- A terrorizmust támogató államokat úgy kell elszigetelni, hogy ne tudjanak menedéket adni a terroristáknak, terrorszervezeteknek.
- Kizárt a hadtudomány által hirdetett módon a szembenálló felek közötti nyílt fegyveres összeütközés katonai szervezetekkel, eszközökkel, és tervek szerint.
- A szembenálló félnek, a terrorista szervezeteknek nincs reguláris fegyveres ereje.
- A terrorista jogi értelemben nem tekinthető harcosnak.
- Hadszintér a klasszikus értelemben nem létezik. A fegyveres cselekmények nem a klasszikus értelemben folynak, mivel a terroristák legkedvezőbb létezési módja „oszolj el a tömegben, és a világon”.
- A terrorizmus elleni háború nem hagyományos módon kezdődik. Nincs csapatösszevonás, hadműveleti felvonulás és szétbontakozás, arcvonal, harcrend, stb. egységes elgondolás és terv alapján folyó haditevékenység.
- Egyidejűleg több helyszínen, nagy valószínűséggel megbízható felderítési adatokra alapozva meglepetésszerű rajtaütéssel történik a rejtőzködő terroristák elleni támadás, a helyzettől függően ezt követi a lefegyverzés, az elfogás, végső esetben az élő erő, valamint a terrorakciókhoz felhasználni kívánt eszközök elpusztítása.
- Gócokban jóval a háborús küszöb alatti fegyveres összeütközés folyik.
- A terroristák egyidőben sokféle harcmódot alkalmaznak, ezért az ellenük fegyveresen fellépőknek kiválóan felkészültnek, felkészítettnek kell lennie.

- Kommandókra épülő (kis kötelékekkel történő) harc folyik.
- Összességében a világnak csak nagyon kis szeletében jelenít meg „hadiállapotot”.
- A fegyveres fellépés időtartama nem határozható be, valószínűsíthető az elhúzódó háborús állapot.
- A megtámadottnak nem mindig van alkalma fegyvert használni.
- Különleges hadviselési móddal lehetséges az ellenfél felőrlése. Ez hasonló ahhoz, mint amikor az oroszok – a második világháborúban – Sztálingrádban (ma Volgográd) minden házért külön csatát folytattak. Ez a mai helyzetre átültetve azt jelenti, hogy a terroristák minden sejtjét külön fel kell kutatni, és ellene fegyveresen fellépni, azt tudva, hogy térben azok jelentős távolságra helyezkedhetnek el egymástól.
- A terroristákat sok helyen a nép fiának tekintik, tisztelet övezi őket, ezért az ellenük való fellépés népharagot vált(hat) ki.
- Különleges szerepet kap a polgári katonai együttműködés (CIMIC).

Összefoglalva a fentieket, azt lehet mondani, hogy a szembenálló felek aszimmetrikus hadviselést folytatnak. Az aszimmetria többek között abban jelentkezik, hogy: az egyik oldalon azok az államok (szövetségi rendszerek) állnak, amelyek tudományosan szervezett, modern eszközökkel ellátott (nehézfegyverekkel is rendelkező) haderőt tartanak fenn biztonságuk szavatolására; a másik oldalon esetenként bizonyos államok támogatását élvező csoportosulások, szervezetek, stb. állnak, amelyek célkitűzéseik elérése érdekében titkos katonai szervezeteket, csoportokat tartanak fenn és alkalmaznak, gyakran (öngyilkosságot is vállaló) egyéneket készítenek fel az akciók végrehajtására, legtöbbször csak egy-egy kijelölt cél rombolására, megsemmisítésére elegendő fegyver (robbanó eszköz) igénybevételével. Az akciókra való felkészítés rejtetten, a cselekmények végrehajtása nem a nemzetközi jog, és a hadviselési szabályok szerint történik. A terrorcselekményeket legtöbbször azokon a helyeken hajtják végre, ahol tömegek vannak jelen és a romboláson kívül a pszichikai hatás is a legnagyobb.

Katasztrófavédelem

Civilizáltabb világ, nagyobb biztonság – a XXI. század valósága nem igazolja ennek a gondolatnak az igazát. A civilizáció kiteljesedése a biztonságra sincs hatás nélkül, mert nemcsak pozitív hatása van, hanem különféle eredetű veszélyek forrása is, amelyek sok gondot és bajt – sokszor katasztrófák formájában zúdítanak az emberiségre. Az embertől nem függő természeti katasztrófák esetén a fizikai környezetben a károk szinte kivédhetetlenek, a személyi veszteségek azonban kellő odafigyeléssel minimalizálhatók, vagy elkerülhetők. Más a helyzet az embertől függő rendszerek katasztrófájával kapcsolatban. Az ember az általa alkotott rendszereket felügyelheti, működését szabályozhatja, a konfliktus helyzeteket megoldhatja, ezeknek a rendszereknek a katasztrófája elméletileg elkerülhető. De a mesterséges rendszerek is veszélyhordozók, katasztrófájuk is bekövetkezhet, számtalanszor be is következett.

Katasztrófák következményeinek felszámolása, az adott földrajzi térségben az élet megszokott ritmusának visszaállítása a hatóságok, valamint sok-sok önkéntes szervezet, és öntevékeny ember közreműködésével érhető el. A katasztrófavédelem kis, vagy nagy közösségeknek, országoknak, néha földrészeknek, olykor a világ egészének az ügye. A katasztrófavédelem közügy, állami feladat, melyet törvény szabályoz.

A biztonság adott szintjének elérése, megtartása, visszaállítás, szavatolása érdekében jól működő katasztrófavédelmi rendszert kell létrehozni és működtetni. A biztonsággal kapcsolatos teendőket elméletileg meg kell alapozni, ehhez jól illeszkedő szervezetet kell létrehozni, melynek feladatrendszerét törvényben szabályozni kell, a beavatkozó szervezetet felkészülten készenléti állapotban kell tartani ahhoz, hogy katasztrófa esetén a gyakorlati teendőit időben elkezdhesse, és akadálytalanul és lehetőleg sikeresen végrehajtsa.

A biztonsággal kapcsolatos teendők elméleti megalapozásában első a *katasztrófavédelem fogalmi meghatározása*, ezt követi az ehhez illeszkedő *katasztrófavédelmi rendszer létrehozása*.

Fogalmi meghatározás szerint a katasztrófavédelem, mint megelőző tevékenység a biztonsága szavatolásának az a részterülete, amely a maga reális képességeivel, szükség esetén nemzetközi, vagy világszervezetekkel együttműködve olyan állapotot képes biztosítani, amelyben kizárható, vagy

megbízhatóan kezelhetők az esetlegesen bekövetkező (katasztrófát kiváltható) veszélyek, illetve adottak az ellene való hatékony, vagy eredményes védekezés feltételei. Más értelemben a katasztrófavédelem, mint a biztonságot fenyegető *katasztrófák hatása elleni védekezési tevékenység* az emberi életet, az életfeltételeket, az anyagi javakat, a természeti környezetet jelentős mértékben és súlyosan károsító vagy veszélyeztető – nagy tömegeket, és földrajzi környezetet érintő – többnyire váratlan elemi csapás, természeti, ipari (civilizációs) rendkívüli esemény, szerencsétlenség károsító hatásai elleni hatékony, vagy eredményes védelmet jelenti.

A katasztrófavédelem, mint rendszer: Tágabb értelemben: a biztonság szintjének megtartása érdekében a katasztrófák megelőzésében, azok hatásai elleni védekezésben és a következményeinek felszámolásában részes, a feladatok megoldásában egymással szoros kölcsönhatásban levő alrendszerek és rendszerelemek (szervek, és szervezetek, egyesületek, köztestületek, társadalmi szervezetek, szolgálatok, stb.) szervezett, és önszerveződő egységes egészként szemlélhető együttese. *Szűkebb értelemben:* a biztonság adott szintjének megtartása érdekében minisztériumi irányítás alatt álló, országos hatáskörű hivatalos szakmai, a katasztrófavédelmi törvényben szabályozott különleges feladatok végrehajtására felkészített, és végrehajtó szervezet. A tágabb értelemben vett katasztrófavédelmi rendszer egyik, a törvényben meghatározott feladatok végrehajtásának koordináló, tervező-szervező, hatósági feladatokat ellátó, veszélyhelyzet kezelő, alárendeltjeivel beavatkozó, felkészítő alrendszere.

A katasztrófavédelmi rendszer funkciójának betöltése céljából, azaz a biztonság adott szintjének megtartása, szavatolása, visszaállítása érdekében szervezi tevékenységét. Az előzőekből eredően *a katasztrófavédelem, mint tevékenység magában foglalja:* a megelőző védelmet, a katasztrófák hatása elleni védekezést és a katasztrófák következményeinek felszámolását.

A megelőző védelem magába foglalja a katasztrófák megelőzését szolgáló tervezési, kivitelezési, működtetési, tájékoztatási, adatközlési, biztonsági rendszabályok, előírások meghatározását és végrehajtását és a védekezés feltételeit (személyi, tárgyi, szervezetirányítási) biztosító tevékenységet.

A katasztrófák hatása elleni védekezés magába foglalja: a katasztrófák közvetlen veszélyének elhárítását, az előidéző vagy a károsító hatást fenntartó okok megszüntetését, a veszélyeztetett személyek életének az anyagi javak

védelmét, valamint a hatóerő, a hatásterület mérséklését (a kárelhárítást).

A katasztrófák következményeinek felszámolása kiterjed: a veszélyeztetett személyek mentésére, kimenekítésére, létfenntartására, egészségügyi ellátására, az anyagi javak mentésére, a katasztrófa sújtotta területen az alapvető életfeltételek biztosítására, a halaszthatatlan helyreállítási munkákra.

*

A biztonság napjainkban komplexen értelmezhető. A társadalmi élet minden szféráját átfogó, a korábbiaknál lényegesen gyorsabb – úgy is mondható robbanásszerű – fejlődés az egész világ, a földrészek, a régiók, a kis közösségek, de az egyén életét is gyökerestől megváltoztatja. A biztonságot legjelentősebben befolyásoló tényezők a terrorizmus, a környezetrombolás, a katasztrófák – köztük az ökológiai katasztrófa – veszélye, valamint a légkör ózonrétegének csaknem „halálos sebe”, amely az egész emberiség elpusztulásának rémét „hordozza magában”. Ezek és még más összetevők mind-mind olyan tényezők, amelyek a biztonságot, a vele kapcsolatos érzelmeket – pozitív, vagy negatív irányba – jelentősen befolyásolják, behatárolják. Sajnos a negatív hatások növekvő száma miatt a biztonság egyre több bizonytalansági tényezővel övezett fogalommá, céllá, helyzetté, életérzéssé, stb. vált, és válik.

Felhasznált irodalom

- [1] Kőszegvári Tibor: A hadtudomány mai problémái, területei és új fogalma (Hadtudomány (Magyar Hadtudományi Társaság, Budapest XVII. Évfolyam 2007/1 szám.
- [2] Farkasné dr. Zádeczky Ibolya: A biztonságot veszélyeztető globális kihívások. (Hadtudomány. MHTT. Budapest XVI. évfolyam 3. szám 2006. szeptember.
- [3] Havasi Zoltán: A terrorizmus és a jog. (Nemzetvédelmi Egyetemi Közlemények. ZMNE. Budapest. 2003. 7. évfolyam 4. szám.
- [4] Barla Ildikó: A katasztrófavédelem hazai és nemzetközi rendszere című cikk felosztását is figyelembe véve. (Védelmi tanulmányok 45. kötet a Stratégiai Védelmi Kutató Hivatal időszakos kiadványa, Budapest 2001.
- [5] Boda József: A nemzetközi terrorizmus és az ellene való összefogás szükségessége lehetőségei (Nemzetvédelmi Egyetemi Közlemények. ZMNE. 2003. 7. évfolyam 4. szám. 69-76. oldal.)
- [6] Hadnagy Imre József: Néhány gondolat a terrorizmus elleni harc időszerű társadalmi, katonai és rendvédelmi kérdései konferencián elhangzottakhoz. (Nemzetvédelmi Egyetemi Közlemények. ZMNE. Budapest. 2003. 95-98. oldal).
- [7] Kőszegvári Tibor: A fegyveres erők szerepe és feladatai a nemzetközi terrorizmus elleni harcban. (Nemzetvédelmi Egyetemi Közlemények. ZMNE. Budapest. 2003. 7. évfolyam 4.

szám. 8-27. oldal.)

[8] Szternák György: A terrorizmus és a terrorizmus elleni harc tudományos igényű vizsgálatának folyamata. (Nemzetvédelmi Egyetemi Közlemények. ZMNE. Budapest. 2003. 7. évfolyam 4. szám. 41-45 oldal.)

[9] Kurta Gábor: A nemzetközi terrorizmus elleni küzdelem új dimenziói. (Nemzetvédelmi Egyetemi Közlemények. ZMNE. Budapest. 2003. 7. évfolyam 4. szám. 99-104. oldal.)

[10] 1999. évi LXXIV. törvény a katasztrófák elleni védekezés irányításáról, szervezetéről és a veszélyes anyagokkal kapcsolatos súlyos balesetek elleni védekezésről.

[11] Hadnagy Imre József: a terrorfenyegetettség a kiszámíthatatlan pusztító akciók hírnöke. (Kézirat).

A cybertér és a cyberhadviselés értelmezése¹

A szerzők e cikkben bemutatják a hadviselés egy új színterét a cyberteret, és a cyberhadviselést. Az új fogalmak megismerése kedvező helyzetet teremt ahhoz, hogy felismerjük és megértsük a hadtudomány fejlődésének egyik új irányát. A cybertér és az abban folyó műveletek meghatározó hatással lesznek a társadalomra és a hadügyre egyaránt.

In this article the authors present the cyberspace as a new scene of warfare, and the cyberwarfare. The cognition of these new concepts creates a favorable situation, to recognize and understand one of the new trend of development of military science. The cyberspace and cyberwarfare will be a determining effect onto the society and military operations.

A cybertér katonai értelmezése

A haderő híradásának digitalizálása hozzájárult, majd viszonylag gyors átmenetet tett lehetővé először a vezetékes, majd a vezetékek nélküli számítógép-hálózatok elterjedéséhez. Ezzel forradalmi átalakulás következett be a katonai vezetésben. Ettől kezdve a döntések előkészítését és a hadműveletek vezetését igen nagy teljesítményű, egymással hálózatba kapcsolt számítógépek támogatták. A számítógép-hálózatok harctéri megjelenésének köszönhetően napjainkban már számos olyan tényezőt lehet figyelembe venni, amelyek változó mértékben, de folyamatosan befolyásolják és alakítják a hadművelési és harci helyzetet.

A katonai híradásban a digitális jelátvitelre történő gyorsütemű áttérés, továbbá a fedélzeti számítógépek miniaturizálásának eredményeképpen megjelentek a precíziós, nagy találati pontossággal rendelkező fegyverek és fegyverrendszerek, amelyek alapvetően megváltoztatták a hadviselés módozatait, lefolytatásának ütemét, és sebességét.

Napjaink nagy intenzitású katonai műveletei megkövetelik, hogy a szárazföldi csapatokat a levegőből, az űrből és a tengerről egyidejűleg és a távoli körzetekből egyaránt támogassák. Ehhez viszont olyan, egymással haderőnemi szinten is összekapcsolt számítógép-hálózatokra van szükség, amelyek e támogatást lehetővé teszik. E harctéri számítógép-hálózatok jelentős szerepet töltenek be a vezetés támogatásában. Alkalmazásuk jelentős lépéselőnyt biztosít a másik féllel szemben, az információs fölény és a vezetéki fölény gyors kivívásában és tartós megőrzésében. [1]

A védelmi szektorban az információ felhasználása két nagy területre osztható: egyrészt az információt, mint a vezetés eszközt használják fel a hadviselésben, másrészt az információt, mint ún. nem kinetikus energiát felhasználó „fegyvert” alkalmaznak az információs műveletekben. Mindkét felhasználásra jellemző — a szembenálló fél feletti információs fölény és vezetéki fölény kivívása érdekében — az információs technológia vívmányainak jelentős mértékű kihasználása.

Az információs fölény elérése és megtartása szorosan függ a különböző szenzorok, felderítő eszközök és rendszerek minőségétől, a vezetéki folyamat gyorsaságától, a végrehajtó erők képességeitől és az eszközök egységes hálózatba kapcsolásától. Mindez egy új típusú katonai vezetéki filozófiát jelent, melyet hálózatközpontú hadviselésnek (Network Centric Warfare - NCW) — NATO terminológia szerint hálózat nyújtotta képességnek (Network Enabled Capability – NEC) — neveznek. Eszerint az erőforrások kihasználása sokkal hatékonyabb, ha a rendszerek egymással összekapcsolva működnek, egyes erőforrásokat megosztva használnak, mintha önállóan, elkülönülve léteznének. A koncepció lényege, hogy a katonai műveletekben résztvevők valós időben, a megfelelő tartalomban és felhasználható formában képesek hozzáférni a feladatuk végrehajtásához szükséges valamennyi fontos információhoz. Ez az új felfogású hadviselési forma a szenzorrendszereknek, a parancsnokok, illetve a végrehajtók kommunikációs és információs rendszereinek ugyanazon hálózatba integrálásával megnöveli a harci erőt és képességet. [1]

Az információs fölény kivívásához azonban nem elegendő a legkorszerűbb katonai infokommunikációs rendszerek vezetésben való alkalmazása, vagyis a hálózat nyújtotta képességek

¹ A cikk a Magyar Tudományos Akadémia Bolyai János Kutatási Ösztöndíjának támogatásával készült.

kihasználása. Ahhoz, hogy az információs fölényt elérjük és meg tudjuk tartani, szükséges e rendszerek védelme és a szembenálló fél hasonló rendszereinek támadása is. Napjainkban a hagyományos hadszíntereken folyó katonai tevékenységekkel párhuzamosan, az információs hadszíntéren támadó és védelmi jellegű információs tevékenységek — információs műveletek (Information Operations - INFOOPS) — is zajlanak.

Az információs műveletek azon koordinált tevékenységeket jelentik, melyek a szembenálló fél információira, távközlési információs rendszereire gyakorolt ráhatásokkal képesek támogatni a döntéshozókat a politikai és katonai célkitűzéseik elérésében úgy, hogy e mellett a saját hasonló rendszereket hatékonyan kihasználják és megóvják. [2] Az információs műveletek különböző elkülönülten is létező, komplex információs tevékenységek közötti integráló és koordináló tevékenység, melynek szükségességét és létjogosultságát az összehangolt információs tevékenységek nagyságrendekkel növelhető hatékonysága adja.

Az információs műveletek céljai elérése érdekében fizikai-, információs- és tudati (az emberi felfogóképesség és megértés) dimenzióiban fejt ki hatásait.

A *fizikai dimenzióban* folytatott információs műveleti tevékenységek a különböző információs infrastruktúrák, infokommunikációs rendszerek elemei elleni fizikai, pusztító, ún. „kemény típusú” („Hard Kill”) támadásokat, illetve azok fizikai védelmét jelentik.

Az *információs dimenzióban* folytatott információs műveleti tevékenységek a különböző információs folyamatok, adatszerzés, adatfeldolgozás, kommunikáció, stb. elektronikus úton való, „lágy típusú” („Soft Kill”) korlátozó hatású támadását jelenti annak érdekében, hogy a célpontokra való közvetlen pusztító, romboló fizikai ráhatás nélkül közvetlenül befolyásoljuk azokat. Másik oldalról ide tartozik a szembenálló fél saját információs folyamatainkra irányuló hasonló támadásának megakadályozása is.

A *tudati (értelmi, kognitív) dimenzióban* megvalósuló információs tevékenységek közvetlenül az emberi gondolkodást — észlelést, érzékelést, értelmezést, véleményt, vélekedést — veszik célba valós, csúsztatott vagy hamis információkkal. [1]

Az információs korszak, információs környezet, információs társadalom és a digitális, precíziós és hálózatos hadseregek megjelenése következtében, a katonai műveletek működési területei és tartományai tovább bővültek. A szárazföldi-, tengeri-, légi- és kozmikus hadszíntér mellett a hadviselés egy újabb tartománya jelent meg, melyet információs hadszíntérnek nevezünk. Az információs hadszíntér tulajdonképpen az információs műveletek működési környezete, melyben annak mindhárom dimenziója (fizikai-, információs- és tudati dimenzió) értelmezhető.

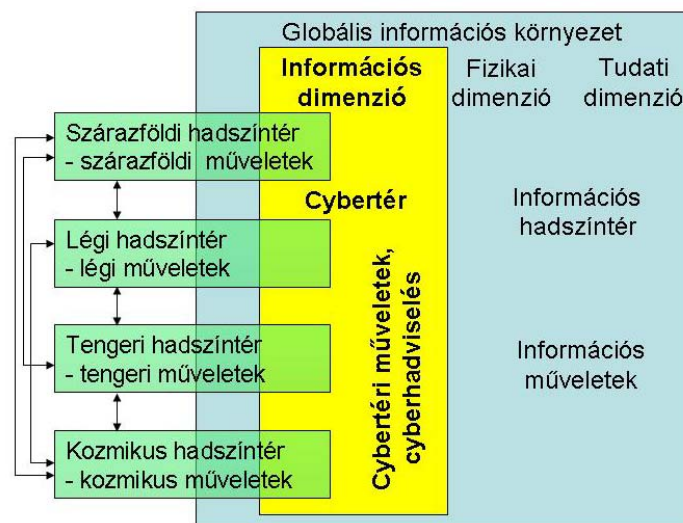
A harc téren a különböző hálózatba kapcsolt elektronikai rendszerek az információs hadszíntér azon részét használják, amelyben a különböző elektronikus információs folyamatok (elektronikai úton végrehajtott adatszerzés, adatfeldolgozás, kommunikáció stb.) realizálódnak, illetve az elektronikai rendszerek elleni tevékenység és a védelem megvalósul. Az információs hadszíntér ezen tartományát cybertérnek nevezzük. A cybertér tehát az információs hadszíntér azon tartománya, melyben csak az információs dimenzió értelmezhető.

Civil terminológia szerint a cybertér az elektronikus kommunikációs eszközök és rendszerek (számítógép-hálózatok, telefonvonalak, műholdas rendszerek stb.) és a rajtuk található szolgáltatások, információk alkotta virtuális tér vagy világ összefoglaló neve. A cybertér kifejezést — csakúgy, mint a virtuális valóság sok más szakkifejezését is — William Gibson alkotta meg a „Neuromancer” című novellájában, amelyben a globális internet társadalmát vetíti előre. E kifejezést igen gyakran alkalmazzák a virtuális valóság világára is.

A cybertér katonai értelmezése ettől eltérő, jóval tágabb. Az USA Nemzeti Katonai Stratégia a Cybertéri Műveletekhez (National Military Strategy for Cyberspace Operations) c. dokumentuma szerint a cybertér egy olyan tartomány, ahol hálózatos rendszerekben működő elektronikai eszközöket és az elektromágneses spektrumot használják fel az adatok tárolására, cseréjére és módosítására. [3] Meg kell azonban jegyezni, hogy egy hálózatban lévő különböző elektronikai eszközök, különböző vezetékes kapcsolaton keresztül is csatlakozhatnak egymáshoz. Így pl. az állandó helyű (stationer) rendszerek elterjedt hálózati összeköttetési formája a vezetékes kapcsolat, azon belül is a leginkább elterjedőben lévő optikai kábeles csatlakozás. Ennek megfelelően a fenti értelmezést ki kell terjeszteni azon hálózatokra is, melyek elemei nem rádiócsatornán, hanem vezetéken (rézvezeték, optikai kábel stb.) vannak egymáshoz kapcsolva. Mindezeket túl az elektromágneses spektrum azért is szűkítése a cybertérnek, mivel azt a frekvencia spektrum más tartományaira is ki kell terjeszteni, ami pl. a

mechanikus rezgések és a részecskesugárzások fizikai tartományát is tartalmazza. A szeizmikus és akusztikus rezgések, valamint a részecskesugárzások felderítésére eszközök sokasága szolgál (szonárok, harctéri hangérzékelők, tűzérzési bemérő eszközök, speciális mikrofonok, sugázmérők, stb.), az ellenük vívott harcban pedig elektronikai hadviselési eszközöket (Electronic Warfare – EW) kell alkalmazni. [8] Az irányított energiájú fegyverek, amelyek jelentős része (pl.: az infrahangfegyverek, a hallható tartományú lökéshullám generátorok, a nagy energiájú részecske sugárzók, stb.) szintén a fizikai tartományokban működnek Ennek megfelelően helyesebb az elektromágneses spektrum helyett a teljes frekvencia tartományt értelmezni.

A cybertér a hadviselésnek a földi-, légi-, tengeri- és kozmikus szintekkel hasonlatos, azzal egyenértékű tartománya. Mint ahogy a tengeri hadszíntér jellemezhető a vízfelszínen vagy a víz alatt folytatott műveletekkel, vagy a légi hadszíntér a levegőben folytatott műveletekkel ugyanúgy jellemezhető a cybertér is a hálózatba kötött elektronikai rendszerekkel és a teljes frekvencia spektrum használatával (1. ábra).

1. ábra: A cybertér értelmezése

A cybertér meghatározásával kapcsolatban — civil értelmezés szerint — általánosan elterjedt nézet, hogy az a számítógép-hálózatokkal és az internettel van összefüggésben. A cybertér katonai értelmezése azonban kiterjeszti ezt a dimenziót, és nemcsak a számítógép-hálózatok működési környezetét érti alatta. Napjainkban a harctéren elektronikai eszközökből (pl. rádiók, radarok, navigációs eszközök, harctéri azonosító berendezések stb.) és számítógépekből olyan hálózatokat hoznak létre, ahol igen nehéz különválasztani egymástól a rendszert alkotó komponenseket. Amennyiben ezek elleni tevékenységről és a saját oldalon ezek védelméről beszélünk, akkor mindenképpen egy komplex rendszerként kell azokat értelmezni, melyeknek közös működési környezetük van. A harctéren ezek a hálózatos rendszerek (többnyire mobil rendszerekként) az elektromágneses energiát használják fel az adatok, információk megszerzésére, tárolására, továbbítására. Amennyiben ezek a rendszerek a teljes frekvencia spektrumot használják, akkor azon keresztül lehet hozzájuk férni is, vagyis felderíteni és támadni azokat.

Az internet sebezhetősége manapság nagyon sokak számára ismert. Az információs társadalom működése alapvetően függ attól, hogy igen sok információs rendszer (köztük számos kritikus információs infrastruktúra) használja az internetet. Ezért az internetnek — mint önmagában is kritikus infrastruktúrának — a biztonsága nemzetbiztonsági szempontból rendkívül fontos kérdés, melyet a kritikus információs infrastruktúrák védelmének megszervezése során figyelembe kell venni.

Ugyanakkor egy országban számos hálózatba szervezett rendszer is működik, melyek nem csatlakoznak az internethez. A katonai vezetési rendszerek döntő többsége elszigetelt, zárt hálózatokként működnek, közvetlenül nem kapcsolódnak a világhálózathoz. Ha csökkenteni akarjuk az ellenség vezetési és fegyverirányítási képességeit, akkor ezeket a hálózatokat a cybertérben elektronikai úton a teljes frekvencia tartományban kell elérni. [3]

A cyberhadviselés

A cyberhadviselés organikus fejlődését jól mutatják azok a szervezeti és műveleti változások, amelyek ezen a téren a fejlett haderőknél nyilvánosságra kerültek. A fejlett haderőkben felismerték, hogy a cybertér egyre növekvő szerepet tölt be a modern hadviselésben. Felismerték, hogy amennyiben nem tesznek lépéseket a cyberhadviselési erők felállítására, abban az esetben jelentős hátrányba kerülnek a harctéri helyzetfelismerés, a vezetés, a precíziós csapásmérés terén. Ennek megfelelően a világ több országában megindultak a cyberhadviselés fejlesztésére irányuló törekvések. E kérdésekkel intenzíven foglalkoznak Kínában, Oroszországban, az USA-ban és még számos fejlett haderővel rendelkező országban.

A cyberhadviselés megjelenése a különböző haderőkben

A cyberhadviselési képességek kialakításánál vélhetően döntő szerepet játszott az Észtország elleni 2007 tavaszán bekövetkezett intenzív cybertéri támadássorozat, mely a második világháborús emlékmű eltávolításával hozható összefüggésbe. Észtország rendkívül fejlett információs infrastruktúrával rendelkezik. A közigazgatás, a bankrendszer, a gazdaság nagymértékben függ az internettől. Észtország az elsők között volt a világon, ahol az emberek a nemrégiben tartott parlamenti választásokon akár az interneten is leadhatták szavazataikat. A közel két hétig tartó támadás során a támadók megpróbálták megbénítani a különböző ész honlapok működését, megakadályozva, hogy a felhasználók elérhessék azokat, sőt, egyes esetekben azok tartalmát is igyekeztek megváltoztatni. A parlament, kormányhivatalok, minisztériumok, bankok, telefontársaságok és médiacégek szerverei elleni tömeges támadások eredményeként az internet szolgáltatás akadozott, egyes esetekben hosszabb-rövidebb időre leállt. A célpontok kiválasztása, a támadások összehangoltsága, precíz kivitelezése és hatékonysága arra mutatott, hogy e támadások hátterében szervezett erők állnak. Néhány esetben szakértők megállapították, hogy a támadások orosz szerverektől indultak, amit természetesen az orosz hatóságok tagadtak.

Ez a békeidőben példa nélkül álló cybertámadás felrázta az USA és a NATO illetékes szakértőit is. Megállapítást nyert, hogy már békében is lehetséges olyan nagyságrendű internetet bénító támadás, amely akár egy hagyományos támadó hadművelet bevezető szakaszának (az első csapás kezdeti tevékenységének) is felfogható. A kínai támadó hadászati elgondolás (doktrína) katonai információs hadviselési felfogása szerint a cybertéri műveleteket — a meglepetés és a kezdeti cyberfölény kivívása érdekében — az első csapás időszakában, elsősorban annak bevezető szakaszában lehet eredményesen alkalmazni. [5]

Az Észtország elleni cybertámadásnak az eredményessége jóval meghaladta azokat a veszélyszinteket és jelentős károkat okozó eredményeket, amelyeket korábban a magányos rosszindulatú támadók (crackerek, számítógépes bűnözők) tevékenysége idézett elő. Tekintettel arra, hogy az ilyen típusú támadások azonnali és rendkívül súlyos károkat idézhetnek elő, a cybertéri műveleteket — az USA részéről — rendkívül komoly fenyegetések kategóriái közé sorolják. Hangsúlyozzák, hogy az ilyen támadások nem maradhatnak megfelelő és arányos válasz nélkül.

Várhatóan az ész példája hatására — egyrészt a cybertéri támadó képesség megteremtése, másrészt a cybervédelem biztosítása érdekében — az elkövetkezendő években a cybertéri erők kialakítása, fejlesztése, majd hadrendbe állítása számos országban futótűzként terjedhet el. Törvényszerűen és kényszerítő jelleggel érvényesülni fog az a fejlesztési elv, miszerint a „cybertéri fegyverkezést” azért kell szorgalmazni, mert a potenciális ellenfélnek már van, vagy lehet ilyen jellegű képessége.

Az Amerikai Egyesült Államokban jelenleg felállítás alatt van a légierő cyber parancsnoksága (Air Force Cyber Command), mely a tervek szerint 2008. október elején kezdi meg működését. Jelenleg a 8. légierő parancsnokság alárendeltségében vannak olyan egységek, amelyek cybertéri műveleteket folytatnak. Ilyen pl. a 67. Hálózati Hadviselési Wing (67. Network Warfare Wing) öt századdal, amelyek naponta támadó és védelmi jellegű cyberműveleteket hajtanak végre. [4]

A felállítandó cyber parancsnokság feladata, hogy a cybertérből fizikai csapásmérő eszközökkel (nagy pontosságú önirányítású rakétákkal), elektronikai zavaró eszközökkel, lézer és irányított energiájú fegyverekkel, továbbá számítógép-hálózati támadó eszközökkel (rosszindulatú programokkal) és módszerekkel csapásokat mérjenek az ellenséges országok integrált légvédelmi

rendszerére, felderítő rendszereire, távközlési hálózataira és más hálózatalapú katonai vezetési rendszereire. Ezen túlmenően feladata, hogy a cyberhadviselés eszközeivel és módszereivel támadást intézzen az ellenséges ország kritikus információs infrastruktúráira, ezen belül kiemelten az internet hálózatra, a cellás rendszerű mobiltelefon hálózatokra, az energiaellátás irányító rendszereire stb.

A parancsnokság a védelem terén is megteszi a szükséges lépéseket, amelynek keretében olyan eszközöket rendszeresít, melyekkel képes felderíteni és meghatározni az ellenséges cybertéri támadó eszközöket, és rendszereket, valamint védelmi eljárásokat dolgoz ki a saját hálózatos rendszereik védelme érdekében.

Természetesen nemcsak az USA, hanem Kína is felismerte a cybertér jelentőségét. Kína már több esetben kísérelt meg amerikai számítógépes rendszerek elleni támadást. Az egyik leghíresebb ilyen szisztematikus támadássorozat 2004-ben történt, és a támadások eredetét a dél kínai Guangdong tartományig lehetett visszavezetni. A támadások célpontjai amerikai katonai és ipari számítógép-hálózatok voltak.

A kínai hadsereg — a konfliktus kirobbanásának korai szakaszában — az „elektromágneses uralom” (Electromagnetic Dominance) elérése egyik döntő tényezőjének tartja a számítógép-hálózati hadviselés (Computer Network Operations - CNO) alkalmazását. Bár egyértelmű tények nincsenek arra vonatkozóan, hogy Kína rendelkezik számítógép-hálózati hadviselési doktrínával, ugyanakkor kínai katonai szakértők az integrált hálózati elektronikai hadviselés (Integrated Network Electronic Warfare) keretében látják megvalósíthatónak a harctéri hálózatos információs rendszerek működésének korlátozását. Ezen integrált tevékenység keretében elektronikai hadviselési erőket és eszközöket, számítógép-hálózati hadviselési eljárásokat és nagypontosságú irányított fegyvereket alkalmaznak a cél elérése érdekében.

A kínai haderőben információs hadviselési egységeket hoztak létre, amelyek számítógépes vírusokkal képesek támadni az ellenséges hálózatos vezetési rendszereket, illetve különböző rendszabályokkal biztosítják a saját rendszereik megbízható működését. Az elképzeléseket és fejlesztési eredményeket 2005-ben hadműveleti gyakorlatokon próbálták ki, amikor is számítógép-hálózati támadó műveleteket hajtottak végre a hálózatos vezetési rendszerek ellen, a feltételezett hadászati első csapás időszakában. [5]

A katonai elemzők hangsúlyozzák, hogy a katonai vezetési folyamatban a döntési időciklus időtartama az eddigi percekről napjainkban már másodpercekre rövidült, ezért igen nagy jelentősége van annak, hogy a hálózatos vezetés folyamatosságát biztosítsák. A cybertéri csapásokkal pontosan ennek a hálózatalapú vezetésnek és döntéshozatalnak folyamatosságát lehet korlátozni.

A cyberfölény

A cybertérben folyó műveletek során a hálózatos képességek saját oldalon való kialakítása, fenntartása, illetve ellenség oldalán való gyengítése, lerontása döntő fontosságú. A cybertérben folyó tevékenységek során a cél a cyberfölény (Cyber Superiority) megszerzése és megtartása. A cyberfölény az információs fölény azon részét képezi, melyet a különböző hálózatba kötött elektronikai eszközökkel, rendszerekkel és számítógépekkel tudunk elérni, és amelynek következtében a saját erők cselekvési szabadsága jelentős mértékben megnő. A cyberfölény kivívásának és megtartásának három egyenrangú és egymással szoros kapcsolatban lévő eleme különböztethető meg:

1. A különböző hálózatba kapcsolt elektronikai rendszerekkel az információ biztosítása a kialakult és a várható helyzetről. Ez egyrészt jelenti az ellenséges elektronikai rendszerek (rádióforgalmi rendszerek, légvédelmi rendszerek, számítógép-hálózatok stb.) felderítését, másrészt a saját erők helyzetéről szóló információk elektronikus feldolgozását, tárolását és továbbítását, harmadrészt pedig a harctéri környezetről szóló adatok (terepviszonyok, időjárás stb.) elektronikai rendszerekkel, eszközökkel való megszerzését, feldolgozását, továbbítását (pl. meteorológiai lokátorokkal adatok megszerzése, digitális térképi információk feldolgozása térinformatikai módszerekkel stb.).

2. Az ellenség elektronikus információs rendszerei működésének korlátozása, akadályozása. Ez alatt egyrészt az elektronikai hadviselés keretében végrehajtott ellentevékenységi módszereket értjük, mint pl. elektronikai zavaró eszközökkel az ellenséges híradás megbontása, légvédelmi radarrendszerek zavarása, különböző elektronikai megtévesztő tevékenységek folytatása vagy nagyenergiájú impulzus fegyverekkel (e-bomba) az ellenséges elektronikai eszközök, számítógépek tönkretétele. Másrészt a

számítógép-hálózati hadviselés keretében az ellenséges számítógép-hálózatokba való behatolást és ennek következtében pl. adatbázisok tönkretételét, módosítását, programfutási hibák előidézését jelenti.

3. A saját információs képességek kihasználása és megóvása az ellenség elektronikus úton végrehajtott különböző támadásaival szemben. Ez magába foglalja a saját hálózatos információs rendszereinkben rejlő lehetőségek maximális kihasználását, vagyis a hálózat nyújtotta képességek kialakítását és fenntartását illetve ezen rendszereink elektronikai- és számítógép-hálózati védelmét.

A cyberfölény fentiek szerinti értelmezése az információs fölényhez kapcsolódik, annak azon részét képezi, amely az információs dimenzióban realizálódik, és amelynek elérését a harctéren alkalmazott hálózatba kötött elektronikai rendszerek kihasználása, sajátoldali védelme és ellenség oldali támadása biztosítja. Cyberfölény nélkül a teljes információs fölény nem vívható ki és nem tartható meg. A cyberfölény kivívására irányuló képességek megteremtése döntő fontosságú napjaink katonai műveleteiben, ezért e feladatra való felkészülést a Magyar Honvédségben is fokozatosan meg kell kezdeni.

A cyberhadviselés értelmezése

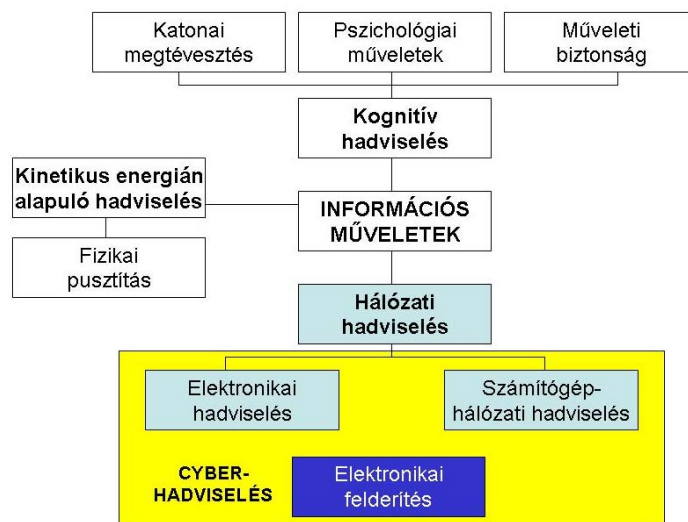
Mint ahogy a cyberfölényt az információs fölény részeként értelmezzük, úgy annak kivívása az információs műveleteken belül folytatott cyberhadviseléssel (Cyberwarfare), vagy más terminológia szerint cybertéri műveletekkel (Cyberspace Operations) valósítható meg.

Tekintettel a cybertér katonai értelmezésére — mely tágabb, mint a civil felfogás — a cybertérben folytatott műveletek a számítógép-hálózati hadviselésnél többet jelentenek. Ide sorolhatjuk pl. a távközlési hálózatok lehallgatását, zavarását, a navigációs rendszerek elleni elektronikai ellentevékenység különböző formáit, a számítógép-hálózatok feltérképezését, azokba való bejutást és az adatbázisok tönkretételét, a szerverek túlterhelését vagy az alkalmi robbanó eszközök (Improvised Explosive Devices - IED) elleni tevékenységet is. A felsorolt cybertéri tevékenységek csak néhány kiragadott példa arról a széles palettáról melyek támadó céllal alkalmazhatók az ellenség elektronikai rendszerei és számítógép-hálózatai ellen, illetve védelmi jelleggel a saját hasonló rendszereink megóvása érdekében.

Az információs műveletek egy újszerű megközelítés alapján három egymástól jól elkülöníthető területre bontható, mely három terület kapcsolódik a már említett három dimenzióhoz (fizikai, információs és tudati). Ezek az alábbiak:

- *kinetikus energián alapuló hadviselés* (Kinetic Warfare), amely a fizikai dimenzióban kerül végrehajtásra és az információs infrastruktúrák, infokommunikációs rendszerek elemeinek fizikai úton való pusztítását, rongálását, tönkretételét jelenti;
- *kognitív hadviselés* (Cognitive Warfare), amely alapvetően a tudati, értelmi dimenzióban érvényesül, és a katonai megtévesztést, műveleti biztonságot illetve a pszichológiai műveleteket foglalja magába;
- *hálózati hadviselés* (Network Warfare), amely az információs dimenzióban realizálódik, és az elektronikai hadviselést valamint a számítógép-hálózati hadviselést tartalmazza. [6]

Az információs dimenzióban megvalósuló hálózati hadviselés a fenti értelmezés — illetve a cybertér hálózatos rendszerekre való értelmezése — alapján nem más, mint a cybertérben megvalósuló műveletek összessége, vagyis más szóval a cyberhadviselés. Mint ahogy az információs műveletek alapját képezik a katonai információs rendszerek, illetve az összadatforrású felderítés, úgy a cyberhadviselés alapját is a hálózatokra épülő elektronikus információs rendszerek, és a különböző szenzorhálózatokra épülő elektronikai felderítés képezi. (2. ábra)

2. ábra: Cyberhadviselés és az információs műveletek kapcsolata [6 alapján szerkesztették a szerzők]

A cyberhadviselés célja a cyberfölény kivívása és fenntartása egyfelől a saját oldali elektronikus, hálózatalapú információszerző, információtovábbító, -feldolgozó rendszerek védelmével, másfelől a szembenálló fél hasonló rendszerei működésének zavarásával, korlátozásával, lefogásával, vagy akár elektronikus úton történő megsemmisítésével. A cyberhadviselést az erre a feladatra kijelölt, felkészített és a megfelelő technikai eszközökkel ellátott speciális erők végzik. A cybertéri erőknél elsősorban nem a létszám (a mennyiség), hanem a technikai eszközök fejlettségi szintje (vagyis a minőség) számít. Ezek alkalmazása során — az állandó és kényszerítő kihívások és változások közepette — a cybertéri erők mentális (tudati, gondolati), innovációs, kreatív és adaptációs képessége a döntő tényező.

A cyberhadviselési erökhöz és eszközhöz tartoznak az elektronikai hadviselési erők és eszközök továbbá azok az új, kibontakozó és gyorsan fejlődő hálózati támadó és védelmi erők és eszközök amelyeket a számítógép-hálózati hadviselés keretében alkalmaznak, valamint ide sorolhatjuk az elektronikai felderítést végző erőket és eszközöket is. Ezen erők és eszközök hatékonyságát nagyságrendekkel növelik azok hálózatba szervezése, aminek következtében működésük egységes adatbázis alapján, az összadatorrású felderítés (adatfúzió) nyújtotta előnyöket kihasználva valósul meg. Mindenképpen ide kell sorolnunk a harctéren egyre inkább elterjedőben lévő földi és légi robotok alkalmazását is, hiszen ezen eszközök vezérlése és a működési folyamataik alapvetően köthetők a cybertérhez, másrészt ezek az eszközök is hálózatba szervezhetők, aminek következtében alkalmazásuk hatékonysága növelhető.

A cyberhadviselésnek a fejlett haderőkben (pl. az USA-ban, Oroszországban, Nagy-Britanniában, Franciaországban, Németországban, sőt Kínában, Izraelben, Indiában, Iránban is) saját vezetési hierarchiájuk van, technikai eszközrendszerüket állandóan fejlesztik. Mivel teljesen új és folyamatosan fejlődő, változó feladatrendszer szerint működnek, a cyberhadviselési erők funkciója gyakran változik, vezetési rendszerük állandó fejlődésben és átalakulásban van. Különösen fontos a cybertéri kihívások hatásainak meghatározása, a cybertérben jelentkező új típusú veszélyek felismerése. Ezen a téren nem egyszerűen csak katonai kihívásokról van szó, hanem az információtechnológia, infokommunikáció legújabb vívmányainak versenyéről, gyakran feszített küzdelemről lehet beszélni.

A fejlett országok (elsősorban az USA) azon doktrinális elképzelései, miszerint a cybertéri műveletek kezdeti csapásait — a meglepetés fokozása és a kezdeti információs fölény megszerzése érdekében — a tervezett összhaderőnemi első csapás időszakában kívánják alkalmazni, minden bizonnyal átrendezi majd a katonai költségvetések fejlesztésre fordítható tételeinek eddigi prioritásait.

A cyberhadviselés támadó és védelmi jellegű lehet. A támadó cyberhadviselésnek kettős funkciója van: egyrészt felfedni, másrészt befolyásolni, tönkretenni a másik fél hálózatos információs rendszereit. E kettős funkciót — a támadó jellegű cyberhadviselés nagyfokú hatékonysága érdekében — az információs dimenzióban kell érvényre juttatni.

A *cybertéri támadás* közvetlen és közvetett formában valósulhat meg. A közvetlen cybertéri támadás során a támadó fél egyrészt a különböző információbiztonsági rendszabályokat kikerülve bejut a kommunikációs rendszerekbe és számítógép–hálózatokba, hozzáfér különböző adatbázisokhoz stb. és ezáltal számára hasznosítható információkhoz jut. Másrészt zavaró jelekkel, megtévesztő információkkal, rosszindulatú szoftverek bejuttatásával tönkreteszi, módosítja, törli stb. a szembenálló fél számára fontos információkat. A közvetett támadás során a támadó fél hozzáférhetővé teszi a másik fél számára a saját félrevezető információit, vagy megtévesztő hálózati tevékenységet folytat, és ezáltal félrevezeti és befolyásolja a helyzetértékelést, illetve hamis adatokkal túlterheli a rendszert, aminek következtében a hálózati hozzáférést akadályozza. A cybertéri támadás funkcióit, formáit és néhány jellegzetes tevékenységét az 1. táblázat szemlélteti.

Természetesen a közvetlen és közvetett cybertéri támadást megfelelően összehangolva célszerű alkalmazni, ezáltal is erősítve egymás hatékonyságát. Egy közvetett támadással el lehet terelni a felderítő rendszerek figyelmét, így a közvetlen támadás sikeresebben végrehajtható a megcélzott rendszerrel szemben. Ugyanakkor egy közvetlen módon végrehajtott támadás arra kényszerítheti a szembenálló fél hálózatos vezetési rendszerét, hogy pl. a döntési alternatívák kialakításakor, az összadatforrású felderítő rendszer helyett csak egy forrásból származó információkra, pl. csak a radarral végzett felderítésre támaszkodjon. Ez az egyforrású felderítő rendszer pedig a már említett közvetett támadással, pl. imitált célok elektronikai úton való létrehozásával (radarzavaró eszközzel) hatékonyan félrevezethető. [1]

1. táblázat: *Cybertéri támadás funkciói, formái és tevékenységei*

Funkció:	FELFEDÉS	BEFOLYÁSOLÁS, TÖNKRETÉTEL	
Támadó tevékenység:	Hálózatos információs rendszerek felderítése	Hálózatos információs rendszerek	
Támadás dimenziója:		megtévesztése	zavarása, tönkretétele, pusztítása
Információs dimenzió	Üzenetek, közlemények passzív módszerekkel való lehallgatása Hálózati topológia kívülről való feltérképezése Titkosítás megfejtés, dekódolás Elektronikai felderítő szenzorok alkalmazása Számítógép-hálózatok adataihoz való rejtett hozzáférés Trójai programok alkalmazása Jelszólopók telepítése	Megtévesztő e-mail üzenetek továbbítása Megtévesztő hálózati tevékenység folytatása Trójai programok bejuttatása megtévesztő tevékenység útján Működő programokkal adatok módosítása Hamis célok elektronikai úton való imitálása	Hálózatok adatokkal való mesterséges túlterhelése (DDoS Attack), ezáltal a hálózati hozzáférés akadályozása Szenzor adatok bejuttatása, melyek megzavarják az irányítási folyamatokat (pl. légvédelem) Nyílt forrású információkkal a figyelem elterelése Rosszindulatú szoftverekkel, (férgék, vírusok stb.) hálózati szolgáltatásokhoz való hozzáférés megakadályozása, adatok, adatbázisok tönkretétele Zavarással elektronikai rendszerek működésének akadályozása Nagyenergiájú impulzusokkal elektronikai eszközök tönkretétele

A *cybertéri védelem* arra irányul, hogy fenntartsa a saját hálózatos információs rendszereinkben a hozzáférhetőséget az információkhoz, információalapú folyamatokhoz, és biztosítsa ezen rendszerek hatékony használatát békeidőben, válság vagy konfliktus idején egyaránt. A hálózatos információs rendszerek védelme biztosítja a saját vezetési képességeink fenntartását azáltal, hogy kihasználja a saját rendszerekben rejlő lehetőségeket, illetve lehetetlenné teszi, hogy az ellenség beavatkozzon információs rendszereinkbe. Minimálisra csökkenti a saját hálózatos információs rendszereink sebezhetőségét és a közöttük fellépő kölcsönös zavarokat.

Természetesen a cybertéri védelem megvalósítható úgy is, hogy megakadályozzuk a szembenálló felet abban, hogy ellenünk alkalmazni tudja elektronikai támadó eszközeit. E megközelítés alapján a saját hálózatos információs rendszereink cybertéri védelme lehet támadó és védelmi jellegű. A támadó jellegű védelem a cybertéri támadás minden lehetséges eszközét és módszerét felhasználja, hogy csökkentse a szembenálló fél lehetőségeit a saját hálózatos információs rendszerek támadására. Így pl.

az ellenség rádiózavaró eszközeinek elektronikai úton való tönkretételével (pl. nagyenergiájú impulzus fegyverekkel) meg tudjuk akadályozni, hogy azokat a saját távközlési rendszereink ellen felhasználhassa. Ezzel szemben a védelmi jellegű tevékenység a saját rendszerek sebezhetőségét csökkenti, felhasználva a fent említett tevékenységek, és rendszabályok lehetőségeit. A hatékony cybertéri védelem összehangolt alkalmazása lehetővé teszi, hogy megvédjük saját hálózatos információs rendszereinket a szolgáltatásokhoz való hozzáférés megakadályozásától (Denial of Service– DoS), a jogosulatlan hozzáféréstől, zavarásától, módosítástól stb. [1]

A cyberhadviselés összetevői: az elektronikai felderítés; az elektronikai hadviselés és a számítógép-hálózati hadviselés.

Az elektronikai felderítés, mint információszerző tevékenység általában kettős céllal kerülhet végrehajtásra. Egyrészt az infokommunikációs rendszerekben tárolt és továbbított adatokhoz való hozzáférés és azok felhasználása céljából, másrészt a hatékony támadás kivitelezéséhez szükséges célinformációk megszerzése céljából. A kritikus információs infrastruktúrák elleni támadások hatékonysága nagymértékben függ attól, hogy a támadást elkövető tudja-e, hogy az adott objektum (rendszer) fizikailag hol helyezkedik el, milyen a strukturális összetétele, milyen hardver és szoftver elemekből áll, milyen célú és mennyiségű adatforgalom zajlik rajta keresztül, vannak-e gyenge pontjai, és ha igen hol, illetve kik az adott információs rendszer vagy hálózat üzemeltetői, és felhasználói. [7] Napjainkban e célra a legkülönbözőbb módszerek és technikai eszközök alkalmazhatók, melyek jelentősen megnövelik, megsokszorozzák az emberi érzékelés határait. A felderítés céljára alkalmazott technikai eszközök képesek a teljes frekvenciaspektrumban adatokat gyűjteni, azokat akár automatikusan is a fúziós technológián alapuló adatfeldolgozó központokba továbbítani, ahol értékes felderítési információkat lehet nyerni belőlük. [8]

A korszerű elektronikai felderítésben egyre inkább jellemzővé válik, hogy az adatokat olyan eszközökkel szerzik meg, melyek az élőerőt nem veszélyeztetik. Ezek lehetnek egyrészt különböző hordozóeszközökön kijuttatott eszközök, mint pl. a pilóta nélküli repülőeszközön elhelyezett szenzorok, illetve a felderítendő objektum körzetébe letelepített úgynevezett felügyelet nélküli földi szenzorok. Ez utóbbiak olyan mini– mikro– és nanoméretű érzékelő- és mérőműszerek, amelyek a környezeti méret– és állapotváltozásokat, torzulásokat, ingadozásokat stb. képesek érzékelni, mérni, és automatikus úton jelenteni. E szenzorok olyan állapotváltozásokat mérnek, mint pl.: hőváltozások, mechanikai változások, akusztikus változások, vegyi állapotváltozások, mágneses változások, elektrooptikai változások, vagy esetleg biológiai változások.

Az elektronikai hadviselés azon katonai tevékenység, amely az ellenség elektronikai rendszereinek elektronikai úton való felderítésére, működésük korlátozására, illetve a saját hasonló rendszerek működésének fenntartására irányul. Az elektronikai hadviselés elektronikai támogató tevékenységre, elektronikai ellentevékenységre és elektronikai védelemre, mint egymást kiegészítő területekre osztható, melyekkel biztosítható az ellenség katonai információs rendszereinek elektronikai úton való támadása, illetve a saját hasonló rendszerek működésének biztosítása, az élőerő és a csapatok megóvása.

Az elektronikai támogató tevékenység — hasonlóan az elektronikai felderítéshez — az elektromágneses és más tartományú kisugárzások jeleinek érzékelésével, azonosításával és azok felhasználásával kapcsolatos tevékenység. Az elektronikai támogatás fontos információkkal szolgál arról, hogyan használja az ellenség a frekvenciaspektrumot, érzékeli, azonosítja és felhasználja az ellenség szándékos (pl.: rádióadás) és a nem szándékos (pl.: kipufogó gázok infravörös hullámtartományú) kisugárzásait. Ezek alapján képes különböző fenyegetések jelzésére, meghatározására, illetve elektronikai ellentevékenység hatékony végrehajtása érdekében célmegjelölésre.

Az elektronikai ellentevékenység az elektronikai hadviselés támadó fegyvere, ami abban nyilvánul meg, hogy minden olyan technikát, módszert és eszközt felhasznál, ami az elektromágneses és más irányított energiák felhasználásával képes működésképtelenné tenni az ellenséges elektronikai eszközöket. Az elektronikai ellentevékenységnek három területe van:

- az elektronikai zavarás, mellyel megakadályozhatjuk az ellenség elektronikai eszközeinek vagy rendszereinek hatékony működését;
- az elektronikai pusztítás, melynek során elektromágneses és egyéb irányított energiákat vagy az önrávezetésű fegyvereket alkalmazhatunk az ellenség elektronikai eszközeiben és az élőerőben tartós, vagy ideiglenes károkozás céljából;

- az elektronikai megtévesztés, amely az elektronikai kisugárzások manipulálásával, torzításával vagy meghamisításával éri el, hogy az ellenség saját érdekeivel ellentétesen tevékenykedjen.

Az elektronikai védelem az elektronikai hadviselés azon területe, amely biztosítja az elektromágneses, és egyéb fizikai tartományok saját részről történő hatékony használatát az ellenség elektronikai támogató és ellentevékenysége, valamint a saját csapatok nem szándékos elektromágneses interferenciái ellenére. Az elektronikai védelem a felderítés és az elektronikai ellentevékenység — ezen belül a saját nem szándékos interferenciák — megakadályozására irányuló aktív és passzív tevékenységek, módszerek és rendszabályok alkalmazását, bevezetését jelenti. [9; 10]

A számítógép–hálózati hadviselés egyrészt a szembenálló fél hálózatba kötött informatikai rendszerei működésének befolyásolására, lerontására, lehetetlenné tételére irányul, másrészt viszont a saját hasonló rendszerek működésének fenntartására törekszik. Látható tehát, hogy e tevékenység során itt is támadó és védelmi típusú műveletekről beszélhetünk. [8]

A számítógép–hálózati hadviselés magába foglalja:

- a számítógépes hálózatok struktúrájának feltérképezését;
- a forgalmi jellemzőik alapján a hierarchikus és működési sajátosságok feltárását;
- a hálózaton folytatott adatáramlás tartalmának regisztrálását;
- a hálózatokban folyó megtévesztő, zavaró tevékenységet;
- a célobjektumok program-, és adattartalmának megváltoztatását, megsemmisítését valamint
- a szembenálló fél hasonló tevékenysége elleni védelem kérdéseit.

A számítógép–hálózati hadviselés jelentős mértékben járul hozzá a cyberhadviselés célkitűzéseinek eléréséhez. Természetesen a cyberhadviselés e kifinomult módja csak akkor és azon ellenség ellen alkalmazható, amely az információs technológia és technika egy bizonyos fejlettségi szintjével rendelkezik. Ez azt jelenti, hogy többek között rendelkezik azon számítógép–hálózatokkal, amelyek bizonyos sajátos módszerekkel támadhatók.

A számítógép–hálózati hadviselés körébe tartozik a számítógép–hálózati támadás és a számítógép–hálózati védelem. [11]

A számítógép–hálózatok támadása egyrészt a hálózatok feltérképezését, felderítését, másrészt pedig azok tényleges támadását jelenti. A számítógép–hálózati felderítés szoftveres vagy hardveres úton való behatolást jelent a szembenálló fél számítógépes rendszereibe, illetve hálózataiba, azzal a céllal, hogy hozzáférjünk az adatbázisaiban tárolt adatokhoz, információkhoz, és azokat felderítési céllal hasznosítsuk.

A számítógép–hálózati támadás szoftveres vagy hardveres úton való behatolást jelent a szembenálló fél számítógépes rendszereibe, illetve hálózataiba, azzal a céllal, hogy tönkretessük, módosítsuk, manipuláljuk, vagy hozzáférhetetlenné tegyük az adatbázisaiban tárolt adatokat, információkat, illetve magát a rendszert vagy hálózatot. A támadás a számítógép–hálózati elemekben való fizikai károkozást is jelentheti, amelyet a szoftverek módosításával vagy manipulációjával lehet elérni. [11]

A számítógép–hálózati támadás eszközei közé tartoznak a különböző kártékony, rosszindulatú programok, melyeket Malware-eknek nevezünk. A Malware azon szoftverek gyűjtőneve, melyek közös jellemzője, hogy anélkül jutnak a rendszerbe, hogy arra a felhasználó engedélyt adott volna. Minden olyan szoftver rosszindulatúnak minősíthető, amely nem a számítógépes rendszer vagy hálózat rendeltetésszerű működését biztosítja.

A Malware kifejezés számos rosszindulatú szoftvert takar. Napjainkban e szoftverek típusai és fajtái folyamatosan gyarapodnak, ezért egyértelmű kategorizálásuk szinte lehetetlen. A legismertebb ilyen programok: a vírusok, a programférgek, a trójai programok, a rootkitek, a böngésző eltérítők, a hátsó ajtó (backdoor) programok, a keyloggerek, a spam proxyk, a spyware és az adware programok, és a sort még folytathatnánk. Nem program típusú Malware-ek közé tartoznak többek között a spam-ek, hoax-ok, és a phishing, amelyek szöveges információk formájában hordoznak veszélyt a rendszerre és felhasználójára. A rosszindulatú szoftverek módosíthatják a programokat, erőforrásokat foglalhatnak le, adatokat módosíthatnak, hardverhibát eredményezhetnek, eltávolításuk pedig megfelelő eszközöket, időt és energiát, egyes esetekben pedig különleges szakértelmet igényelhet.

A rosszindulatú szoftverek ötvözve azok alkalmazásának különböző módszereivel lehetővé teszik a hálózatba való behatolást, működésének akadályozását, megbontását, illetve az adatokhoz való hozzáférést. A támadó egy távoli számítógéphez és annak adataihoz egy egyszerű, egylépéses folyamattal a legkritább esetben fér hozzá. Jellemzőbb, hogy a támadóknak számos támadási módszert

és eszközt kell kombinálniuk, hogy kikerüljék mindazokat a védelmi eljárásokat, melyeket a hálózatok biztonsága érdekében alkalmaznak. A hálózatok támadására nagyon sokféle módszer létezik (pl. Sniffing, Spoofing, Session Hijacking, Spamming, Man-in-the-Middle Attack és a leggyakrabban alkalmazott Distributed Denial-of-Service /DDoS/ Attack.), így a támadóknak csak a megfelelő szakértelemre van szükségük, hogy a támadás eszközeit a megfelelő eljárásokkal kombinálják. [12]

A számítógép–hálózati védelem a saját számítógép–hálózat megóvását jelenti a jogosulatlan hozzáféréssel és behatolással szemben, amelyet abból a célból hajtanak végre, hogy megszerezzék az adatbázisokban tárolt adatokat és információkat, illetve, hogy szándékosan lerontsák, működésképtelenné tegyék információs rendszerünket. [11]

A számítógép–hálózatok védelmének megvalósítása lehet passzív és aktív. A passzív védelmi módszerek és eszközök lehetnek: a tűzfalak; a vírusirtók; a hozzáférés szabályozás és a behatolás detektálás és adaptív válaszlépések.

Az aktív védelem módszerei közé sorolhatók: a megelőző támadások; az ellentámadások és az aktív megtévesztés. [13]

A cyberhadviselés során alkalmazott számítógép–hálózati védelem felsorolt módszereinek és eszközeinek együttes és komplex alkalmazása növeli a hálózatok biztonságát, vagyis az informatikai biztonságot. Eredményes védelem alkalmazása esetén biztosítható a számítógépes rendszerben tárolt adatok esetében a bizalmasság, titkosság (lehallgatás elleni védelem); a sértetlenség (adatok módosítása elleni védelem); az elérhetőség (adatok törlése elleni védelem); illetve a számítógépes rendszer által ellátott funkciók esetében az elérhetőség (szolgáltatás működésének megakadályozása elleni védelem) és a funkcionalitás (adott szolgáltatás megváltoztatása elleni védelem).

Összegzés

Az információs társadalom fejlődési ütemének felgyorsulása következtében egyre nagyobb szerepet töltenek be cybertérben működő a hálózatalapú elektronikai rendszerek. Napjainkban fokozottan gondoskodni kell a polgári és katonai hálózatos rendszerek több irányú védelméről, miközben megfelelő eszközökkel és eljárásokkal korlátozni kell a szembenálló fél ilyen irányú képességét. Ez olyan nemzetbiztonsági, polgári és katonai feladat, amelyre a lehető legrövidebb időn belül fel kell készülnünk. Ez egyrészt az ország biztonsága szempontjából is fontos, másrészt szövetségi tagságunkból adódó kötelezettség is, hiszen a különböző missziós feladatokban való részvétel megköveteli ezen képességünk meglétét

A felkészülés elméleti és gyakorlati lépéseket igényel. Jelenleg az elméleti felkészülési, felkészítési feladatokra helyeződik a hangsúly, ami azt jelenti, hogy a személyi állománnyal, parancsnokokkal, döntéshozókkal meg kell ismertetni ezen új típusú hadviselési forma lényegét, el kell fogadtatni fontosságát. A belátható jövőben (5-10 éven belül) azonban konkrét ellentevékenységi és védelmi eszközök beszerzését is meg kell kezdeni, és azok alkalmazására fel kell készíteni az állományt. A felkészítés során jelentős mértékben célszerű támaszkodni a polgári szférában e téren már elért eredményekre.

Meggyőződésünk, hogy a döntéshozóknak akkor tudunk érdemben segíteni, ha az e területen jelentkező problémát széles körben feltárjuk, majd terítjük (társadalmasítjuk), és folyamatosan jelezzük a téma további vagy váratlan fejlődését. Az ezredfordulón már részben sikerült a vezetők és a személyi állomány szemléletét átformálni a digitalizálást érintően, bízunk abban, hogy ugyanolyan sikereket érünk majd el a cybertéri feladatok vonatkozásában is.

FELHASZNÁLT IRODALOM

1. Dr. Haig Zsolt, Dr. Várhegyi István: Hadviselés az információs hadszíntéren. Zrínyi Kiadó, Budapest, 2005. 286 p. ISBN: 963-327-391-9
2. Magyar Honvédség Összhaderőnemi Doktrína. 2. kiadás. Magyar Honvédség kiadványa. MH DSZOFT kód: 11313. Budapest, 2007.
3. Fahrenkrug, David T.: Cyberspace Defined. <http://www.au.af.mil/au/archive/0209/Articles/CyberspaceDefined.html> (letöltve: 2008. 02. 24.)

4. Air Force Cyber Command. Frequently Asked Questions.
<http://www.afcyber.af.mil/library/factsheets/factsheet.asp?id=10688> (letöltve: 2008. 02. 24.)
5. Minnick, Wendel: Computer Attacks From China Leave Many Questions. Defense News, August 13, 2007. p.: 13. ISSN 0884-139X
6. Bourque, Jesse: The Language of Engagement and the Influence Objective. The Journal of Electronic Defense. November 2007. Vol. 30. No.11. p. 30-35 ISSN 192429X
7. Dr. Haig Zsolt–Kovács László–Dr. Makkay Imre–Dr. Seebauer Imre–Dr. Vass Sándor–Ványa László: Az információs társadalom veszélyforrásai. A kormányzat szerepe a védelem és ellentevékenység műszaki és szervezeti megoldásaiban. Tanulmány. MEH Informatikai Kormánybiztosság, 2002
8. Ványa László: Az elektronikai hadviselés eszközeinek, rendszereinek és vezetésének korszerűsítése az új kihívások tükrében, különös tekintettel az elektronikai ellentevékenységre. Doktori PhD értekezés. ZMNE, Budapest. 2002.
9. AJP–01 Allied Joint Operations Doctrine, September, 1999.
10. Magyar Honvédség Összhaderőnemi elektronikai hadviselés doktrínája. Honvédelmi Minisztérium, Honvéd Vezérkar, Felderítő Csoportfőnökség, Budapest, 2004.
11. AJP–3.10 Allied Joint Information Operations Doctrine (draft). 2002. szeptember.
12. Dr. Haig Zsolt: Az információs társadalmat fenyegető információalapú veszélyforrások. Hadtudomány, XVII. évf. 2007. 3. sz. 37-56p. Budapest. ISSN 1215-4121
13. Holdaway, Eric J.: Active Computer Network Defense: An Assessment. Air Command and Staff College. Maxwell Air Force Base, Alabama, 2001.

Dr. Hautzinger Zoltán egyetemi adjunktus
Pécsi Tudományegyetem, Állam és Jogtudomány Kar
Büntető Eljárásjogi és Kriminológiai Tanszék

A katonai büntetőjog fogalma és forrásai

*A fegyelem pedig a hadsereg lelke,
amely nélkül a hadsereg háborúban
hasznavehetetlen, békében veszedelmes*
(*Helmut von Moltke*)

A katonai büntetőjog évezredekre visszanyúló története során bár folyamatosan korszerűsödött, általános célja, az adott fegyveres szerv fegyelmének erősítése és fenntartása, valamint belső felépítése, az anyagi-, eljárási és végrehajtási jogi szabályokra való tagozódása nem változott. Ez alapján határozható meg a katonai büntetőjog fogalma, amely a fentieknek megfelelően a katonai szervezeten belüli fegyelem és harckészültség fenntartása érdekében a katonai életviszonyokat támadó cselekményekre, ezek elkövetői felelősségének megállapítására és a katonai büntetések végrehajtására vonatkozó normákat foglalja össze. Emellett beszélni kell a katonai büntetőjog forrásairól is, amelyek nemzetközi és nemzeti, illetve jogilag szabályozott és a jogszabályok szintjét el nem érő szabályozáson alapulnak

In spite of the fact that military criminal law has been constantly modernized during the thousands of years of its history, its general aim, namely the reinforcement and maintenance of military discipline and its inner structure based on the division of material, procedural and executive law has not been changed. Military criminal law can be determined as an entirety of norms concerning the actions attacking military affairs, the impeachment of their perpetrators and the implementation of punishments in order to maintain military discipline and standby. Therewith we have to count on the sources of military criminal law that are based on international and national, legal and non-legal measures.

A katonai büntetőjog legfontosabb célja és elméleti indoka már történeti fejlődésének kezdeti szakaszában megfigyelhető. A katonai szabályok betartatására a hadban álló vagy a harcra készülő katonai alakulatoknál a fegyelem megszilárdítása és fenntartása érdekében volt, és van napjainkban is szükség. Ez így volt az alapvetően katonai berendezkedésű – nomád – társadalmakban, ahol a fennmaradás érdekében minden fegyverképes személyre szükség volt,¹ és így volt (van) a modern demokráciákban is, ahol a katonai és a polgári jog elkülönül egymástól. Ennek a szeparációnak az előfeltétele egyfelől az önálló katonaság létrejötte,

¹ Cziáky Ferenc a múlt század elején találóan írta e korról, hogy „egy nép csak annyit ért, amennyit katonai szempontból produkálni tudott, mert ebben a korban egyetlen értékmérő volt csak, a kard”. Cziáky Ferenc: A magyar katonai büntető és fegyelmi jog ezeréves története. Budapest, 1924. 10. o.

másfelől annak a felismerése volt, hogy a katonai jogi helyzetekkel kapcsolatos kérdések, viták és normasértések kezelésére a lakosságra vonatkozó általános szabályok már nem elegendők. Így jött létre a katonai jog, illetve az abban meghatározott szabályok megsértését szankcionáló katonai büntetőjog.

A katonai jog és büntetőjog szabályozásával már az ókori társadalmak is foglalkoztak. A spártai államban például az i.e. hatodik században a katonai kiképzésre, a szolgálati szabályzat begyakorlására és a fegyelem kérlelhetetlen szigorúsággal való fenntartására vonatkozó főrend (kosmos) érvényesült, amelynek minden spártai férfi vakon engedelmeskedett.² Makedóniában pedig háború esetén nem a nép-, hanem a fegyveres férfiak által alkotott hadsereggyűlés gyakorolta az igazságszolgáltatási hatalmat,³ míg Rómában a praetori jog fennállása alatt az élet szinte minden területe, így a katonáskodás, és a háború viselése is szabályozott volt.⁴ A római jog modern szemléletét mi sem jelzi jobban, hogy a katonai büntetőjog – továbbfejlesztve és megelőzve számos más kultúra jogát – a civil jogtól elkülönülten, sajátos rendszer szerint felépített dogmatikai alapon nyugodott, legfőbb jogforrása a Digesta 49. könyvének 16. fejezete volt. Az ezen alapuló római katonai büntetőjog már pontosan körülhatárolta a katonák által elkövethető bűncselekmények (delicta militum propria) körét, a katonai büntetőeljárás hatályát, és a katonákra kiszabható büntetéseket, valamint azok végrehajtásának módozatait.

A katonai büntetőjog tagozódása

Az ókorban gyökerező katonai büntetőnormák jelentősége napjainkig sem változott. Vincze Miklós írja találón, hogy a katonai büntetőjog a társadalmi berendezkedéstől függetlenül egy igen távoli történelmi kor tükrében is változatlan fogalmi, dogmatikai alapokon nyugszik, nagyon hasonló – természetesen a saját korának és történelmi közegének megfelelő – szankciókat alkalmaz, és ugyanazokat az érdekeket védi, ugyanazokat a cselekményeket pónalizálja.⁵

Nem változott a katonai büntetőjog tagozódása sem. A tágabb értelemben vett katonai büntetőjogi szabályok – hasonlóan az általános büntetőjogi rendelkezések csoportosításához – attól függően, hogy tartalmukban anyagi, alaki vagy végrehajtási szabályokat tartalmaznak, tovább bonthatók

- egyrészt *szűkebb értelemben vett katonai büntetőjogra*, amely a katonákra vonatkozó legfontosabb büntetőrendelkezéseket foglalja össze úgy mint a katona büntetőjogi fogalmát, a katonai bűncselekményeket és a katonákra vonatkozó szankciórendszert;
- másrészt a *katonai büntető eljárásjogra*, amely meghatározza, hogy a katonai bűnelkövetőket milyen szabályok szerint kell felelősségre vonni, velük szemben milyen hatósági fórum járhat el, vagy milyen eljárási kényszerintézkedések alkalmazhatók;
- harmadrészt a *katonai büntetés-végrehajtási jogra*, amely részletesen előírja, hogy a katona elítéltekkel szemben a katonai büntetőeljárás során jogerősen kiszabott büntetés milyen szabályok szerint, hogyan hajthatók végre.

A magunk részéről e tanulmány keretében nem arra vállalkozunk, hogy a tágabb értelemben vett katonai büntetőjog fenti tagozódás szerinti ágait egyenként értelmezzük, hanem arra, hogy a katonai büntetőjogot mint tágabb definíciót mutassuk be. Ennek

² Vö. Gyomlay Gyula: A görögök története a római hódítás koráig. In: Nagy Képes Világtörténet. Budapest, 1898-1905. forrás: <http://mek.oszk.hu/01200/01267/html/02kotet/02r01f07.html>

³ Vö. Görög történelem (szerk. Németh György). Osiris Kiadó. Budapest, 1996. 266. o.

⁴ Vö. Varga Péter: De re militari (A katonai jogról – forráselemzés). Acta Juridica Et Politica, Szeged 1999. 3.o.

⁵ Vincze Miklós: A katonai büntetőjog kétezer éves tükre (De re militari). Ügyészek Lapja 2006/6. sz. 51. o.

megfelelően a katonai anyagi büntetőjoggal, az eljárással és a végrehajtási joggal külön nem foglalkozunk, azok bemutatására önálló tanulmányok keretében vállalkozhatunk csak.

A katonai jog és a katonai büntetőjog helye az általános jogrendszerben

A katonai jog a bevezető részben leírtak alapján azt a normarendszert jeleníti meg, amely a katonai berendezkedés legfontosabb tételeit kötelező érvénnyel adják közre. A Katonai Lexikon szerint a katonai jog azoknak a jogszabályoknak az összességét jelenti, amely meghatározza a fegyveres erők szervezeti felépítését, működését valamint a katonák jogait és kötelességeit.⁶ A fenti szűkebb fogalom azonban nem ad teljes definíciót. A katonákra vonatkozó normák ugyanis nemcsak jogszabályokból ismerhetők meg, hanem azokat kiegészítendő más, a katonai hierarchiában elhelyezkedő vezetőktől származó belső szabályzókból, vagy a katonai életviszonyokat jellemző, sokszor íratlan erkölcsi elvekből, szokásokból is. Ennek megfelelően álláspontunk szerint a katonai jog fogalmi meghatározása nem szűkíthető le a jogszabályokra és a jogi normákra, mivel az tágabb értelemben mindazokat az írt és íratlan normákat és tételeket magában foglalja, amelyek a katonai élet- és szolgálati viszonyra jellemző – „a katonai szellemmel áthatott”⁷ – érintkezési vagy magatartási szabályokat megfogalmazzák.

A katonai jog meghatározásához hasonlóan értelmezhető szélesebb felfogásban a katonai büntetőjog definíciója is. E diszciplína a katonai jog fogalmi elemeinek megsértése esetén nyer valódi tartalmat, anyagi, alaki és végrehajtási szabályokat tartalmaz mindazokra a szabályszegésekre, amelyek a katonai élet- és jogviszonyok területén következnek be. A katonai joghoz hasonlóan a katonai büntetőjog is speciális szabályrendszerként értelmezendő, mivel a katonára egyszerre vonatkoznak az általános, minden természetes személyre hatályos szabályok és a katonai életviszonyokat behatóró speciális normák. Egyes katonák (állománykategóriák) esetében az általános jogsértés és a katonai eljárás összekapcsolható, mások esetében azonban nem. Ezt a katonai büntetőeljárás személyi és tárgyi hatálya mutatja meg, amely azzal több a katonai anyagi és végrehajtási jognál, hogy míg ez utóbbiak kizárólag katonai deliktumokra és bűnelkövetőkre vonatkoznak, addig az eljárás általános bűncselekményekre és a katonák személyi körén kívül eső terheltekre is vonatkozhat.

A katonai büntetőjog behatórása szükségszerűen kiinduló alapként feltételezi az általános büntetőjog fogalmi elemeit. Vincze Miklós azon az állásponton van, hogy a katonai büntetőjog mind a mai jogrendszerünkben, mind a római jogban azoknak a jogi normáknak az összessége, amelyek meghatározzák, hogy az állam a fegyveres testületeken belül milyen magatartásokat nyilvánít katonai bűncselekménynek, a fegyveres testületek tagjaira mikor vonatkoznak különleges felelősségre vonási szabályok, milyen büntetéseket helyez kilátásba, valamint azokra milyen végrehajtási szabályokat állapít meg.⁸ A katonai büntetőjog és az általános büntetőjog közötti eltérés mögött a katonai és az általános életviszonyok közötti eltérés mutatkozik meg. Az eltérés lényege pedig nem más, minthogy a katonai büntetőjog hatálya alá tartozó személyek – akiknek e hatály alá vonása előzetes, valamilyen állami fegyveres szervhez kötődő jogviszonyán alapul – sajátos környezetben olyan feladatot látnak el, amely teljesítéséhez az általánostól szigorúbb követelményeknek kell megfelelniük. Ahogy amerikai szerzők egy csoportja írja, a katonai környezet olyan szervezeti sajátosságokkal rendelkezik, amilyenek a civil szektorban nem találhatóak, ezért a katonai büntetőjognak sajátos katonai bűncselekményeket kell előírnia, és külön igazságszolgáltatási rendszert kell

⁶ Vö. Katonai Lexikon. Zrínyi Katonai Kiadó. Budapest, 1985. 318. o.

⁷ Vö. Emil Dangelmaier: Militär-Rechtliche und Militär-Ethische Abhandlungen. Vorrede. VII. 1. o.

⁸ Vincze Miklós: i.m. 37. o.

tartalmaznia.⁹ Ezáltal – Györffy László majd egy évszázaddal ezelőtt leírt gondolatát citálva – a katonai büntetőjog akkor kapcsolódik az állam legfontosabb szerveinek sorába és illeszkedik az általános büntető jogtudományhoz, amikor az állam érdekeit, javait védelmező hadsereg jogrendjét biztosítja.¹⁰

A katonai büntetőjog adatforrás szerinti tipizálása

A katonai büntetőjog fenti sajátosságára jellemző, hogy azok tételei a katonai (fegyveres, rendvédelmi) szervekre vonatkozó normákból ismerhetők meg. Ezek széles körébe sorolhatók a katonai tárgyban legmagasabb állami szinten megkötött nemzetközi egyezmények, az egyes államok nemzeti jogalkotásának termékei (alkotmány, honvédelmi törvény, stb.), az egyes katonai belső szabályzók (pl. szolgálati utasítás), illetve a katonai etika alá tartozó tételek. Ez egyúttal a katonai jog és azon belül a büntetőjog – adatforrás szerinti – csoportosítása is.

A katonai büntetőjogot nemcsak az adatforrás jellege, hanem más szempont szerint is lehetne tipizálni. Tekintettel arra, hogy a magyar katonai szabályok nemcsak a hétköznapi értelemben vett katonákra, hanem több esetben a rendvédelmi szervek (rendőrség, büntetés-végrehajtási szervezet, polgári nemzetbiztonsági szolgálatok stb.) hivatásos állományú tagjaira is kiterjednek, helyt álló lehetne a szabályok címzettjei szerinti tagolás is. Ez a tipizáció azonban csak látszólagos, mivel a fenti nem katonai szervezetek beosztottai a katonai szabályok hatálya alá vonásával katonaként jelentkeznek, azaz ugyanolyan jogi megítélés alá kerülnek mint a tényleges katonák.

A nemzetközi katonai büntetőjog

Az általános joghoz hasonlóan a katonai jogforrási hierarchiában is a legmagasabb szintű jogi szabályozó erőt a nemzetközi jog jelenti. A nemzetközi katonai jog esetében többnyire a hadijogról hallhatunk. A hadijog – általános megállapítás szerint a hadviselés módjaira és eszközeire, a hadi cselekmények során érintett személyekre, dolgokra és szervezetek védelmére vonatkozó nemzetközi szerződések, szokásjogi normák összességét jelenti, amelyet a fegyveres összeütközésben a támadó és megtámadott feleknek meg kell tartaniuk.¹¹ A hadijog tehát az államok fegyveres konfliktusainak a joga, alapvetően humanitárius megfontolásból, a káros hatások csökkentése érdekében, az egyes harci vagy hadi cselekmények során tapasztalt problémákra, következményekre próbál megoldásokat találni. Ahogy Lattmann Tamás fogalmaz, a hadijog elsődleges feladata a fegyveres konfliktusok lehetséges hatásainak csökkentésével az emberek védelme.¹² Ehhez képest a nemzetközi katonai jog tágabb értelmezési területet fog át. Egyfelől magában foglalja a hadijogot, másfelől mindazokat a szerződéseket és egyezményeket, amelyek valamilyen katonai tárgykörben keletkeztek. A katonai szerződések alapvetően többfélék lehetnek, jelenthetik háborús helyzet keletkezését (hadüzenet) vagy lezárását (tűzszünet, fegyvernyugvás, stb.), de ebbe a kategóriába tartoznak az egyes katonai együttműködésekre létrejött szervezetek is, mint a NATO, a Nyugat-európai Unió, korábban a Varsói Szerződés, illetve az egyes államok

⁹ Vö: Mickey R. Dansby, James B. Stewart, Schuyler C. Webb (szerk.): *Managing Diversity in the Military*. Transaction Publishers. 2001. 394. o.

¹⁰ Vö. Györffy László: *A katonai büntetőjog bölcselete és oknyomozó története*. Pallas Kiadó. Budapest, 1925. 25. o.

¹¹ Vö. *Hadtudományi Lexikon M-Zs*. Magyar Hadtudományi Társaság. Budapest, 970. o.

¹² Vö. Lattmann Tamás: *A terrorizmussal szembeni fellépés kérdései a nemzetközi hadijog területén*. *Hadtudomány*. 2005/1. szám. 149. o.

között katonai feladatra vagy helyzetre (pl. légi bázis bérlése, légtér használat, stb.) született megállapodások.

Ahogy az egyes államok belső joga szerinti tagozásban látható, úgy a nemzetközi katonai jogban is meg lehet az egyes jogágakat különböztetni. Ennél fogva beszélhetünk nemzetközi katonai büntetőjogról is, amely – Ruti Teitel szerint a győztesek igazságszolgáltatásának uralkodó megoldásaként¹³ – nemcsak a bűnös egyént, hanem a felelősséget elleplezni kívánó vagy azt valamilyen oknál fogva megállapítani képtelen nemzeti jogalkalmazást is elítéli. Így jöttek létre és működtek nemzetközi katonai törvényszékek a második világháborút követően,¹⁴ valamint a Jugoszláviában, illetve Ruandában bekövetkezett jogsértések kivizsgálására. E törvényszékek közös vonása abban állt, hogy mindegyiküket egy nemzetközi elemekkel tarkított konfliktust követően a bűnösök felelősségre vonása érdekében állították fel, joghatóságukat vagy közvetlenül egy nemzetközi szerződés keretében, vagy az ENSZ Biztonsági Tanácsa által, de az univerzális joghatóság szellemében alakították ki.¹⁵

A katonai büntetőjog nemzetközi gyakorlathoz és a nemzeti jogalkotásra vonatkozó jogfejlesztő hatásához tartozik az Emberi Jogok Európai Bírósága is, amely az Emberi Jogok Európai Egyezménye rendelkezései értelmezésével kapcsolatban számos döntést hozott a katonai büntető-igazságszolgáltatás területén. A Bíróság – szinte alapelveként – az „Engel és társai kontra Hollandia” ügyben mondta ki, hogy az államok katonai büntető- és fegyelmi eljárási jogalkotása és alkalmazása során figyelemmel kell lenniük az Egyezmény előírásaira, noha a Bíróság a büntetőeljárási garanciák vizsgálata során köteles tekintettel lennie a katonaelet és a katonai igazságszolgáltatás sajátosságaira. A Bíróság következetesen hangsúlyozza az emberi jogoknak a fegyveres erőkon belüli érvényesíthetőségét, ugyanakkor ezzel egyenértékű figyelemmel kíséri a katonai közösségeken belüli különös szabályokat, amelyek a civil életben megszokottakhoz képest szigorúbbak.¹⁶ Az Emberi Jogok Európai Bíróságának gyakorlata tehát – még a katonaeletből eredő sajátosságok ellenére is – megkívánja az európai országoktól, hogy átlátható, a tisztességes eljáráshoz fűződő alapvető követelmények szerint szervezze a katonai szabályok megszegéséhez kapcsolódó eljárásokat. Ennek eredményeként egyes szerződő országok olyan reformokat hajtottak végre saját katonai igazságszolgáltatásukban, amelyek óhatatlanul a polgári elvek katonai eljáráson belüli szélesedéséhez, a korábbi katonai zárt struktúra nyitottabbá válásához vezetett.

A katonai büntetőjog a nemzeti jogalkotásban

A katonai büntetőjog legjelentősebb forrásai a nemzeti jog szintjén keresendők. Szinte minden állam, amely fontosnak érzi belső és külső biztonságát a fegyelmen alapuló és felépülő fegyveres szervet keresztül védeni vagy fenntartani, kidolgozott olyan szabályokat, amelyek ezt a hierarchikus alá-fölérendeltséget oltalmazzák, támogatják.

Az egyes államok katonai büntetőjogi kodifikációja aszerint csoportosítható, hogy milyen jelentőséget tulajdonítanak a katonai fegyelmi jog szabályozásának speciális követelményeinek, az önálló katonai büntetőtörvények megalkotásának avagy az önálló katonai büntető-igazságszolgáltatási intézmények fenntartásának. E tekintetben a tipizáció tovább értelmezhető külön a katonai büntetőjogi alkotásra illetve a büntető-

¹³ Vö. Ruti Teitel: Az átmenet büntető-igazságszolgáltatása. *Fundamentum* 2000/1. szám. 6. o.

¹⁴ Az európai tengelyhatalmak háborús főbűnöseinek üldözéséről és megbüntetéséről szóló 1945. augusztus 8-án kelt Londoni Egyezmény.

¹⁵ Vö. Szabó Adrienn: A nürnbergi, a jugoszláv, illetve a ruandai nemzetközi büntetőtörvényszékek joghatósága. In: *Sectio Juridica et Politica*, Miskolc, Tomus XXIV. 2006. 133. o.

¹⁶ Vö. Kovács Péter: Fegyveres erők és emberi jogok. Az Emberi Jogok Európai Bíróságának joggyakorlata. *Acta Humana* 1997/28-29. sz. 30. o.

igazságszolgáltatási fórumokra. Mind a kodifikáció, mind a katonai bíraskodás terén tapasztalható a szeparáció (elkülönülés), illetve az integráció (beépülés). Előbbi esetében egy teljesen elkülönült büntető jogszabályi kört (önálló katonai büntető anyagi, eljárási és végrehajtási normákat) és igazságszolgáltatási fórumrendszert (önálló had- vagy katonai bíróságok, ügyészségek, nyomozó szerveket), míg utóbbi esetében az önállóság teljes vagy részleges hiányát, az egyes katonai deliktumok rendes szabályok és igazságszolgáltatási fórumok általi elbírálását kell érteni. Önálló katonai büntetőjogról beszélhetünk az angolszász jogrendszerek esetében, ahol önálló katonai intézmények sajátos, katonai büntetőszabályok szerint járnak el, míg integrált a szabályozás például Csehországban, ahol ugyan katonai bűncselekmények léteznek, de az ilyen deliktumok elkövetőit már a rendes eljárási szabályok szerint, polgári bíróságok vonják felelősségre.¹⁷

A magyar katonai büntetőjog mind a jogalkotás, mind a szervezeti megvalósulás szintjén vegyes jellegű. Bár a jogtörténeti fejlődés során Magyarországon volt időszak, amikor önálló katonai igazságszolgáltatási fórumok, bíróságok speciális katonai szabályok szerint jártak el,¹⁸ napjainkban ez nem így van. A katonai büntetőjog legfontosabb belső jogforrásai egységes kódexekben találhatóak, így az anyagi büntetőjogi,¹⁹ a büntetőeljárás²⁰ és a büntetésvégrehajtási²¹ kódexekben. A fentieken túl – főleg a büntető eljárásjog területén – találunk alacsonyabb (rendeleti szintű) szabályozást is, amelyek főleg a katonákkal szembeni büntetőeljárás lefolytatásának részletszabályait tartalmazzák. Ezekén felül – mint minden más jogág esetében – a katonai büntetőjog külső forrásairól is beszélhetünk. Ezek azok a jogszabályok, amelyeket nem büntetőjogi tárgyban adtak ki, de mégis tartalmazzak büntetőjogi szabályokat. Ilyenek mindenek előtt az Alkotmány,²² az egyes – főleg a bíróságról²³ vagy az ügyészségről²⁴ szóló – szervezeti törvények és a honvédelmi törvény.²⁵

A katonai büntetőjog egyéb normái

A katonai büntetőjog történeti fejlődésének kezdeti szakaszától kezdve egészen napjainkig vannak olyan nem jogszabályi szintre emelt normák, amelyek egyfajta belső rendező erőként szabják meg az egyes katonai közösségek életviszonyait. E körbe ugyanúgy beletartoznak az átfogó jellegű, a katonai felső vezetés szabály- és elvrendszerét összefoglaló katonai doktrínák,²⁶ mint az egyes részterületekre vonatkozó szabályzatok, végrehajtási utasítások vagy intézkedések és parancsok.

Egy az ötvenes évek végén készült katonai büntetőjogi kézikönyv szerint a katonai büntetőjog speciális forrásai között első helyen a katonai (rendőri, stb.) esküt kell említeni. Az eskü tömören összegzi azokat a sajátos kötelezettségeket, amelyek a szolgálat jellegéből és

¹⁷ A katonai büntető-igazságszolgáltatás egyes külföldi példáiról lásd Kovács Tamás: A katonai igazságszolgáltatás szervezeti és eljárási megoldásaival kapcsolatos nemzetközi tapasztalatok. Kriminológiai és kriminálisztikai tanulmányok 35. szám. 384-391. o., valamint Kardos Sándor: kitekintés a katonai büntetőjog nemzetközi szabályozására. In: Szabó Krisztián (szerk.): Tanulmányok Dr. Kovács Andor professzor születésének 120. évfordulójára. Debrecen, 2004. 57-93. o.

¹⁸ Vö. Hautzinger Zoltán: A magyar katonai büntető igazságszolgáltatás története. Jogtudományi Közlöny 2007/6. sz. 263-277. o.

¹⁹ A Büntető törvénykönyvről szóló 1978. évi IV. törvény (Btk.) VIII. és XIX-XX. Fejezet

²⁰ A büntetőeljárásról szóló 1998. évi XIX. törvény (Be.) XXII. Fejezet

²¹ A büntetések és intézkedések végrehajtásáról szóló 1979. évi 11. törvényerejű rendelet (Bv.tvr.) IV. fejezet VIII. cím

²² A Magyar Köztársaság Alkotmányáról szóló 1949. évi XX. törvény

²³ A bíróságokról szóló 1972. évi IV. törvény

²⁴ Az ügyészségről szóló 1972. évi V. törvény

²⁵ A honvédelemről és a Magyar Honvédségről szóló 2004. évi CV. törvény

²⁶ A katonai doktrínáról lásd bővebben: Pekó József: A katonai doktrína-korszerűsítés elvi háttéréről. Hadtudomány. 1999/1. szám. Forrás: <http://www.zmne.hu/kulso/mhht/hadtudomany/1999/ht-1999-1-6.html>

rendeltetéséből folynak, és egyrészt a legszorosabb kapcsolatban áll a legmagasabb szintű jogszabályokkal, mindenek előtt az Alkotmánnyal, másrészt a katonai normasértés egyúttal a katonai esküben foglalt valamely katonai kötelezettség megszegését is jelenti.²⁷ A magunk részéről a katonai esküben Szabóné Szabó Andreához hasonlóan egy a hagyományok továbbviteléről, a haza védelméhez való feltétlen önfeláldozás deklarálását látjuk.²⁸ Inkább egy ünnepélyes nyilatkozat, mint jogi kötőerővel rendelkező aktus. Erre utal a Magyar Alkotmánybíróság is, amikor határozatában leszögezi, hogy „amikor az állam a honvédelmi kötelezettség keretében végső esetben élete feláldozását is megköveteli a fegyveres szolgálatot végző katonától, nem az élettől és az emberi méltóságtól való állam általi, bizonyosan bekövetkező megfosztásáról van szó.”²⁹ Az eskü a katonát – ideértve az egyes rendvédelmi szervek esküt tett dolgozóit is – csak szimbolikusan köti. Ahogyan Horváth Csaba fogalmaz, a katonai eskü, a katona magatartásának elsősorban erkölcsi oldalát erősítő, tartós érzelmi viszony alapja.³⁰ Az egyes normasértések nem az eskü, hanem akár a jogszabályok, akár alacsonyabb szintű belső utasítások tilalmainak a megszegéséből vagy kötelezettségeinek az elmulasztásából származnak.

Szintén az egyéb jogforrások között, de a legalapvetőbb normaként kell gondolni a parancsra. A belső szabályzóként és a mindennapi működésben egyaránt értelmezhető parancs a katonai szolgálati rend és fegyelem biztosításának legelemibb része, vagy ahogy a Hadtudományi Lexikon rögzíti, az előljáró akaratának legfőbb kifejezési módja, egyben vezetési eszköze.³¹ Korda György elvi éllel szögezi le, hogy a katonai büntetőrendelkezések hatálya alatt lévő személyektől a büntetőjogi következmények terhe mellett kell megkövetelni a feltétlen engedelmességet, előljáróik akaratának időbeni és legjobb tudásuk szerinti végrehajtását.³² Erre tekintettel a katonai életviszonyokban az engedelmességhez, a szolgálati fegyelemhez, a parancs teljesítéséhez kiemelkedően fontos társadalmi érdek fűződik.³³

A parancsral kapcsolatosan rendszerint két büntetőjogi kérdés merül fel: a parancs iránti engedetlenség és a parancsra elkövetett bűncselekmény problematikája. Mindkét körülmény fontos eleme a katonai függelmi érintkezés teljes körű értelmezésének, de e tanulmány célja nem az, hogy ezeket tételesen tárgyaljuk.

A katonai büntetőjog egyéb normái közé tartoznak továbbá a szokások, a katonai fegyelmi és becsületbírósi procedúrák, illetve egyre inkább előtérbe kerülnek az ún. méltatlansági vagy etikai szabályok és eljárások is. Ezek egyben a katonai büntetőeljárás különös módozatai is. Közös jellemzőjük, hogy a büntetőjogi felelősségre vonás egyszerűsített fajtáiként jönnek számításba, és olyan normasértéseket is kezelni tudnak, amelyek a bűncselekménynél enyhébb megítélésű magatartásokként jelentkeznek. Ugyanakkor ezek az eljárások nem helyettesíthetik a katonai büntetőeljárást, annak hatáskörét csak törvény erejénél fogva gyakorolhatják (lásd: katonai bűncselekmény elbírálása fegyelmi eljárásban), és jogorvoslat esetén abszolút súlyosítási tilalom érvényesül, azaz az ilyen eljárás során hozott határozat felülvizsgálata során a fellebbviteli fórum súlyosabb büntetést nem szabhat ki.

²⁷ Vö. Kovács Zoltán (szerk.): A katonai büntetőjog kézikönyve. Zrínyi Kiadó. Budapest, 1958. 39. o.

²⁸ Vö. Szabóné Szabó Andrea: A Magyar Honvédség arculati elemei. Hadtudomány 2000/3. sz. forrás: http://www.zmne.hu/kulso/mhtt/hadtudomany/2003/3_12.html

²⁹ 46/1994. (X. 21.) AB határozat

³⁰ Vö. Horváth Csaba: A magyar katonai eskü története. Honvéd Kiadó. Budapest, 1998.

³¹ Hadtudományi Lexikon M-Zs. Magyar Hadtudományi Társaság. Budapest, 1995. 1057. o.

³² Vö. Korda György: A katonai büntetőjog elvi alapjai és továbbfejlesztésének lehetőségei. Belügyi Szemle 1989/9. szám 8. o.

³³ Blaskó Béla: Magyar büntetőjog Általános rész. Rejtjel Kiadó. Budapest, 2003. 245. o.

A katonai büntetőjog évezredekre visszanyúló története során bár folyamatosan korszerűsödött, általános célja, az adott fegyveres szerv fegyelmének erősítése és fenntartása, valamint belső felépítése, az anyagi-, eljárási és végrehajtási jogi szabályokra való tagozódása nem változott. Ez alapján határozható meg a katonai büntetőjog fogalma, amely a fentieknek megfelelően a katonai szervezeten belüli fegyelem és harckészültség fenntartása érdekében a katonai életviszonyokat támadó cselekményekre, ezek elkövetői felelősségének megállapítására és a katonai büntetések végrehajtására vonatkozó normákat foglalja össze.

A katonai büntetőjog csoportosítását a magunk részéről az adatforrás jellege szerint tartjuk a legcélravezetőbbnek nem feledve ugyanakkor, hogy azt akár a katonai büntetőjog címzettjei, akár a fogalmi elemekből kitűnő tagozódás szerint is el lehetne végezni. Előbbi azonban csak véleményünk szerint csak látszólagos csoportosítási lehetőséget jelent, míg utóbbi esetében az egyes katonai büntetőjogi ágazatok értelmezésére egy-egy tanulmány keretében vállalkozhatunk csak. Ennél fogva – maradva az adatforrások szerinti felosztásnál – nemzetközi és nemzeti katonai büntetőjogról, illetve jogilag szabályozott (szűkebb értelemben vett) és a jogszabályok szintjét el nem érő szabályozáson alapuló (tágabb értelemben vett) katonai büntetőjogról beszélhetünk.

Mínthogy a katonai büntetőjog fenti normái nemcsak külön-külön, hanem összességükben is kihatnak egy adott állam katonai büntetőjogi és -igazságszolgáltatási rendszerére, ezért ezek egységesen jelentik azok forrásait, azaz egy katonai közösségen belül elkövetett jogsértés megértése és elbírálása során mindegyik jogforrási szintre tekintettel kell lenni.

Dr. Kádár Pál ezredes

HM tervezési és koordinációs főosztályvezető-helyettes

A Magyar Honvédség 2007. évi átalakítása és a Honvédelmi Minisztérium új szervezete

„Salus rei publicae suprema lex esto.”¹

Az elmúlt két év jelentős változásokat hozott a Magyar Honvédség szervezetében. A szerző cikkében a teljesség igénye nélkül rövid áttekintést kíván adni a Magyar Honvédség és a felső szintű vezetéséért és irányításáért felelős szerv új szervezeti felépítéséről, a szervezeti módosítás mértéjeiről és röviden ismerteti a HM egyes szervezeti elemeinek funkcióját főbb feladatait.

The past 2 years have resulted meaningful changes in the structure of Hungarian Defence Forces (HDF). The author of this article would like to provide a short resume about the structure of HDF and about the structure of the organization which is responsible for high level command and control of HDF. The author is concerned to make known the reasons of the changes and the roles of several parts of the organization.

A Magyar Honvédség szervezeti átalakítása 2006-2007

A Magyar Honvédség az elmúlt évtizedekben számos átalakításon esett át, amely alapjaiban érintette a haderő struktúráját, diszlokációját és képességeit. Az átalakítások részint a biztonságpolitikai környezet átalakulásából, a hidegháború befejezéséből, a Varsói Szerződés felbomlásából, illetve a Magyar Köztársaság NATO (1999) és EU (2004) tagságából, vagy a globális biztonsági kihívások változásaiból² eredtek, másrészt pedig a hadkötelezettség békeidőben történő megszüntetéséből és az ország pénzügyi lehetőségeiből, valamint a honvédelem polgári irányítását is ellátó Országgyűlés által meghatározott nemzetgazdasági prioritások honvédelmet érintő hatásaiból vezethetőek le. Az okok listája kiegészíthető még a haditechnikai fejlesztéseket és az elavult eszközök kivonását kísérő szükségszerű szervezeti korrekciókkal.

Az elmúlt időszak legjelentősebb módosulását azonban kétségkívül a 2006-2007. évben végrehajtott szervezeti korszerűsítés eredményezte. Ez a folyamat egyszerre tekinthető a közigazgatás korszerűsítésének elemeként és a többször megkezdett és újraértékelt haderőreform lezárásaként³.

¹ A köz dolgainak üdve legyen a legfőbb törvény.

² Lásd 2073/2004. (IV. 15.) Korm. határozat, amely a biztonsági stratégia keretein belül átfogóan számba veszi a Magyar Köztársaságot fenyegető biztonsági kihívásokat, s melyek tartalmukban azóta is változatlanoknak tekinthetőek.

³ Kern Tamás: A rendszerváltás utáni haderőreform-kísérletek. 2008. Századvég műhelytanulmányok 7.

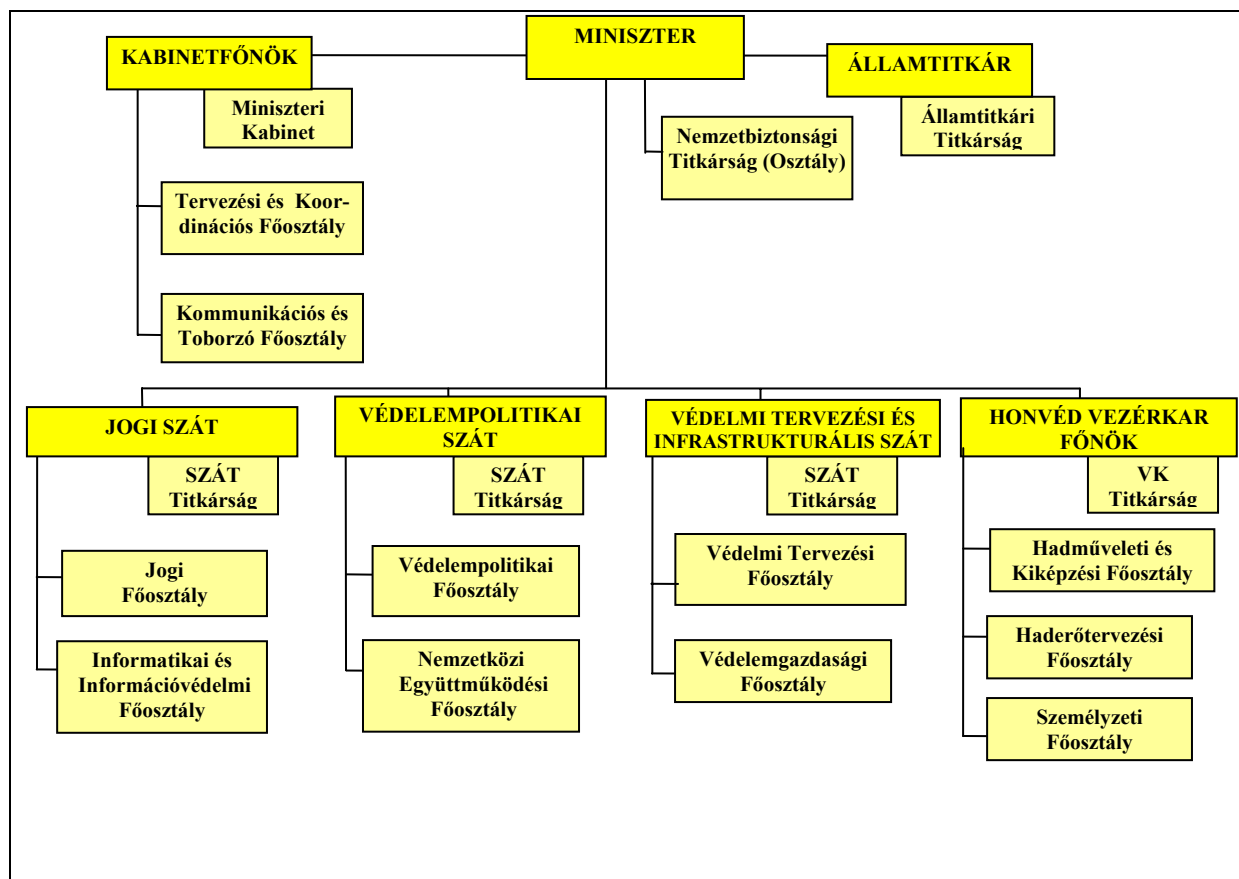
A 2006-ban megalakult Kormány elsődleges célkitűzései között szerepelt a közigazgatás reformja, a központi közigazgatási szervek átalakítása. A cél egy hatékony és olcsó közigazgatás kialakítása volt, mely során az igazgatási rendszer részét képező Honvédelmi Minisztérium sem kerülhette el az átalakítást. A Kormányprogram célul tűzte ki továbbá a haderő átalakítását oly módon, hogy a hivatásos haderő megfelelő szervezetben, jobb képességekkel és felszereltséggel védelmezze hazánk szuverenitását és az ország nagyságával és teherbíró képességével arányosan legyen képes eleget tenni a nemzetközi kötelezettségeinknek.

Az átalakítás elsődleges feladatszabását a 2117/2006. (VI. 30.) Korm. határozat tartalmazta, amely a HM létszámát már 2006-ban 499 főre csökkentette. A határozat végrehajtása nem csupán Honvédelmi Minisztérium létszámának több mint 20%-os csökkentését jelentette (650 főről 499 főre), hanem a főosztályszintű szervezeti egységek számának radikális (17-ről 11-re), és a főosztályvezetői szintű beosztások számának (25-ről 11-re) csökkentését is.

A létszám radikális csökkentését nem előzte meg külön a HM szervezetét érintő elemzés, az a hatékony közigazgatás programjának részeként került végrehajtásra. A minisztérium szervezetét az 1. ábra szemlélteti. A kialakított szervezet egyes részeinek funkcióival a cikk későbbi részében foglalkozom.

A feladatok további listáját az államháztartás hatékony működését elősegítő szervezeti átalakításokról és az azokat megalapozó intézkedésekről szóló 2118/2006. (VI. 30.) Korm. határozat tartalmazta, amely a HM háttérintézményei mellett érintette az MH középszintű vezető szerveit, feladatot szabott a haderőnemi parancsnokságok egy szervezetbe történő összevonására.

A 2006. évi korszerűsítését követően, a háttérintézményi struktúra átalakításának keretében 2007. január 1-jén az addig 5 minisztériumi háttérszervezet, illetve katonai vezető szerv által ellátott feladatok egységes irányítására létre jött a HM Fejlesztési és Logisztikai Ügynökség (HM FLÜ), amely a szervezeti átalakítás mellett a logisztikai rendszer új alapokra helyezését is jelentette. Szervezetében és feladatrendszerében – egységes szakirányítás mellett – elkülönült a termelői és fogyasztói logisztikai terület, átalakult a korábbi szakági biztosítási rendszer. Az ágazatokra elaprózott logisztikai szakterületet egy integrált szervezet váltotta fel a termelői logisztika terén, míg a fogyasztói logisztikai szervezetek a hadrendbe kerültek.

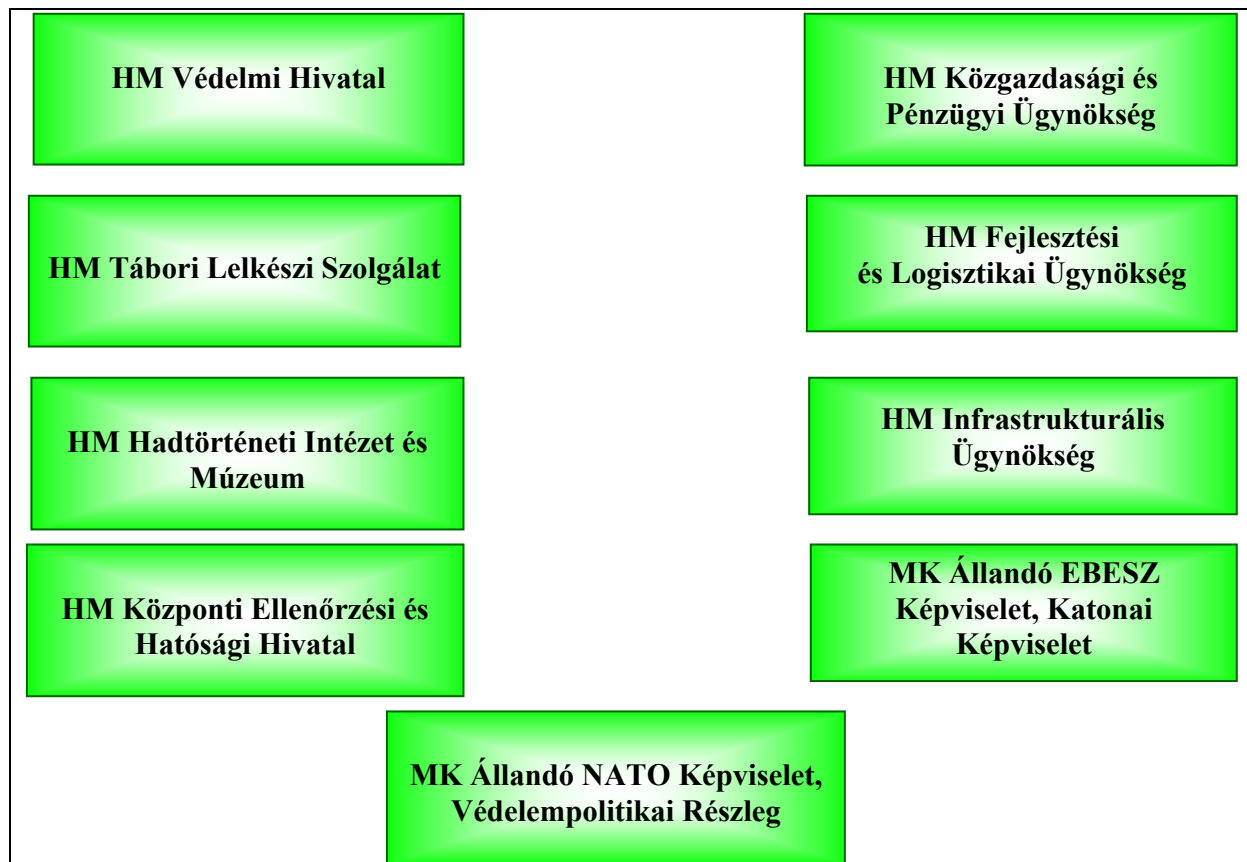
1. ábra . A Honvédelmi Minisztérium szervezeti felépítése

A pénzügyi ellátás rendszerének átalakítása keretében ugyancsak 2007. január 1-én alakult meg a HM Közgazdasági és Pénzügyi Ügynökség a korábbi HM Pénzügyi és Számviteli Szolgálat 4 szervezeti eleméből, amely lehetővé tette az adminisztratív létszám csökkentését.

A Kormány döntésének megfelelően az államigazgatási profiltisztítás jegyében a Kormányzati Frekvenciagazdálkodási Hivatal 2007. január 1-jével integrálódott az Elektronikus Közszolgáltatások Központjába. Ugyancsak 2007. január 1-jei hatállyal megszűnt az MH Katonai Fogház, melynek feladatrendszerét a büntetés-végrehajtási szervezetek vették át. A HM Katonai Légügyi Hivatal 2007. július 1-jei hatállyal integrálódott a Nemzeti Közlekedési Hatóságba és a Közlekedésbiztonsági Szervezetbe, amelynek eredményeképpen az állami légiközlekedéssel összefüggő hatósági- és balesetvizsgálati feladatok a GKM szakmai alárendeltségébe tartozó szervezetekbe kerültek áttelepítésre.

A szervezeti korrekció a HM egyéb háttérintézményeit és a miniszter közvetlen irányítása alá tartozó szervezeteket is érintette. Belső, létszámcsökkentéssel együtt járó, hatékonyságnövelő átalakítás került végrehajtásra a katonai nemzetbiztonsági szolgálatok, a HM Központi

Ellenőrzési és Hatósági Hivatal, valamint a Védelmi Hivatal vonatkozásában is. A háttérintézményi struktúra szervezeteit a 2. ábra szemlélteti.

2. ábra. A honvédelmi miniszter közvetlen alárendeltségébe tartozó szervezetek

A Kormány döntéseinek végrehajtása mellett a honvédelmi vezetés célul tűzte ki a katonai szervezetek korábban megkezdett átalakításának befejezését és a Kormány által biztosított költségvetési forrásoknak megfelelő nagyságú és belső állományarányú tárcalétszámra történő beállást – mindezt a katonai képesség-ambíciószint változatlanul hagyásával⁴.

2007. január 1-jével megalakításra került az MH Összhaderőnemi Parancsnokság, amely a korábbi három középszintű katonai vezető szervezet (MH Szárazföldi Parancsnokság, MH Légierő Parancsnokság, MH Összhaderőnemi Logisztikai és Támogató Parancsnokság) és két további, más magasabb szintű parancsnokság (MH Híradó és Informatikai Parancsnokság, MH Egészségügyi Parancsnokság) jogállású szervezet integrálódásával jött létre. A korábbi tervezési, szervezési nehézségeket okozó párhuzamosságok

⁴ A „dandár” ambíciószintet korábban a Kormány határozta meg, ezt a szabályozást vette át az 51/2007. (VI. 6.) OGY határozat.

megszüntetésével az új szervezet, jelentősen alacsonyabb létszámmal látja el a hadműveleti irányítás és a közvetlen csapatvezetés feladatait.

Csapatrendeltetésű szervezetek:

MH Összhaderőnemi Parancsnokság	MH 59. Szentgyörgyi Dezső Repülőbázis
MH 25. Klapka György Lövészdandár	MH 86. Szolnok Helikopter Bázis
MH 25/88. Könnyű Vegyes zászlóalj	MH 12. Arrabona Légvédelmi Rakétaezred
MH 5. Bocskai István Lövészdandár	MH 54. Veszprém Légtérelenőrző Ezred
MH 34. Bercsényi László Különleges Műveleti	MH Logisztikai Ellátó Központ
MH 37. II. Rákóczi Ferenc Műszaki Zászlóalj	MH Veszélyesanyag Ellátó Központ
MH 93. Petőfi Sándor Vegyivédelmi Zászlóalj	MH Civil-Katonai Együttműk. és Lélektani Műv.Központ
MH 64. Boconádi Szabó József Logisztikai Ezred	MH Légijármű Javitóüzem
MH 43. Híradó és Vezetéstámogató Ezred	MH 1. Honvéd Tűzszerész és Hadihajós Zászlóalj
MH Bakony Harckiképző Központ	MH Katonai Közlekedési Központ*
MH Görgey Artúr Vegyivédelmi Információs Központ	MH Támogató Dandár*
MH Béketámogató Kiképző Központ	MH Dr.Radó György Honvéd Egészségügyi Központ*
MH Pápa Bázisrepülőtér	MH Kinizsi Pál Tiszthelyettes Szakképző Iskola*
MH Központi Kiképző Bázis*	

Nem csapatrendeltetésű szervezetek:

MH Nemzeti Katonai Képviselő Hivatala*	MH Kelet-Magyarországi Hadkieg. Parancsnokság*
MH Nemzeti Katonai Képviselet*	MH Katonai Igazgatási és Adatfeldolgozó Központ*
MH Nemzeti Összekötő Képviselet*	MH Geoinformációs Szolgálat*
MH Nyugat-Magyarországi Hadkieg. Parancsnokság*	MH Műveleti Központ*

3. ábra. A Magyar Honvédség katonai szervezetei (*-al jelölve a HVKF közvetlenek)

2007-ben befejeződött a Magyar Honvédség további szerveinek strukturális korszerűsítése is. A szétaprózott szervezetek és elhelyezés megszüntetésével, integrált katonai szervezetek alakultak, amelynek eredményeként a korábbi 77 hadrendi elem helyett – ideértve a katonai képviselő hivatalokat is – 35 látja el a haza védelmének jogszabályban előírt feladatait, illetve tesz eleget a szövetségi kötelezettségeinkből eredő vállalásainknak. Az átalakítás során két helyőrség szűnt meg (Eger és Nagytarcsa), az itt diszlokáló szervezetek feladatait a jogutódok vették át. Mindemellett a csapatrendeltetésű szervezetek rendszeresített beosztásainak száma – a vezető és támogató szervezetek számának és létszámának csökkentésével párhuzamosan – a korábbi 15–16 000 beosztásról több mint 20 000-re emelkedett 2007. végéig.

Az önkéntes haderőre való áttérés következtében megváltozott feladatrendszerre figyelemmel, 2007. január 1-jével megtörtént a hadkiegészítési és toborzó rendszer átalakítása is. A honvédelmi igazgatás területi és helyi szervezeti rendszerének átalakítása eredményeképpen a korábbi 19 megyei és a fővárosi hadkiegészítő parancsnokság helyett két területi illetékességű szervezet került felállításra Szolnok és Veszprém központtal.

A megalakult hadkiegészítő parancsnokságok szervezeti felépítése biztosítja minden megyeszékhelyen a felelősségi körbe tartozók ügyeinek helyben történő intézését, a katonai toborzás kialakított arculatának megőrzését, valamint a helyi és kiemelt rendezvényeken történő szerepvállalását. A katonai igazgatási feladatok centralizálása hivatott biztosítani a hadkötelezettség minősített időszakos bevezetéséből adódó hadkiegészítési szakfeladatok végrehajtását.

Összhangban az országos egészségügyi ellátási rendszer reformjával, a tárca elvégezte a honvéd egészségügy átalakítását is. A folyamat eredményeként 2007. március 1-ei hatállyal kialakításra került az MH Dr. Radó György Honvéd Egészségügyi Központ, melybe több korábbi katonai egészségügyi szervezet integrálódott, míg a szintén 2007-ben megalakított HM Állami Egészségügyi Központ¹ a központi kórház főbb funkcióit vette át, magába foglalva a GKM és az IRM alárendeltségébe tartozó jogelőd egészségügyi szervezetek főbb feladatait is. Az Állami Egészségügyi Központ a főváros egyes körzetei lakosainak, a honvédségi, a rendészeti és a vasutas alkalmazottak ellátásán túl, biztosítja az egyes katonai egészségügyi szakfeladatok végrehajtását is.

A katonai szervezetek nagyobb része az MH Összhaderőnemi Parancsnokság alárendeltségében teljesíti feladatait, a fennmaradó rész a Honvéd Vezérkar főnöke alárendeltségébe tartozik.

¹ 2009/2007. (I. 30.) Korm. határozat

A hadrend kialakítása során a fő szempontokat, követelményeket és elveket a Kormány határozta meg². A fő célkitűzés – a költségvetési lehetőségekre is figyelemmel – a kitűzött ambíciószint eléréséhez szükséges szervezetek működésének biztosítása és a csapatoknál szolgálatot teljesítők létszámarányának növelése volt. Mindemellett célként jelentkezett minden olyan katonai szakmai kultúra megőrzése, amelyek szükségesek lehetnek a szövetségi rendszer tagjaként az MH által ellátandó feladatokhoz.³ A Magyar Honvédség hadrendjébe tartozó katonai szervezetek listáját a 3. ábra szemlélteti.

A Honvédelmi Minisztérium struktúrája és az egyes szervezeti elemek főbb feladatai

A Honvédelmi Minisztérium új struktúráját és működési rendjét a minisztérium Szervezeti és Működési Szabályzata szabályozza, amely 2006. augusztus 1-jén lépett hatályba. A minisztérium továbbra is integrált szervezetként működik, a vezérkari funkciók, a katonai felső szintű vezetési feladatok és a központi közigazgatási feladatok is ugyanazon szervezet keretében kerülnek ellátásra. Ez a megoldás biztosítja a felesleges párhuzamosságok elkerülését és a vezetés-irányítás egységességét.

A szervezet bemutatása során csak a legfontosabb jogosítványok felsorolására vállalkozom, a részletes szabályok elemzésére a területi korlátok miatt nincs lehetőség.

A minisztérium első számú vezetőjének munkáját az államtitkár, három szakállamtitkár, a kabinetfőnök és a Honvéd Vezérkar főnöke támogatja. Az állami vezetők⁴ és a szakirányításért-, illetve a katonai vezetéséért felelős vezetők⁵ közvetlen alárendeltségében titkárságok működnek.

A Honvédelmi Minisztérium jelenlegi szervezete jóval egyszerűbb struktúrájú, mint ezt megelőzően. A 11 főosztály és néhány osztályszintű szervezet a háttérintézményekkel együtt az ágazat valamennyi érintett szakterületét reprezentálja. A minisztérium és háttérintézményei kialakítása során az előkészítők kiemelt figyelmet fordítottak arra, hogy a Magyar Honvédség egészét érintő szakmai, vagy parancsnoki funkciók kizárólag a minisztériumban jelenjenek meg. A katonai vezetést, valamint a szakmai

² 2204/206. (XI. 27.) Korm. határozat a Magyar Honvédség fejlesztésének egyes elveiről, feladatairól.

³ Az MH feladatait a Hvt. tartalmazza. Hangsúlyozandó, hogy a Magyar Köztársaság a haza védelmének feladatait nem tervezi kizárólagosan saját erejére támaszkodva ellátni, ki akarja használni a NATO tagságból eredő előnyöket.

⁴ Ezek a 2006:LVII. alapján a miniszter, az államtitkár és a szakállamtitkárok.

⁵ A szakirányításért felelős vezetők körébe nem csak állami vezető tartozhat. Jelenleg a hivatali szervezetet is a kabinetfőnök vezeti, aki nem minősül állami vezetőnek, a katonai vezetői feladatok pedig a HVKF kezében összpontosulnak.

irányítást támogató funkciók azonban az esetek jelentős hányadában a háttérintézményi struktúrában jelentkeznek.

Itt tartom szükségesnek kiemelni, hogy a Magyar Honvédség szervezetébe a hatályos Hvt. alapján kizárólag a HM, a miniszter közvetlen alárendeltségébe tartozó szervezetek és az MH katonai szervezetei, valamint a katonai ügyészségek tartoznak. Ennek megfelelően a HM szervezeti felépítését úgy kellett kialakítani, hogy ezen szervezetek irányítását képes legyen elvégezni, illetve emellett a tárca irányítása, vagy felügyelete alá tartozó további, az MH részét nem képező szervezetekhez⁶ kapcsolódó feladatokat is el tudja látni.

A miniszter a tárca elsőszámú vezetője, irányítja és vezeti a Magyar Honvédséget. Illetve más jogszabályok alapján felügyeli az Állami Egészségügyi Központ, irányítja a Katonai Felderítő Hivatal és Katonai Biztonsági Hivatal tevékenységét, valamint ellátja a fenntartói irányítás feladatait a Zrínyi Miklós Nemzetvédelmi Egyetem vonatkozásában.

A Honvédelmi Minisztérium főosztályainak egyike sem kapcsolódik szervezetileg közvetlenül a miniszterhez, ezek minden esetben a kabinetfőnök, valamely szakállamtitkár, vagy a Honvéd Vezérkar főnöke alárendeltségében működnek.

A jelenlegi struktúrában az államtitkár egyértelműen a tárca egyik legfontosabb vezetője, tevékenységét a HM Szervezeti és Működési Szabályzata a miniszter helyettesítése mellett a parlamenti munkára, az érdekképviselésekkel való kapcsolattartásra, a védelmi igazgatás országos illetékességű szerveinek irányítására és a Tábori Lelkészi Szolgálat működésének felügyeletére fókuszálja. Ezen területek mellett jelentkezik a Honvédelmi Katasztrófavédelmi Rendszer vezetése. Az államtitkár szintén nem rendelkezik közvetlen főosztályi szintű alárendelttel, munkáját titkárság támogatja.

A tárca hivatali szervezete vezetéséért felelős vezetője a kabinetfőnök, akinek az alárendeltségébe két főosztály és több kiemelt jelentőségű osztályszintű szervezet tartozik. A kabinetfőnök nem csupán a miniszteri kabinet vezetője, hanem szakirányítási jogosítványok gyakorlója és nagyobb részben ellátja a korábbi közigazgatási államtitkár feladatait, koordinálja a minisztérium működését is. A miniszter részére a javaslatokat minden esetben a kabinetfőnök útján kell felterjeszteni, aki gondoskodik az egységes szakmai szabályok érvényesüléséről.

A kabinetfőnök irányítja Parlamenti Titkárság, a Miniszteri Kabinet Titkárság, a Személyügyi Osztály, és az Egészségügyi Osztály, valamint a Tervezési és Koordinációs Főosztály, illetve a Kommunikációs és Töbörző Főosztály tevékenységét. Szakirányítási körébe tartozik az állami célú légiközlekedés, a tárca kommunikációs tevékenysége, a humánpolitika, a

⁶ Katonai Felderítő Hivatal, Katonai Biztonsági Hivatal, Zrínyi Miklós Nemzetvédelmi Egyetem, Állami Egészségügyi Központ

tudomány- és pályázatszervezés, a rekreációs tevékenység és az egészségpolitika. A kabinetfőnök felelős a feladattervezés koordinálásáért és a tárcaszintű kontrolling tevékenység irányításáért is.

Az osztályszintű szervezetek közül speciális helyzetben van az Egészségügyi Osztály, mert egyidőben látja el a katonai egészségügyi feladatok szakirányításához kapcsolódó tevékenységet és biztosítja a szakmai háttérét a miniszter ÁEK feletti felügyeleti joga gyakorlásának. Hasonlóan sajátos a Személyügyi Osztály helyzete, amely nem csupán a minisztérium, hanem háttérintézményei és az ÁEK vezető személyügyi szerveként működik.

A Tervezési és Koordinációs Főosztály felelős többek között a minisztérium belső működését szabályozó alapokmányok és tervek kidolgozásáért, a tárca létszámgazdálkodásával kapcsolatos döntés-előkészítő munka végzéséért, az ágazat katasztrófavédelmi rendszeréhez kapcsolódó döntés-előkészítő, tervező, külső és belső koordinációs feladatok végzéséért, valamint a Magyar Honvédség működésének szabályozására szolgáló jogszabályok, országgyűlési és kormányhatározatok, kormány- és miniszteri rendeletek, utasítások szakmai előkészítésének koordinálásáért. A főosztály a fentiekben túl elemzéseket készít a honvédelmi ágazat tevékenységéről, elkészíti a tárca beszámolóit az OGY és Kormány felé és ellátja az állami célú légiközlekedés szabályozásával kapcsolatos minisztériumi szintű feladatokat. Ez a főosztály felelős a humánstratégia kialakításáért és a humánpolitika területéért⁷.

A kabinetfőnök közvetlen irányítása alatt működik a *Kommunikációs és Toborzó Főosztály*, amely a tárca arculatépítéséért, a sajtókapcsolatokért és a toborzási kommunikációs tevékenység mellett a belső és külső kommunikációért is felel. Emellett a *Kommunikációs és Toborzó Főosztály* ellátja a pályázat és tudományszervezés koordinációs feladatait, szervezi a tárca vezetőinek médiaszereplését és biztosítja a közérdekű adatok nyilvánosságáról szóló törvényben⁸ meghatározott adatszolgáltatást.

A tárca szakállamtitkárai közül a jogi szakállamtitkár kamarai jogkört gyakorol a jogi és igazgatási szolgálathoz tartozó szakállomány vonatkozásában, illetve szakirányítja a jogi, informatikai, minősített adat- és információvédelmi, ellenőrzési, iratkezelési (ügyviteli), környezet-, tűz- és munkavédelmi, veszélyes katonai objektum-felügyeleti, ügyfélszolgálati, valamint hadigondozási feladatok végzését, valamint irányítja a Központi Ellenőrzési és Hatósági Hivatal munkáját.

A jogi szakállamtitkár alárendeltségében működik a Jogi Főosztály, melynek elsődleges feladat a tárca jogszerű működésének biztosítása és egyes

⁷ A közigazgatás átalakítása során a Kormány koncentrálna a közigazgatás egyes személyzeti feladatait, a humánstratégiai terület azonban a tárca hatáskörében maradt.

⁸ 1992. évi LXIII. törvény a személyes adatok védelméről és a közérdekű adatok nyilvánosságáról.

jogszabály-előkészítési feladatok végzése. *A főosztály* végzi többek között a Magyar Honvédség katonai szervezetei jogalkalmazási és belső igazgatási tevékenységének irányítását, ellátja a törvényességi felügyelethez fűződő feladatokat. Közreműködik a miniszter és a Honvéd Vezérkar főnök hatáskörébe tartozó, a szolgálati viszonyal összefüggő kérelmeket és panaszokat elbíráló határozatok előkészítésében, végzi a hadigondozás állami irányításával összefüggő feladatokat, kötelezően közreműködik a belső szabályozók és jogszabály kidolgozásában.

Szintén a jogi szakállamtitkár alárendeltségében működik az *Informatikai és Információvédelmi Főosztály*, amely felelős a tárca informatikai stratégiájának kidolgozásáért, a minősített adatok védelméért, a szakterület felsőszintű irányításáért az ügyviteli feladatokat ellátó szervezetek szakmai felügyeletéért. A Főosztály ellátja továbbá a tárca titokvédelmi felügyeleti feladatait, működteti a Központi Rejtjelelosztó (NDA) rendszert és nyilvántartót.

A védelempolitikai szakállamtitkár irányítja az MK Állandó NATO Képviselő, Védelempolitikai Részleg, az MK Állandó EBESZ Képviselő, Katonai Képviselő, valamint a Magyar Köztársaság külképviseleteinél dolgozó védelempolitikai szakdiplomáták munkáját. Szakirányítja a védelempolitika (biztonság- és védelempolitika, védelmi tervezési stratégia, válságkezelés- és nukleáris politika, non-prolifерáció, hagyományos fegyverzet-korlátozás, leszerelés, fegyverzet-csökkentés, európai biztonsági és együttműködési folyamat); euro-atlanti együttműködés és integráció; nemzetközi válságkezelés és béketámogatás; két- és többoldalú nemzetközi kapcsolattartás; nemzeti, valamint NATO és EU keretében vállalt haderő-fejlesztés, légiközlekedésben a terrorizmussal szembeni ellentevékenység feladatainak végzését.

A védelempolitikai szakállamtitkár alárendeltségében működik a Védelempolitikai Főosztály és a Nemzetközi Együttműködési Főosztály.

A Védelempolitikai Főosztály feladata elsődlegesen szakterületi elemzések elvégzése, a biztonságpolitikai környezet és helyzet folyamatos vizsgálata. A Főosztály részt vesz a NATO védelmi tervezési- és az EU képességfejlesztési folyamatában, a Miniszteri Irányelvek, a haderő-fejlesztési javaslatok és célok kidolgozásában, biztosítja az együttműködést a NATO/EU védelempolitikai és védelmi tervezéssel foglalkozó szerveivel, kidolgozza a védelempolitikai tárgyú nemzeti álláspontokat és előkészíti a releváns miniszteri döntéseket. A Főosztály felelős a honvédelmi tárca békepartnerségi együttműködés átfogó koncepciójának, programjának kidolgozásáért.

A Nemzetközi Együttműködési Főosztály rendeltetése a honvédelmi tárca nemzetközi kapcsolatai elveinek kialakítása. A kétoldalú katonai kapcsolattartás, valamint a Budapesten akkreditált véderő-, katonai és légügyi attasékkal való kapcsolattartás tervezése, szervezése és koordinálása, a katonadiplomáciai tevékenység fő irányainak kidolgozása és felügyelete.

A tárca harmadik szakállamtitkára a *védelmi tervezési és infrastrukturális szakállamtitkár*, aki irányítja a Közgazdasági és Pénzügyi Ügynökség, a Infrastrukturális Ügynökség, a Fejlesztési és Logisztikai Ügynökség tevékenységét. Felelős a védelmi tervezési; az erőforrás- és költségtervezési; a költségvetési; a pénzügyi- és számviteli gazdálkodási; a védelemgazdasági tervezési; a folyamatba épített, előzetes és utólagos vezetői ellenőrzési; a vagyonfelügyeleti; az inkurrencia kezelésével összefüggő, az infrastrukturális; a hadfelszerelés-fejlesztési; a katonai szabványosítási és minőségügyi; a logisztikai; a beszerzési és biztonsági beruházási; valamint a környezet- és természetvédelmi feladatok szakirányításáért.

A védelmi tervezési és infrastrukturális szakállamtitkár alárendeltségébe tartozik a *Védelmi Tervezési Főosztály és a Védelemgazdasági Főosztály*.

A Védelmi Tervezési Főosztály felelős a tárca védelmi tervező rendszere működtetéséért, a rendszer fejlesztéséért, a Magyar Honvédség 10 éves stratégiai terve összeállításáért és időszakonkénti pontosításáért, valamint a szakterület szabályozási feladataihoz kapcsolódó előkészítő munkáért.

A Védelemgazdasági Főosztály rendeltetése a tárca gazdálkodási modelljének kialakítása és a védelemgazdaság környezeti feltételrendszer elemzése, a közbeszerzési eljárásokhoz kapcsolódó szabályozási feladatok végzése. A Főosztály végzi a HM tulajdonú gazdasági társaságok felügyeletét, készíti elő a tulajdonosi döntéseket, valamint a minisztérium vagyonkezelésében lévő ingó kincstári vagyontárgyak vagyongazdálkodási rendszerének működtetését. Felelős továbbá a tárca vagyonkezelésében lévő feleslegessé vált ingó vagyontárgyak (inkurrencia) értékesítésével, hasznosításával, átadásával és megsemmisítésével összefüggő döntés-előkészítésért, ellátja a környezet- és természetvédelmi tevékenység szakirányítását. Fontos feladata a lakásgazdálkodás irányítása és az építésügyi szakigazgatási feladatok ellátása.

A Honvédelmi Minisztérium egyik legsajátosabb helyzetben lévő vezetője a Honvéd Vezérkar főnöke, aki a miniszter közvetlen alárendeltségében látja el feladatait. A Honvéd Vezérkar főnöke a Magyar Honvédség legmagasabb szintű katonai vezetője, felelős a katonai szervezetek hadrafoghatóságáért, kiképzéséért és felkészítéséért, továbbá magas fokú fegyelméért, valamint azoknak – a jogszabályok, az állami irányítás egyéb jogi eszközei és a belső rendelkezések előírásai szerinti – vezetéséért. A Honvéd Vezérkar főnöke feladatait maga a Hvt. is részletesen taglalja, sőt ez az egyetlen katonai beosztás, melyet az Alkotmány is nevesít, és a HVKF és alárendeltjeinek szervezeti elhelyezése teszi a minisztériumot strukturálisan integrálttá.

A Honvéd Vezérkar főnöke alárendeltségében három főosztály működik, a Hadművelési és Kiképzési Főosztály, a Haderőtervezési Főosztály és a Személyzeti Főosztály. Ezek a szervezetek biztosítják elsősorban a felső szintű katonai vezetés szakmai háttérét. Emellett azonban - figyelemmel a

minisztérium integrált szervezetére – a HM további főosztályai is támogatják a HVKF döntéseinek előkészítését.

A Hadművelési és Kiképzési Főosztály rendeltetése az ország fegyveres védelme, és légvédelmi készenléti erőkkel való oltalmazása terveinek, a Magyar Honvédség minősített időszakos feladatai tervezése és vezetése rendjének, a készenlét fenntartás és fokozás, valamint a felkészítés és kiképzés rendszerének kidolgozása, a végrehajtás feltételeit biztosító tervek és intézkedések előkészítése. A Főosztály felelős többek között a béke, megelőző védelmi helyzet és rendkívüli állapot idejére vonatkozó alkalmazásra, szervezetre, erőforrásokra, valamint az ország területének védelmi célú előkészítésére vonatkozó javaslatok kidolgozásáért, illetve a nemzetközi szerződésből eredő feladatokhoz kapcsolódó felső szintű katonai döntések előkészítéséért. A Hadművelési és Kiképzési Főosztály további feladata a Magyar Honvédség katonai híradásához kapcsolódó döntés előkészítés.

A Haderőtervezési Főosztály végzi az MH katonai szervezeti képességeinek alakításával (fejlesztésével) kapcsolatos elgondolás kialakítását, a tárcaszintű katonai képességfejlesztési tervek kidolgozásának koordinálását. A Főosztály felelős a haderő szervezési feladatainak tervezése, a végrehajtáshoz szükséges dokumentumok és a Magyar Honvédség katonai szervezeti állománytábláinak kidolgozásáért és a szövetségi transzformációs koncepciók hazai megvalósíthatóságának elemzéséért. Mindemellett végzi az MH felső szintű művelési egységesítési és doktrinális feladatainak koordinálását, a művelési egységesítési NATO/EU dokumentumok feldolgozásának irányítását.

A Honvéd Vezérkar főnöke alárendeltségébe tartozó harmadik főosztály a *Személyzeti Főosztály*, amely felelős a Magyar Honvédség szükséges létszámú és minőségű állománya biztosításáért. A Főosztály irányítja a Magyar Honvédség személyzeti igazgatási tevékenységét, ellátja a központi személyügyi feladatokat, koordinálja a hadkiegészítés feladatait, biztosítja a Magyar Honvédség személyi állományának megelőző védelmi helyzetben és rendkívüli állapot idején toborzás és hadkötelezettség alapján történő kiegészítését. A főosztály végzi továbbá a katonai oktatások és a képzések feltételrendszerének szabályozását és felügyeletét.

A fentiek alapján szembetűnő, hogy a klasszikus „J” struktúra nem működik a minisztériumban, melynek magyarázata éppen az integráció. Egy középszintű összhaderőnemi parancsnoki szervezet léte szükségtelenné teszi a felső szinten duplikált vezetői struktúrát, mindemellett a szabályozási környezetre figyelemmel a felső szintű szervnek egyszerre kell minisztériumnak és vezetési funkciókat gyakorló szervezetnek lennie. Ez a kettősség kíséri végig a HM működésének mindennapjait, ennek megfelelően kell biztosítani a feladatok végrehajtását.

*

2007-ben lezárult a haderőreform, a Magyar Honvédség befejezte közel két évtizedes permanens átalakítását. A folyamat lezárása nem jelentheti a rendszer teljes változatlanságát, hiszen az új feladatok, kihívások, az új technikai eszközök rendszerbe állítása, az új eljárások bármikor szervezeti korrekciót eredményezhetnek és a kitűzött ambíciószintet a Magyar Honvédség még nem érte el.

Úgy gondolom, az MH és a HM új szervezete a korábbival összehasonlítva hatékonyabban szolgálja a szervezet alapfeladatainak ellátását, ugyanakkor a működés tapasztalatait folyamatosan értékelni szükséges, feltárva a fejlesztés további lehetőségeit. A szervezetek korrekciója az esetek többségében érzékenyen érinti az állományt és rövid időre a működés hatékonyságát is visszavetheti, ugyanakkor a hosszabb távon jelentkező előnyök miatt a stabilitásra való törekvés mellett a szervezet-fejlesztés igényéről sem mondhatunk le.

Felhasznált irodalom és jogforrások

- Bocskai István: „Jelentem, befejeztük”, NÉPSZABADSÁG 2008. január 25.
- Kern Tamás: A rendszerváltás utáni haderőreform-kísérletek. 2008. SZÁZADVÉG műhelytanulmányok 7.
- Dr. Sárközy Tamás: Államszervezetünk potenciazavarai, HVG-ORAC 2006.
1949. évi XX. törvény a Magyar Köztársaság Alkotmánya
2004. évi CV. törvény a honvédelemről és a Magyar Honvédségről
1992. évi LXIII. törvény a személyes adatok védelméről és a közérdekű adatok nyilvánosságáról
2006. évi LVII. törvény a központi államigazgatási szervekről, valamint a Kormány tagjai és az államtitkárok jogállásáról
- 51/2007. (VI. 6.) OGY határozat a Magyar Honvédség további fejlesztéséről
- 106/2007. (XII. 6.) OGY határozat a Magyar Honvédség részletes bontású létszámáról
- 102/2001. (XII. 21.) OGY határozat a harcászati repülőerők fejlesztéséről
- 94/1995. (IX. 28.) OGY határozat a légvédelem rádiólokációs felderítő-, információs és vezetési rendszere fejlesztéséről
- 95/1995. (IX. 28.) OGY határozat a légvédelem földközeli és kis magasságú oltalmazási képességének megőrzéséről
- 2073/2004. (IV. 15.) Korm. határozat a Nemzeti Biztonsági Stratégiáról
- 2204/2006. (XI. 27.) Korm. határozat a Magyar Honvédség fejlesztésének egyes elveiről, feladatairól
- 2117/2006. (VI. 30.) Korm. határozat a Miniszterelnöki Hivatalban, a minisztériumokban, az igazgatási és az igazgatás jellegű tevékenységet ellátó központi költségvetési szerveknél foglalkoztatottak létszámáról
- 2118/2006. (VI. 30.) Korm. határozat az államháztartás hatékony működését elősegítő szervezeti átalakításokról és az azokat megalapozó intézkedésekről
- 2134/2006. (VII. 27.) Korm. határozat a Magyar Honvédség irányításáról és felső szintű vezetéséről
- 2009/2007. (I. 30.) Korm. határozat a központi egészségügyi szolgáltató szervezetek létrehozásáról
- 82/2006. HM utasítás (MK 94.) a HM Szervezeti és Működési Szabályzatáról
- 119/2007. (HK 20.) HM utasítás a Magyar Honvédség belső rendelkezései kiadásának és a szakirányítás rendjéről
- 15/2008. (HK 5.) HM határozat a Honvédelmi Minisztérium megalapításáról
- 48/1991. (IX. 26.) AB határozat

Lénárt Ferenc

Magán titkosszolgálatok hazai megjelenése és működése

A volt kommunista berendezkedésű országok kormányzati rendjében csakis állami titkosszolgálatok működtek. Zárt világuk, speciális jellegük ellenére azonban – a társadalmi-gazdasági rendszerváltozást követően, a nyugat-európai demokratikus csatlakozásukkal szinte egyidőben – a keleti zónában is megjelentek a magán-titkosszolgálatok. A szerző tanulmányában felvázolja a magán-titkosszolgálatok feladatait, tevékenységük célját, területeit és a privát szférában történő működésük feltételeit és lehetőségeit.

In the governmental system of the former communist countries there were only state secret services functioning. After the change of social and economical system, almost at the same time with joining the Western-European democracies, despite of their closed world and specific characteristics, private secret agencies also appeared in the Eastern zone.

The Author describes in his study the missions, aim and areas of activity of private secret agencies and the conditions and possibilities of their functioning.

Az egykori szocialista országok teljes struktúráját, politikai, társadalmi és gazdasági berendezkedését alapjaiban alakította át a rendszerváltozás, amely – az állami szféra „rovására” – a magánszektor szinte robbanásszerű fejlődését eredményezte. A magánvállalkozások számának gyarapodásával, térnyerésükkel azonban a privátszféra adat- és információvédelme már nem tudott lépést tartani, pedig azok sebezhetősége – a hiányos védelmi ismeretek, az erőszakos piacszerző törekvések, a rosszul értelmezett takarékoság miatt – a fejlettebb országokhoz képest sokkal nagyobb. Míg korábban nem kellett foglalkozni vele, azonban az új piaci körülmények között hatalmas fejlődést produkáló keleti zónában az adatok és információk már sokkal több védelmet igényelnek, akár mint Nyugat-Európában.

A felzárkózás azonban – sajnos sokszor saját kárukra okulva – magán-titkosszolgálati téren is megindult. Számottevőbb fejlődés különösen a – nagyobb profitreményekkel kecsegtető – bankszektorban volt megfigyelhető, ahol a bankszámlák, bank- és hitelkártyák fizikai és elektronikus védelmének nyugat-európai gyakorlata a leghamarabb elterjedhetett. Szerencsére azonban manapság már – a veszélyeket, kockázati tényezőket kellően megismerve és mérlegelve – egyre több magánvállalkozás igyekszik információikat, adataikat illetéktelenektől megvédeni, biztonsági rendszerüket megerősíteni. Remélhetően idejében felismerték, hogy a fizikai védelem még nem teljes védelem, amely annál jóval többet jelent: a kockázatok és veszélyek elvi lehetőségét, esetlegesen megjelenésük időben történő felderítését, a károkozás megelőzését és felszámolását.

Míg a nyugati vállalkozások idejében felismerték adataik, információik védelmének szükségességét, azt igen magas szintre emelték. Addig a hazai magánvállalkozások zöme – egyelőre csak kényszerből – most kezd foglalkozni adatai információ védelmével, melyet sokszor saját kárán tanul meg (pl. konkurencia állandó figyelme, szabadalmak, újítások „lenyúlása”, internetes e-vásárlás kockázatai, adathalászás). Piaci titkaikat, a konkurensok ténykedését (biztonsági intézkedések, új irányok, újítások stb.), az agresszív piacszerzés elleni fellépést manapság egyre inkább már a súlyának megfelelően tudják kezelni, amely a hosszú távú és tartós üzleti siker alapja is lehet. Azonban hazánk alakuló piacgazdaságában a biztonságvédelmi kiadások tervezése, a kiegyensúlyozott, hosszabb távú gazdálkodásra való törekvés még mindig nem annyira jellemző. Számos hazai vállalkozás – részben az átalakuló jogi környezetnek, a felismert törvényi kiskapuknak, a fejlett nyugati piacszerző agresszív törekvéseknek – manapság inkább a máának, máról-holnapra él, így a biztonságvédelmi kiadásokat is csak szükséges rossznak tartják.

Titkosszolgálati tevékenység a privát szférában

A rendszerváltozást követően hazánkban is megjelent magán-titkosszolgálatok kezdeti tevékenységének nagyobb részét őrző-védő szolgáltatások nyújtása, amely biztonságtechnikai, védelmi berendezések kiépítéséből, információs szakértői tevékenység végzéséből, magánnyomozó irodák működtetéséből, illetve – sajnos csak kis mértékben – szakmai ismeretek oktatásából élt. Később e téren jelentős minőségi fejlődés ment végbe: a képzettséget alig igénylő élőerős szakmai tevékenység helyett a magán-titkosszolgálatok egyre gyakrabban már komplex (élőerő, technika, adat-kép-jel továbbítás stb.) védelmi-biztonságtechnikai rendszerek tervezésére, kiépítésére, illetve fenntartására és működtetésére kapnak megbízásokat. Mind gyakoribb immár, hogy állami (bíróóságok), kormányzati (egészségügyi intézmények, rendőrség, kormányőrség) alapfeladatokat (személyi biztosítás, őrzés-védelem, informatikai rendszer védelemé stb.) – elsősorban piaci alapon, gazdasági érdekből – is felvállalnak. Magasabb szintű, klasszikus biztonsági, magánnyomozó tevékenységük során persze vállalják a konkurencia üzleti titkainak kifürkészését, személyi dossziékat fektetnek fel az üzleti partnerekről zsarolásra felhasználható adatokkal, melyek aránya Magyarországon már jelenleg meghaladta tevékenységük 50 %-át. Hasonlóan a más tevékenységet ellátó magán vállalkozásokhoz, a hazai nevesebb magán hírszerzők és elhárítók egyre gyakrabban már külföldön dolgoznak, melyre a hazánkban működő multinacionális vállalkozások megrendelése alapján kerül sor.

Tevékenységük sokszor még akadályokba ütközik. Így a szakmai, foglalkozási összeférhetetlenségi norma fenntartását, az ún. kapcsolati tőke hasznosításának lehetőségét az EU is tiltja. Ennek ellenére a magán-titkosszolgálatok szakemberei – mivel a hatályos jogszabályok jelenleg is korlátozzák, így azt mindig is cáfolták – intenzív baráti, személyi kapcsolatot tartanak fenn volt kollégáikkal, barátaikkal, akik a hazai fegyveres és rendvédelmi szervek titkos információgyűjtésre törvényben felhatalmazott szervezeteknél dolgoznak. Eszerint a magán hírszerzést (felderítést) és elhárítást (nyomozást) folytatók korábbi kapcsolataikat „hasznosítva” az állami titkosszolgálatok, rendvédelmi (közhatalmi) szervek – közpénzből finanszírozott, több évtized alatt kiépített, rendszerezett – adatbázisait magán megbízások teljesítésére igyekeznek illegálisan felhasználni. Mint korábbi tanulmányaimban¹ is már vázoltam, mindez a közeljövőben – jogszabályi felhatalmazással, az állami szakmai munka elsődlegessége mellett, a megszerzés eszközeinek, módszereinek szigorú védelmével – az állami adatok, információk, források felhasználásával akár már piaci alapon megvalósítható lehet, csökkentve némileg ezáltal az állami szakmai munkára fordított költségvetési kiadásokat, illetve az állami adatbázisból történő üzleti alapon történő kiszivárogtatásokat, konkurens megbízások teljesítését.

Érthető okok alapján a már működő magán-titkosszolgálatok kialakult információbázisa – a sokkal komplexebb állami bűnügyi, operatív adatbázisokkal szemben – jelenleg csak egyes személyes adatokra, részinformációkra terjed ki. A teljes adatbázis kiépítése, majd felhasználása azonban csupán idő, pénz és összefogás kérdése. Mivel a magán-titkosszolgálatok adathalmaza előbb-utóbb úgyis létrejön, abból valós haszna kimaradása esetén az államnak nem igen lesz, így az állami és a magán-titkosszolgálatok piaci alapon történő szakmai együttműködése, adatbázisaik kölcsönös használata akár már rövidtávon is elképzelhető. Az esetleg csak adatvédelmi szempontból kifogásolható szakmai együttműködési, adat-ütköztetési stb. tevékenységük legalizálása már csak a döntéshozókon, jogalkotókon és törvényhozókon múlik.

A magán-titkosszolgálati vállalkozások hírszerző (felderítő) és elhárító feladatkörükön túl – gazdasági megfontolásból, a több lábón való állásuk érdekében – egyéb profiljukba illő tevékenységet is végeznek, így a szakmai ismeretek továbbadása oktatás-képzés keretében, biztonságtechnikai védelmi berendezések tervezése, kivitelezése, illetve magánnyomozó irodák működtetése is mind a talpon maradásukat szolgálja.

¹ Lénárt Ferenc: Magyarország új hírszerzési rendszerének kialakítása (Belügyi Szemle, 1998. szeptember)
Lénárt Ferenc: Biztonság, nemzetbiztonság (Új Honvédségi Szemle, 2001.1.)

Mind hazánkban, mind külföldön a magán-titkosszolgálatok, mint privát hírszerző (felderítő) és elhárító vállalkozások – az állami monopóliumnak tartott hírszerzés és elhárítás konkurenseként való – kialakulása és fejlődése az alábbiak miatt ígéretes jövő előtt áll:

- speciális hírszerzési (felderítési) és elhárítási ismeretekre és megbízható gyakorlatra piaci alapon a privátszférában is valós igény, szükség van;

- a bűnözés szervezetté válása és fejlődése ellenére titkosszolgálati téren (!) meghozott sokszor indokolatlan állami, kormányzati takarékoság, a reformintézkedések köntösébe bújtatott költségvetési támogatás elvonások, létszámcsökkentések, államháztartási kiadásokkal való megszorítások az állami nemzetbiztonsági szervezetek működését, mozgásterét korlátozzák, melyek így a magán-titkosszolgálati vállalkozásoknak kedveznek;

- az állami titkosszolgálatok működésének hatékonyságát a piaci ismeretek hiánya, a bürokratikus elvárások, gazdasági érzéketlenség mindig is nagymértékben befolyásolta, meghatározta;

- a volt keleti-zónában – a lassan alakuló, hiányos jogszabályi környezet miatt – megjelent határokat is átlépő bűnözés rendkívül jól szervezett magán-titkosszolgálatokat hozott létre. Ezek sokszor háborítatlanul alkalmaznak különleges titkosszolgálati módszereket, erőket és eszközöket, persze bírói, ügyészi engedélyek nélkül. A bűnözés színtere a fekete-, szürkegazdaság szinte valamennyi virágzó területe;

- szinte teljesen megszűnt az állami gazdasági hírszerzés a privátszféra térhódítása, az államnak a termelőszférából való kivonulása következtében;

- a hírszerzés valamennyi ágát tekintve a gazdasági hírszerzés jelentősége és súlya növekedett, az szinte a teljes privátszférát uralja.

A magán-titkosszolgálatok tevékenységének célja, a hírszerzés területei

Napjainkban a modern hírszerző (felderítő) és elhárító magán-vállalkozások tevékenységének célja – márcsak szakmai jellegüknél fogva is – sokrétegű. Elsődleges céljuk az adatok, védett, bizalmas, vagy titkos információk megszerzése legálisan, olykor illegálisan az operatív információ, illetve adatgyűjtési módszerek alkalmazása által. Az átadott – kellően dokumentált, elemzett, értékelt – információkat, adatokat a megbízó elképzelésének

megfelelően az üzleti életben használhatja fel. További magán-titkosszolgálati cél a megbízó által adott helyre (objektumba, területre) hírszerző ügynökök, alkalmi informátorok beszerzése, beépítése, telepítése meghatározott céllal. Célkitűzés lehet az operatív kombinációkkal a megbízó számára kedvező(bb)en befolyásolni (napi, vagy hosszabb távon) a gazdasági folyamatokat, üzleti tendenciákat, piaci trendeket. Az üzleti, gazdasági információk megszerzésének újabb célja lehet továbbá a nemzetközi áru, pénz, tőzsdei stb. előrejelzések, folyamatok, de akár más konkurens célcsoport pénzügyi-gazdasági helyzetének, kereskedelmi döntéseinek figyelemmel kísérése.

A hazai magán-titkosszolgálatok – a piaci alapon működő magánvállalkozások és az állami szervezetek között – részben leplezett feladatok vállalásával törekednek az ellenérdekelt konkurensok szándékait, piaci, üzleti, kutatás-fejlesztési eredményeit, sőt olykor az állami, vagy uniós támogatások rendszerét – azt csak részben teljesítési, illetve abból jövedelmezőbb pénzkinyerési céllal – megismerni.

Magán (üzleti, gazdasági) kémkedés

A rendszerváltozás után, a nyugat-európai demokratikus szerveződésekhez való csatlakozásunkat követően politikai rendszerünket, társadalmunkat, gazdaságunkat is átalakítottuk. Az állami mellett megjelent, sőt dominánssá vált a magántulajdon. Ez a körülmény a korábban (a politikai mellett) meghatározó katonai érdekek hátrébb sorolását és – az állami mellett – a magán gazdasági érdekek védelmét jelentette. Az üzleti életben meglévő, csak számunkra új pénzügyi-gazdasági harc a gazdasági érdekek és értékek előtérbe kerülését eredményezte. A korábbi fix, jól átlátható, államilag védett piaci pozíciók, érdekek és értékek megmaradásáért, esetleg új részesedés növeléséért – a nemzetgazdaságot érintően az állami mellett – a magánszektor szereplői készek bármilyen eszközt igénybe venni gazdasági érdekeik szerint. Mindehhez azonban rengeteg adatra, információra van szükségük, amelyeket részben nyíltan, részben burkoltan lehet csak beszerezni. Itt kapcsolható össze a piacgazdaság más szereplőivel a magán-titkosszolgálat. A megbízás során a magán (üzleti, gazdasági) információgyűjtés², kémkedés³ célja a magánszférában a gazdaság, a tudomány, a kereskedelem, az üzleti élet területén jelentkező versenypozíció fenntartása, a konkurensnel szemben meglévő lemaradás elkerülése, sőt piaci előny megszerzése és megtartása. Ez különösen a piaci stratégiai döntések meghozatalakor fontos a

² Ide tartozik az üzleti titok fogalma, amely a gazdálkodáshoz kapcsolódó minden olyan tény, megoldást, adatot, vagy információt foglal magába, melynek titokban maradásához a jogosultnak méltányolható érdeke fűződik.

³ Lényeges megkülönböztetni a gazdasági és az ipari kémkedést. Az első mögött az azt védő állam áll, a második pedig egy vállalkozás, intézet által támogatott információszerzés.

felhasználójának.

A társadalom és gazdaság meghatározó más (kereskedelem, bank, ipar stb.) területeihez hasonlóan, a fejlődés hatására a hírszerzés (felderítés) és elhárítás eszközei, módszerei, eljárásai egyre finomodtak, hatékonyabbak, eredményesebbek lettek. A hírszerzési (felderítési) és elhárítási tevékenység súlypontja áthelyeződött, a korábbi politikai, katonai oldalról az ipari, gazdasági, műszaki-tudományos területekre. Megjelent a rövid-, középtávú helyett a nagyobb távolságú, a korábbi kelet-nyugati irányú mellett az észak-déli irányú információszerzés, illetve előtérbe került az ún. körkörös hírszerzés (felderítés) és elhárítás.

A magán-titkosszolgálatok által folytatott hírszerzés (felderítés) és elhárítás tevékenységek között leginkább klasszikus ipari kémkedés terjedt el. Ez ellen a privátszféra vállalkozásai mindig igyekeztek valamilyen szinten (biztonságtechnikával, beléptető-rendszerrel) védekezni, pedig sokszor elegendő lehetett volna a saját dolgozóinak a figyelmét felhívni az indokolatlan fecsegés, e-mailezés elkerülésére, vagy még hatásosabb lehet az ellenőrzési rendszer erősítése, munkahelyi szigorúbb előírások, rendszabályok életbe léptetése, betartatása.

A magán-titkosszolgálatoknál leggyakoribb ipari kémkedés – megjelenési formáját tekintve – számos formája nálunk is kialakult. Az ügynöki tevékenység üzleti célú előre meghatározott, konkrét céllal történő végzése. Gyakori továbbá az ún. beépüléssel módszer, ahol szakemberként a konkurens cégnél helyezkedik el a felderítő, illetve elterjedt még a baráti, volt kollegális kapcsolatokat kihasználó tudatos információszerzés, amelyet elsősorban anyagi tényezők motiválnak. A számítástechnika térhódításával napjainkban igencsak elterjedt a számítási- és informatikai úton megvalósított adat- és információszerzés, amely történhet aktív és passzív módszerekkel. Nem minősül ipari kémkedésnek a nyilvános és/vagy (szándékosan, vagy hanyagságból) nem védett forrásból nyert információk, továbbá a piacpolitikai elemzés, helyzetértékelés. E kettő közötti határvonalat a tevékenység legális, vagy illegális végzése határozza meg.

Magán-titkosszolgálatok által igazán fontos, értékes adatok, információk erőszakos ráhatás (kényszer) által megszerezhetők. Ez persze a kevésbé fejlett országokban működik többé-kevésbé hatékonyan, gyakran zsarolás, gyilkosság, rablás, pszichikai kényszer alkalmazásával. Adat és információ kerülhet illetéktelen kezekbe gondatlanság által, amely leggyakrabban fecsegéssel, szervezetlenséggel párosulva valósul meg. Veszélyes lehet továbbá a munkatársak fanatizmusa, vagy lazasága is.

Magán (üzleti, gazdasági) elhárítás

A fejlett digitalizmus korában, a túltermelő-szolgáltató piacgazdaság korában minden gazdasági adat, információ védelme alapkövetelménnyé vált. Ha ezek egy vállalkozás ezt nem ismeri fel, vagy nem költ rá eleget azonnal hátrányba kerülhet konkurensaival. Az új típusú piacgazdaság korában az adat- és információbiztonság már nemcsak az adatok, információk megtartását (elhárítás), illetve újabbak megszerzését (hírszerzés) jelenti, hanem mindezek megelőzésére is ügyelni kell. A megelőzésen túl azonban az adatok, információk biztonságos kezelése, elemzése és értékelése is kiemelten fontos, ha nem akarjuk azokat elveszíteni.

Társadalmi-gazdasági rendszerváltozásunkat követően a magyar biztonságpolitika – mint sok minden más – átértékelésre került. Mindezt nemcsak a változások, hanem az új globális veszélyek, fenyegetések megjelenése, azokhoz való alkalmazkodásunk szükségessé tette. A hazai vállalkozások sokszor saját kárukra okulva ismerték meg a versenypiac számos tisztességtelen elemét. Az üzleti világ mindezt „válaszul”, jogos önvédelme által ún. versenypiaci hírszerzést⁴, illetve üzleti, gazdasági elhárítást folytat konkurensai alkalmanként gátlástalan cselekedetei kivédésére. A magánvállalkozások többsége ha lassan is, de felismerte, hogy saját biztonsági érdeke a versenytársak szándékainak, erejének megismerése. Egy vállalkozónak, befektetőnek már rövidtávon is megéri adatait, információit megvédeni. Ennek felismerése alakítja igazán át azon biztonsági gondolkodásmódot, amelyben és a tevékenység végzésében persze csak a magán-titkosszolgálatok vehetnek részt. A társadalmi-gazdasági változások hatására, a létszámleépítések, a szervezeti korszerűsítések, a piacgazdaságra való átállások miatt a magán-titkosszolgálatoknál is kialakult azon vállalkozói kör, amely – korábbi tapasztalatait, ismereteit, profi kiképzését, esetleg baráti körét hasznosítva – az új viszonyok közepette piaci körülmények között, a magánszférában kamatoztatja megszerzett speciális tudását. Sokszor azonban a folyamat – a keleti zóna más országaihoz hasonlóan – néha nem épp egyenesen, tisztességesen megy végbe, melyre ráadásul még a jogszabályok rásegítenek (nincs részletes információbiztonságot rendező törvény, a magánhírszerzés [felderítés] és elhárítás rendszere nincs szabályozva).

Alternatív együttműködés

Az állami és a magán-titkosszolgálatok közötti együttműködés az idők folyamán hamar kialakult. A titkosszolgálatok – szigorúan szakmai és törvényes – együttműködése (alternatív együttműködés) elkerülhetetlen és szükségszerű is, azonban kizárólag a kölcsönös anyagi érdekek mentén,

⁴ Tartalma az angol business-, vagy competitive intelligence kifejezéseknek megfelelő.

különösen a teljesebb információszerzés és hasznosítás, az állami koordináció és kontroll fenntartása érdekében. Az alternatív együttműködés elsősorban az államnak érdeke azért, hogy a magán-titkosszolgálatokat feletti törvényi (állami) kontroll, ellenőrzés biztosítva legyen. A hatályos jogszabályok érvényre juttatása, az EU-nak, NATO-nak való megfelelés hazánk számára is kiemelten fontos. Az állami kontroll garantálhatja továbbá a szakmaiság fenntartását, biztosítását, illetve a minőségbiztosítást és a szakmai rendszerszemléletet.

Az alternatív együttműködés elengedhetetlen a lakosság, a magán vállalkozások különféle adatainak, információinak magán-titkosszolgálatok általi kezelése miatt, különösen, ha a privát szolgálati tevékenység hagyományos államigazgatási (önkormányzati, rendőrségi, szakmai kamarai) eszközökkel való „tisztán tartása” nehezen biztosítható. Közérdek az is, hogy a védendő adatokat, információkat a hatályos törvényeket betartó, hiteles személyek, szervek kezeljék, illetve hogy mindezt bűnöző egyének, a szervezett bűnözés céljaiknak megfelelően ne használhassák fel.

Kvázi hírszerző közösség

Hazánkban is szükséges, hogy – az állami és a magánérdekek védelme során – a magán-titkosszolgálati vállalkozások a hatályos jogi normáknak megfelelően, szakmai garanciákkal, a bűnöző elemektől mentesen működjenek. A javasolt állami és magán-titkosszolgálatok közötti alternatív együttműködés az elvárható szakmai színvonal, annak hatékonysága, eredményessége, jogi rendezettsége miatt is fontos. Ahhoz, hogy mindez a gyakorlatban is megvalósuljon, valamennyi állami-, magán-titkosszolgálat és egyéb szervek, szervezetek bevonásával a titkosszolgálatok új rendszerét, ún. kvázi *nemzeti hírszerző közösséget* kell létrehozni és működtetni.

Nemzetközi szinten a magán és az állami szférában több, szoros kapcsolatban álló titkosszolgálati szerv, vállalkozás együttműködése ismert (amerikai, orosz). Együttműködésük, tevékenységük akár modell értékűnek tekinthető. Függetlenül attól, hogy a mintaként is szolgáló észak-amerikai, orosz stb. hírszerző közösségek a hazaihoz képest nagyságrendekkel nagyobb közigazgatási rendszert fognak át, azok szakmai működési rendszerét – felügyeleti, irányítási és szervezési oldalról, az erőforrások, a közös titkosszolgálati célok és érdekek függvényében – mindenképpen szükséges megismerni a hazai bevezethetőség érdekében.

A hagyományos értelmezés szerint az állami hírszerzés (felderítés) olyan tevékenységet folytató szervezet, amely közvetlenül a végrehajtó hatalomtól (kormánytól) és/vagy közvetetten a törvényhozástól (jogszabályok

által) kap felhatalmazást titkos információk külföldi államokban történő gyűjtésére, illegális módszerekkel. Ezen kívül – némely országban – a hírszerzés további speciális műveleteket, akciókat is végezhet, melyek által befolyásolható más külföldi állam politikai, gazdasági, katonai vagy egyéb helyzete. A hírszerzésben (felderítésben) a speciális műveletek végrehajtásában monopóliumot élvező speciális szervezetek komplexuma a nemzeti hírszerző közösség, amely magában foglal minden hírszerzési (felderítési) és elhárítási struktúrát, még azokat is, amelyek nincsenek közvetlenül alárendelve az állam elnökének és a kormánynak. A közösséghez tartozik a belföldi terepen hírszerző (felderítő), elhárító (kémelhárító) és alkotmányvédő alaptevékenységet végző valamennyi szervezet, vállalkozás. Alapfeladatuk egy valóban hatékony hírszerző (felderítő) és elhárító szolgálat irányítása, működtetése, tevékenységük összehangolása, koordinálása.

A nemzeti hírszerző közösségbe tartozhatnak még az államhatalmi, kormányzati tárcáknak a bizalmas és titkos – titkosszolgálati eszközöket, módszereket alkalmazó – pénzügyi, külpolitikai, bel- és külgazdasági, iparfejlesztési és kutatási területein működő szervezetek is. Amennyiben mindez hazánkban is megvalósulna, úgy ebbe, valamint a szervezet működésének ellenőrzésébe – valamennyi titkosszolgálat mellett – mindenképpen be kell vonni az érintett minisztériumokat, államigazgatási szerveket, önkormányzatokat, továbbá a Legfőbb Ügyészséget, az Állami Számvevőszéket, az APEH-et, az Országos Igazságszolgáltatási Tanács tagjait. E téren állami, kormányzati változtatások (államháztartási reformcsomag, közigazgatás-korszerűsítés stb.) csak a titkosszolgálatoknak és a nemzetbiztonsági tevékenységben érintett egyéb közigazgatási szerveknek, magán-vállalkozásoknak kvázi hírszerző közösségbe történő szervezése útján, törvények, egyéb jogszabályok módosításával és a jelenlegi általános nemzetbiztonsági és bűnügyi titkosszolgálati jellegű információgyűjtés feladatrendszerének meghagyása mellett lehetséges.

Hazánkban bár nagyon kevés az esély arra, hogy a nemzeti titkosszolgálatok átalakítására, állami korszerűsítésére napjainkban sor kerüljön, a szakmai fejlődés érdekében mégis ki kell építeni a titkosszolgálatok – szövetségi kötelezettségeknek is eleget tevő – új, összefüggő, koordinált rendszerét és közösségét. Szükséges továbbá a titkosszolgálati/kvázi hírszerző közösségi együttműködés a hazai (párhuzamosságok elkerülése, költségtakarékosság) és a szövetségi (EU, NATO együttműködés) szinteken. Mindehhez elengedhetetlen viszont, hogy a titkosszolgálatokat és tevékenységüket ne misztikus homály fedje, azok lényegesen átláthatóbban működjenek, figyelemmel munkájuk jellegére, a jogszabályi előírásokra. A titkosszolgálatoknál is akad tehát tennivaló: jogállami garanciával továbbra is biztosítani kell a szolgálatok törvényes,

szakmai munkáját és azt, hogy a politika ne tudja fel/kihasználni, egyoldalúan ne befolyásolhassa érdekeinek megfelelően. Mindez ösztársadalmi érdek is. A titkosszolgálati rendszer átlátható működéséhez elengedhetetlen továbbá a szövetségi elvárásoknak is megfelelő állami (kölségvetési) garanciák biztosítása.

Már rövidtávon is szükséges biztosítani, hogy egy létrehozandó kvázi nemzeti hírszerző közösség – a szakmai, politikai döntéshozók igényeinek kielégítésén túl – a magyar közigazgatási rendszerbe és gyakorlatba be legyen illeszthető. Elvárásként fogalmazható meg továbbá, hogy a létrehozandó kvázi hírszerző közösség jogilag, szakmailag rentábilisan is fenntartható legyen és mindenkor feleljen meg a nemzeti és szövetségi érdekeknek és értékeknek.

A legnagyobb külföldi magán-titkosszolgálatokról néhány szót A Föld országainak az évszázadok során kialakult eltérő kulturális, technikai, gazdasági fejlettségi szintje mindig is egymás ellen folytatott hírszerzést (felderítést) indukált. Míg a hagyományos gazdasági hírszerzés kizárólag a magánszféra üzleti, gazdasági (termék) titkainak megszerzését jelentette, addig újabban az már magában foglalja a saját vagy más államok, kormányok (és a magánszféra) gazdasági szándékainak, stratégiáinak elemzését és értékelését, illetve hatásvizsgálatukat a privát pénzügyi-gazdasági érdekek, elnyerhető megbízások, pályázatok tükrében. Míg a klasszikus üzleti, gazdasági hírszerzés, elhárítás csak alapvető, kézzel fogható fontosságú információkat ad, addig már az amerikai – több állami és magán titkosszolgálati szervezeteket tömörítő – *nemzeti hírszerző közösség tevékenysége* az ország számára sokkal mélyebb, hatékonyabban felhasználható eredményeket produkál.

Manapság szinte valamennyi ország, magán gazdasági társaság az üzleti, gazdasági kémkedést inkább „normális” üzleti felderítő tevékenységnek tekinti, mint elítélendő cselekedetnek, ahol – növekvő állami megbízás mellett, ugyanakkor a diplomáciai bonyodalmak elkerülése miatt – inkább a magán-titkosszolgálatok kapnak fő szerepet.

A társadalmi-gazdasági átalakulásokat követően a volt szovjet érdekszférába is hatalmas iramban nyomultak be az országhatárokat átívelő multinacionális gazdasági társaságok. A viszonylag szűz keleti blokk országaiban a makrogazdasági piacszerző tevékenységek, a magánvagyonok védelme a vállalkozásokat is rávette az őrző-védő, információ szerző hírszerző (felderítő) és elhárító tevékenységekben jártas magán-titkosszolgálatok alkalmazására, mely azok növekedését, komplett iparággá fejlődését is eredményezték.

A magán-titkosszolgálati tevékenység legális végzése mellett azonban megjelent a terrorizmust, a bűnözést is támogató üzleti, gazdasági köntösbe csomagolt hírszerzés, illetve elhárítás, amely elsősorban az államra nézve hordoz valós veszélyeket magában. Mindezt (nemzetközi terrorizmus, kábítószer, prostitúció, fegyverkereskedelem stb.) a keleti zónában – a fekete-, szürkegazdaságot, nemzetközi szervezett bűnözői csoportokat támogatva – a lassú, hiányos jogszabályi környezet is elősegítette.

Összefoglaló következtetések

A hazai piacgazdaság erősödésével, a magán-titkosszolgálatok megjelenésével azok tevékenységére, számuk gyarapodására lehet számítani. A hazai biztonsági szférában megjelenő magán-titkosszolgálati vállalkozások egyre gyakrabban és egyre nagyobb értékben vállalják fel – elsősorban anyagi megfontolásból (ti. az óriási üzlet) – a magánszféra érdekeit szolgáló komplett hírszerzést, elhárítást. A magán hírszerző, elhárító vállalkozások tevékenységének nem megoldott azonban a hazai jogszabályi környezete, így azt a nyugat-európai gyakorlathoz igazodva, minél előbb rendezni (szabályozni) kell, mert a tevékenységet végző vállalkozások törvényi felhatalmazás, ágazati besorolás (TEAOR), állami és szakmai „kontroll” stb. hiányában – speciális feladatukat mindenképpen ellátva – valós ténykedésüket csak leplezve tudják végezni. Működésük legalizálására a hazai jogszabályok (Nbt, Btk.) módosítása által mielőbb sort kell keríteni. Ennek megfelelően a nemzetbiztonsági (Nbt.) és/vagy külön *törvényben kell egyértelműen deklarálni azt, hogy hazánkban:*

- a magán-titkosszolgálatok milyen szakmai, illetve titkosszolgálati jellegű munkát végezhetnek,

- a magán-titkosszolgálatok az állam és intézményei, faji, vallási csoportok ellen, pártok működésével, vezető tisztségviselőivel kapcsolatosan semmilyen hírszerzést és felderítést nem folytathatnak,

- az állami titkosszolgálati alapfeladatok közül taxatíve melyek adhatók át a magán-titkosszolgálatoknak elvégzésre, az állami prioritások, érdekek, biztonsági követelmények, megmaradó kizárólagos állami titkosszolgálati monopólium fenntartásának figyelembe vétele mellett.

Mindehhez az szükséges, hogy az állami, politikai döntéshozók felismerjék a két titkosszolgálati rendszer egyidejű létezését, együttműködésük szükségességét az állami (közösségi) érdekek prioritása, a szakmaiság erősítése érdekében (pl. közös nemzeti hírigények kialakítása,

informális kapcsolattartás, hírszerzési célcsoportok felállítása stb.).

Az állami titkosszolgálatok vezetőinek, a kormányzati döntéshozóknak tudomásul kell venniük, hogy a titkosszolgálatok állami monopóliuma megszűnt, a piacgazdaság e téren is teret nyert és valós társadalmi igényként a magán-titkosszolgálatok megjelenése szakmai fejlődést is eredményezhet. Éppen az állami titkosszolgálati igények magasabb szintű kielégítése, kiegészítése, hatékony működésük miatt szükséges az állami és a magán-titkosszolgálatok együttműködése, illetve a magyar közigazgatás rendszerébe való mielőbbi integrálásuk. A magán-titkosszolgálatok megjelenése szükségszerű tény, különösen ha „kényes” területről van szó. A szakmai életben a kis, kevés számú hazai mellett nálunk is egyre inkább a nemzetközi szakmai multik veszik át a teljes piacot, sokszor még állami feladatvégzést is elnyerve. Manapság a „szakma” a magán-titkosszolgálatok nélkül már elképzelhetetlen. Bár sokszor alaptalanul, de az újra és újra felröppentett „megfigyelési botrányok” állandó „szereplője” hazánkban is a magán-titkosszolgálatok lettek. Nálunk is érvényesül az a nemzetközi „gyakorlat”, hogy titkosszolgálati szakmai területen is átrendeződés tapasztalható az állami szektor rovására, a magánszektor javára. Ezért is szükséges a magán-titkosszolgálatokkal együttműködni, hiszen – márcsak anyagi erejénél, nemzetközi jellegénél fogva – az jobban rálát a szervezett bűnözésre, a kábítószer-kereskedelemre, az országokon átívelő fegyver- és az embercsempészésre.

A jogalkotók jövőbeni kiemelt feladatát képezheti – a kvázi hírszerző közösségekben – a magán-titkosszolgálatok helyének, szerepének meghatározása, működésük nemzetgazdaságba való beintegrálása, nemzetgazdaságunk növekedését fokozó szerepének felismerése, illetve az állami titkosszolgálatokkal való kölcsönös viszonyuk, együttműködésük rendezése. Ehhez felhasználhatók a külföldi magán-titkosszolgálatok elméleti és tudományos módszertannal alátámasztott tapasztalatai, amelyek a hazai gyakorlatba is átültethetők. Mindehhez hasznosítani lehet a még meglévő hazai oktatási és titkosszolgálati szakemberek megszerzett tapasztalatait, illetve a magyar oktatás, képzés, továbbképzés jelenlegi felsőoktatási bázisait, továbbá a média közvélemény- és tudatformáló hatását.

A most még csak tervezett kvázi nemzeti hírszerző közösség létrehozásának, elméleti és gyakorlati összefüggéseinek ismertetését a szerző egy következő tanulmányában tervezi kifejteni.

Gulyás Attila

a ZMNE doktorandusza

Halálbüntetés Magyarországon

A cikk rövid összefoglalója a magyarországi Büntető Törvénykönyvek fejlődésének a halálbüntetés tekintetében. Áttekinti a halálbüntetést, mint legsúlyosabb büntetési tétel megítélésének a változásait a jogfejlődés különböző lépcsőiben. Felsorakoztatja a büntetés mellett és ellen szóló tudományos-jogi érveket.

This paper is a short summary of Hungarian penalty law's development in aspect of the death penalty. Adjudication of death penalty as the most austere punishment in the advancement of legal era. The article is lining up some valuable settlements pros and cons of capital punishment and legal arguments.

A halálbüntetés a legsúlyosabb, az élet elvételét eredményező büntetőjogi jogkövetkezmény, egyúttal a legrégebb büntetések közé tartozik. Hammurapi óbabilóniai uralkodó (i.e.1792-1750) törvényei említik elsőként a halállal fenyegetést. A Lex Talionis, a szemet szemért, fogat fogért elve az Ótestamentumból került át a római jogba és a keresztény igazságszolgáltatásba is. Az ókori és a középkori büntetési rendszerek egyik legmarkánsabb vonása, a halálbüntetés igen gyakori és sokszor kegyetlen végrehajtási formákban történő előírása és alkalmazása uralta ezt a történelmi kort. A jelzett időszakban ugyanis a halálbüntetés a legtöbb bűncselekmény rendes büntetése volt. Ezekben korszakokban az emberi életnek nem volt nagy értéke. Az emberek korai tömeges halálával lehetett számolni a mindennapi életben is. Az uralkodó vallásos szemlélet hatására, amely mélyen átjárta a hétköznapi élet részleteit is, a középkor embere számára nem a múlandó földi dicsőség, hanem a földöntúli világ kapott egyértelmű jelentőséget.

A halálbüntetés megítélésének változásai a jogfejlődés tükrében

Az elsők között foglalt állást a halálbüntetés igazságtalansága, túlzottan gyakori alkalmazása ellen Thomas Moore (Morus Tamás) az Utópia c. főművében (1516). Azonban csak a XVIII. századi felvilágosodás időszakában, a büntetőjog nagy átalakulási korszakában jött létre az a mozgalom, amely a halálbüntetés megszüntetését tűzte zászlajára. Kiváltképp Beccaria „Büntett és büntetés” (1764) c. korszakos műve volt döntő hatású, amelyben a szerző kifejti, hogy a halálbüntetés „sem nem célszerű, sem nem szükséges.” Ezen általános tétele alól két esetben enged kivételt: egyrészt a nemzet biztonsága szempontjából, másrészt másoknak a bűncselekmények elkövetésétől való visszatartása végett lehet indokolt a halálbüntetés

Az abolicionista¹ mozgalom eredményének, elsősorban Beccaria érdemének tulajdonítható, hogy először Toscana uralkodója, a későbbi II. Lipót 1786-ban - de facto már 1765-ben - eltörölte a halálbüntetést. Testvére, a későbbi II. József egy évvel később,

¹ Abolicionista mozgalom: a halálbüntetés eltörlését szorgalmazó polgári kezdeményezés.

nem utolsó sorban Joseph Sonnenfels² tanításának hatására, az 1787. évi büntető törvényben szintén kiiktatta a halálbüntetést és helyébe – nem feltétlenül humanitárius megfontolásokból – a hajóvontatást léptette. A legsúlyosabb büntetést azonban csak hamar visszaállították, Ausztriában például 1795-től kezdődően. Az abolicionista törekvések igazi sikere valójában abban rejlett, hogy a halálbüntetés XIX. század elejétől a rendesből kivételes büntetéssé fokozódott le, majd több állam büntetés megszüntetése mellett döntött. A halálbüntetésnek az európai jogrendszerekből való eltűnése azonban fokozatosan, jelentős kitérőkön keresztül valósul meg.

A halálbüntetés hazai alakulását, megítélését illetően kiemelendő Szemere Bertalan, aki a már 1841-ben megjelent és Akadémiai-díjjal jutalmazott pályamunkájában írta, hogy a halálbüntetés „anakronizmus korunkban” s helyette az „örökfogságot” (az életfogytiglani szabadságvesztést) javasolta, amelynek végrehajtására szolgáló „javító házakban ... a megjavulás lehető, a kiszökés pedig lehetetlen s hallatlan legyen”. Igen fontos előremutató megállapítása az is, hogy „a személyt s vagyont érdeklő bűnök között vonal húzassék, s ez utóbbiak halállal ne sújtassanak”. Az 1843. évi büntetőjogi javaslat ugyancsak a halálbüntetés abolíciója mellett foglalt állást. Bár ez a bátor és igen haladó kezdeményezés sikertelen maradt hazánkban, a XIX. század második felében számos európai állam követésre méltónak találta.

A Csemegi-kódex igen szűk körre szorította a halálbüntetést, béke idején csak a király személye elleni felségsértés és a gyilkosság büntetése engedte alkalmazni. A Kódex hatálybalépését követő időszakban a magyar bíróságok halálbüntetést alig, sőt az 1896-1899 közötti években egyáltalán nem alkalmaztak. Az 1890-es években a kivégzések száma elenyésző volt, a halálra ítélték nagyrésze pedig kegyelemben részesült.

Az első világháború során, 1915-ben a halállal büntetendő deliktumok sora a hadviselés érdekei elleni visszaélések legsúlyosabb eseteivel bővült, amelyek további szaporodása figyelhető meg még inkább a világháborút követő kezdeti korszakban. A halálbüntetés tényleges alkalmazása is emelkedő tendenciát mutatott, azonban az 1923-tól 1941-ig terjedő időszakban e főbüntetési nem alkalmazása csekély mértékű volt. (A kiszabások évi átlaga a kettőt sem érte el).

A második világháborút követően a háborús és népellenes bűncselekmények elkövetőinek felelősségre vonásával, az új társadalmi, politikai, gazdasági rendszer védelemével összefüggésben megnőtt a halállal fenyegetett deliktumok száma. Az előírt halálbüntetéseket az 1945-től működő népbíróság, a katonai bíróságok, a rögtönítélő bíróságok, illetve az 1957 elején újra bevezetett népbírósági külön tanácsok alkalmazták. 1945 utáni jogfejlődésünk első időszakában a halálbüntetés alkalmazásának lehetőségét messze kiterjesztették, és így nem csupán az élet védelmét szolgáló bűncselekmények miatt, hanem politikai, gazdasági, sőt a tulajdon elleni bűncselekmények elkövetőivel szemben is kiszabtak halálbüntetést. Különösen nagy arányban alkalmazták ezt a büntetést a koncepciós perekben, majd az 1956-ot követő megtorlás időszakában.

Az 1961. évi Büntető Törvénykönyvben a halálbüntetés alkalmazására 28 rendelkezés adott lehetőséget, közöttük 12 a katonai büntettek körében. A miniszteri indoklás a halálbüntetés fenntartásának szüksége mellett azonban leszögezi: „A szocialista büntetőjog perspektivikusan elvi okokból a halálbüntetés ellen száll síkra”.

² Joseph Sonnenfels, német író, jogász (1732-1817).

Az 1971. évi 28. sz. tvr. szűkítette a halállal sújtott bűntettek körét, ugyanis mellőzte a halálbüntetést a vagyoni elleni deliktumoknál, valamint a közveszély-okozás minősített eseténél. Viszont új - halállal fenyegetett - tényállás lett a légi jármű jogellenes hatalomba kerítésének a minősített esete. Az 1978. évi Büntető Törvénykönyv³ (Btk.) eredeti szabályozásában a halálbüntetés mindig vagylagos és kivételes jellegű főbüntetésként szerepelt. A törvény halálbüntetéssel is minősített az állam elleni bűntettek közül nyolc törvényi tényállást; a katonai bűncselekmények körében tizenegy büntetési változatot; a béke elleni és a háborús bűncselekmények közül négy törvényi esetet; az egyéb köztörvényes cselekmények közül, pedig három büntetést. Tehát összesen 26 bűncselekményi tényállásnál fordult elő a Btk.-ban vagylagos büntetésként a halállal fenyegetés.

Ezen kívül még külön jogszabály is halálbüntetést rendelt alkalmazni Btk.165.§-ára tekintettel az egyéb háborús bűntettekre. Kivételesen került sor a gyakorlatban a halálbüntetés kiszabására és így a végrehajtására is. Az 1990-ben történt eltörlését megelőző 25 évben az alkalmazása jelentősen csökkent. Az 1960-as években az évenkénti átlagos alkalmazás megközelítette a nyolcat. Az 1970-es években 6 és 1 volt a két szélső szám, és ebben az évtizedben az évenkénti átlagos halálbüntetés-kiszabás három volt. Az 1980 és 1989 közötti időszakban a halálbüntetések kiszabásának száma 5 és 1 között alakult, és ebben az évtizedben az alkalmazás gyakorisága az előző évtized átlagával azonos, azaz három. A polgári bíróságok halálos ítéletet szándékos emberölés minősített esetei miatt alkalmaztak az utóbbi évtizedekben, a kiszabott halálbüntetéseket végre is hajtották. Az utolsó kivégzés hazánkban 1988 júliusában volt.

Ez ideig viszont a legtöbb európai ország csatlakozott és aláírta azt az Emberi jogok és alapvető szabadságjogok védelméről szóló 1950-ben született római egyezményt, (ET) amelyhez a 6. számú kiegészítő jegyzőkönyvét csatolták, a halálbüntetés tilalmáról. Az aláíró országok 1983. április 28-án arra vállaltak kötelezettséget, hogy békeidőre vonatkozóan eltörlik, illetve nem állítják vissza a halálbüntetést. A jegyzőkönyv 1985. március 1-jén lépett hatályba. E jegyzőkönyvet ratifikáló államok száma 1996 végéig 24-re emelkedett. Hazánk az Európai Emberi Jogi Egyezményt a kiegészítő jegyzőkönyvekkel együtt az 1993. évi XXXI. törvénnyel fogadta el és hirdette ki. Az 1995. évi II. törvénnyel pedig az ENSZ Egyezségokmányának a halálbüntetés eltörlésére vonatkozó második fakultatív jegyzőkönyvének a kihirdetése történt meg.

A halálbüntetés szükségességéről folytatott vita

A halálbüntetés létjogosultsága és célszerűsége körüli vita a mai napig nem jutott nyugvópontra. A halálbüntetés híveinek érvelése szerint az állam büntetési jogosultsága egyértelműen kiterjed az élet elvételére. Hiszen az állam még az egyént is feljogosítja arra, hogy az emberi élet ellen irányuló támadással szemben a támadó életének kioltásával védekezzen. Ha az egyénnek ez a joga vitathatatlan, akkor a társadalomnak miért ne lenne joga ugyanúgy védekeznie? A halálbüntetés tehát nélkülözhetetlen a társadalom védelméhez, de szükséges a közvélemény, a társadalmi igazságérzet megnyugtatóhoz is. Továbbá a halálbüntetés elrettentő, visszatartó hatású és a legveszélyesebb bűntettek ellen ilyen büntetéssel lehet a legbiztosabban védekezni. Nem tekinthető feltétlenül antihumánus büntetésnek sem, mivel a veszélyes

³ 1978. évi IV. törvény

bűnelkövetőkre nincs más választás: vagy a szenvedés nélküli megöletés, vagy a megöletés nélküli szenvedés (Tarde).

A halálbüntetés ellenzőinek fontosabb érvei a következők: az államnak nincs joga semmilyen címen az élet elvételére. A halálbüntetés a lex Talionis alkalmazása és így összeegyeztethetetlen a modern büntetési elvekkel, a humanizmussal. A legerősebb argumentum, hogy a halálbüntetés tévedés esetén (Justizmord) jóvátehetetlen és megváltoztathatatlan. Az igazságszolgáltatás történetében, így a mai modern korszakban is előfordulhat a tévedés, és az végzetessé válhat, míg a többi büntetés, hatásaiban mérsékelhető. További érv, hogy a halálbüntetésnek, vagy egyáltalán nincs, vagy csupán csekély az elrettentő, visszatartó hatása, illetve a halálbüntetés egyáltalán nem elrettentőbb, mint a hosszú időtartamú szabadságvesztés. A halálbüntetés és a szándékos emberölések számának alakulása között nem mutatható ki összefüggés. A halálbüntetés ugyanakkor a figyelmet rossz csatornába tereli, példát ad az embereknek a kegyetlenségre, jóllehet a figyelemnek a bűncselekmények megelőzésére és gyors felderítésére kell összpontosulnia. Nem szükséges, mert a társadalom védelme más büntetéssel – adott esetben az életfogytiglani szabadságvesztéssel – is megfelelően biztosítható.

A halálbüntetés eltörlését indokolja a jogállamiság gondolata is. Az állam a polgáraival szemben a büntető hatalmat csak civilizált mércéknek megfelelően és azok határai, korlátai között használhatja. A halálbüntetést pártoló népakarat pedig általában nem a tájékozott állampolgárok véleménye. A halálbüntetés problémáját általánosan, abszolút módon kívánó megoldással szemben a kérdést mindig azzal a történeti szituációval és az érintett állammal összefüggésben kell nézni, amelyben felvetődik. Továbbá e kérdéskört nem lehet érzelmi, indulati alapon megítélni, hanem kifejezetten racionális megközelítése indokolt. Így a halálbüntetést a büntetési célok összefüggésében kell mindenekelőtt vizsgálni. A halálbüntetés alkalmazására sor kerülhet megtorlásként vagy a speciális preventív hatás eszközeként az elkövető ártalmatlanná tételével, azonban e célkitűzések a modern humánus büntetőjog, a racionális kriminálpolitika elveivel nem egyeztethetők össze. A halálbüntetéssel a bűnelkövető megjavítása eleve kizárt.

Széles körben elfogadott álláspont viszont, hogy a halálbüntetés alkalmazását generálpreventív célok indokolják. Ez az indoklás az elítélttel szemben nem lehet soha meggyőző, de a társadalom számára is nehezen elfogadható az, hogy a büntetett azért kell halálra ítélni, hogy mások ebből okuljanak és tartsák tiszteletben az emberi életet. Továbbá a halálbüntetés elrettentő, visszatartó hatása nem bizonyított. A szinte kizárólag emberölési ügyekben kiszabott halálbüntetések a szándékos élet elleni bűnözés mutatóit az elmúlt három évtizedben lényegében változatlanul hagyták. A bűnözés okai tehát az élet elleni bűnözés területén más olyan tényezőkben keresendők, amelyek nem, vagy alig befolyásolhatók a halálbüntetés eszközével. E kritikai megjegyzések után érthető és helyeselhető az a nézet, hogy „a halálbüntetés békeidőben, kiegyensúlyozott társadalmi viszonyok között kriminálpolitikai szempontból célszerűtlen eszköz. A társadalom védelmét kielégítően biztosítja a hosszan tartó, adott esetben az életfogytiglani szabadságvesztés. Háború, illetve az állam biztonságát fenyegető veszély idején sajátos, csak erre a helyzetre irányadó büntetőjogi szabályozás érvényesülhet.”

Az emberi méltóságot megtagadó halálbüntetés hazai teljes vagy részleges abolíciója azonban kikerülhetetlen feladatként jelentkezett. Az elmúlt időszak gyakorlatában a halálbüntetés (kivégzés) alkalmazása jórészt a társadalom megnyugtatását szolgálta. E

kriminálpolitika inkább a közvéleményt kívánta kielégíteni abból a célból, hogy csökkentse a feszültségeket és megmutassa, hogy valami történik a társadalomban legsúlyosabb és legveszélyesebb bűnelkövetési formák tekintetében. A halálbüntetés eltörlésének az irányába tett fontos előrelépésként volt értékelhető viszont az 1989. évi XVI. törvény, melynek értelmében a halálbüntetés már nem lehet hazánkban a politikai leszámolás eszköze. Hatályos jogállami alkotmányunk is rögzíti ezt a követelményt:

„A Magyar Köztársaságban minden embernek veleszületett joga van az élethez és az emberi méltósághoz, amelyektől senkit nem lehet önkényesen megfosztani.” (54. § (1) bek.)

1990 októberében a Magyar Köztársaság Alkotmánybírósága határozatot hozott a halálbüntetés alkotmányellenességéről.⁴ Az Alkotmánybíróság úgy ítélte meg, hogy a Btk.-nak és a kapcsolódó hivatkozott jogszabályoknak a halálbüntetésre vonatkozó rendelkezései az élethez és az emberi méltósághoz való jog lényeges tartalma korlátozásának tilalmába ütköznek, ezért megállapította a halálbüntetés alkotmányellenességét és megsemmisítette az ide kapcsolódó jogszabályi előírásokat.

Felhasznált irodalom

1. Dr. Varga Csaba: Joguralom és jogállam, Osiris Kiadó, 1995.
2. Sajó András: A „láthatatlan alkotmány” apró betűi: a magyar Alkotmánybíróság első 1200 napja, Jogtudományi közlöny, 1993/1-2.
3. Lőrincz József – Nagy Ferenc: Börtönügy Magyarországon (1997)
4. Mezey Barna: A praxistól a kodifikációig. Csemegi Károly emlékére. 1826-1892, Bp. Osiris kiadó
5. Dr. Vaskúti András, a Fővárosi Bíróság tanácselnök bírāja: Életkor és belátási képesség a magyar büntetőjogban - jogalkotási és jogalkalmazási kérdések; (a Magyar Kriminológiai Társaság 2007. január 27.-i előadása)
6. 1949. évi XX. törvény, az Alkotmány
7. 23/1990. AB határozat a halálbüntetés eltörléséről
8. 1878. évi V. törvénycikk, a magyar Büntetőtörvénykönyv a büntettekről és vétségekről

⁴ 23/1990. (X.31.) ABH

A terrorizmus és a média szimbiózisa

A szerző írásában rövid sajtótörténeti bemutatást követően felvázolja a tömegtájékoztatás társadalmi szerepét és jelentőségét, majd részletezi a terrorizmus és a tömegtájékoztatás közötti viszonyrendszert. Konkrét esetet elemezve bemutatja a terrorcselekmények és az azokról szóló híradások közötti összefüggéseket. Ennek során rávilágít a tájékoztató orgánumok és az állam szerepére, feladatára és felelősségére. Összegzésében a médiumok függetlenségének fontosságát hangsúlyozva állást foglal a tömegtájékoztatás és a terrorizmus relációjában felvetett kérdésekre, valamint rendszerezi a terroristák, a politikai tényezők és a tömegtájékoztatás szereplői között meglévő kapcsolódási felületeket.

In his essay the author provides a short overview on the evolution of mass communication introducing its social aspects, especially in relation with broadcasting events of terrorism. Analyzing real events he introduces interconnections between terror acts and news coverage of them. As part of this he underlines the media's role, duties and responsibility while informing the audience on violence inflicted by terrorists. In the summary the originator stresses the importance of the media while reporting on terrorism and takes stance on questions raised in the second part of his work. Drawing conclusions he sets apart points of context between terrorists, political actors and factors of mass communication.

Az írott és elektronikus sajtóval kapcsolatban felmerülő elsődleges képzettársítások egyike a kommunikáció, mely fogalmat többlettartalommal ruház fel a korunk társadalmában meghatározó jelentőséggel bíró tömegkommunikáció kifejezés. A kommunikáció latin eredetű szó, ami érintkezés, közlekedés jelentésén túlmenően tájékoztatást, hírközlést, információk cseréjét vagy valamilyen erre szolgáló eszközt, jelrendszert jelöl. A kommunikáció kapcsán célszerű tisztában lenni azzal is, hogy a szintén latin gyökerű információ kifejezés az adatok bizonyos szempontból történő feldolgozását jelenti. Az információk átadása/továbbítása pedig nem más, mint a kommunikáció. A tömegtájékoztatás (azaz tömegkommunikáció) ettől annyiban tér el, hogy az, az információk széleskörű átadására, terjesztésére utal. A tömegtájékoztatás szóösszetétel a modernkor hírközlésének tömeges, átfogó mivoltát hivatott kifejezni. Történelmi gyökerei az ipari forradalom nyomán megindult tömegtermelés és az általa – többek között a tájékoztatás területén is – gerjesztett tömegigények kialakulásáig nyúlnak vissza.

A tömegtájékoztatás társadalmi szerepe és jelentősége

A média szerepének vizsgálatakor elsőként célszerű megvizsgálni, hogy a *tömegtájékoztatás milyen hatást gyakorol a társadalmi folyamatokra*: a tömegkommunikációs eszközök nevelnek, oktatnak, rábeszélnek, tájékoztatnak, értékeket közvetítenek, véleményt formálnak és kiszolgálhatnak egyidejűleg. Amennyiben röviden próbáljuk kifejezni mindezt, azt mondhatjuk, a média generális célja a társadalom tagjainak – ezen keresztül az egész társadalom bizonyos körülményekhez való viszonyulásának – befolyásolása, alakítása.¹ Az ilyen jellegű befolyásolás nem más, mint szándékolt manipuláció, melynek homlokterében elsősorban gazdasági (reklám) és politikai (hírek) érdekek állnak. Jelen korunk információs dömpingjének nyertesei értelemszerűen a fejlett demokráciákban működő elektronikus, vagy írott sajtóorgánumok, melyek a plurális értékrend által biztosított gyakorlatilag korlátlan mozgásterüket kihasználva interpretálják az információkat. Annak ellenére, hogy a

¹ McQuail, Denis – A tömegkommunikáció elmélete, Osiris Kiadó, Budapest, 2003, 21-23 o.

demokratikus média képviselőinek örökérvényű jelmondata az „objektív tájékoztatás”, a manipuláció lehetősége így soha nem zárható ki. Ennek kapcsán merül fel a tömegtájékoztatás társadalommal szembeni felelősségének kérdése. Tekintettel arra, hogy korunk társadalommal kapcsolatos életviszonyainak legfőbb közvetítője a média, felelőssége a tájékoztatás tartalmi és formai elemeinek hitelességén túl a közösségre gyakorolt rövid és hosszú távú hatások vonatkozásában is megállapítható.

Különösen hangsúlyossá válik ez a viszonyrendszer a terrorizmus és a tömegtájékoztatás relációjának elemzésekor, mivel a terroristák fő célkitűzései között szerepel, hogy – az általuk képviselt politikai érdekek közvetlen vagy közvetett artikulálásán túl – akcióik a lehető legszélesebb körű publicitáshoz jussanak.² A világot teljességgel behálózó tömegkommunikációs eszközök pedig jellegükből eredően késedelem nélkül biztosítják az elérni kívánt nyilvánosságot a globális célcsoport számára.

A terrorizmus olyan rendkívül sokarcú jelenség, ami hatásmechanizmusát tekintve közvetlenül, vagy közvetve a társadalom minden komponensére kihatással van. Ezt az átfogó jelleget a társadalom organikus pilléreként létező és működő tömegtájékoztatás szintén nagymértékben felerősítheti. A demokratikus média kizárólag jellegéből fakadóan és optimális esetben csakis közvetett módon járul hozzá a terroristák céljainak megvalósulásához, hiszen a modern tömegkommunikáció eredendő célja az eseményekről történő objektív tájékoztatás. Hozzá kell tenni, hogy a terror „egyedfejlődésének” korábbi szakaszait követően válhatott azzá, ami korunk terrorizmusát jelenti. A terrorizmus és média kölcsönhatásának elemzésekor fontos tudatosítani, hogy a kifejezés a XX. században, annak is második felében telítődött jelenlegi tartalmával. Ezt elsősorban a rohamos fejlődést produkáló technika tette lehetővé, melynek eredményeiből a terrorcselekmények elkövetői éppúgy profitálnak, mint a média képviselői.

A közelmúlt eseményei rámutatnak arra, hogy a terrorizmus minden eddiginél nagyobb hatásokkal képes működni, amit világméretű és egyidejű tájékoztatásával a média tesz teljessé.³ Ez a formula valósult meg a minden idők legfanatikusabb és legtöbb emberáldozatot követelő terrorcselekmény-sorozata alkalmával is, ami 2001. szeptember 11-én rázta meg az Amerikai Egyesült Államokat. A New York-i és washingtoni nagy fontosságú objektumokat ért támadások nemcsak, hogy az elkövetők által megcélzott hatást érték el, hanem – az eddigi elemekből építkező, bár teljesen új modus operandiból adódóan – azon túlmutatva új korszakot nyitottak meg a terrorizmus történetében, illetve a biztonsággal kapcsolatos gondolkodásban.

A terrorizmus és a média „szimbiózisának” egyik alapvetése szerint mindenki, aki tudomást szerez egy terrorcselekményről, valamilyen szinten annak hatása alá kerül. Ilyen esetekben a tömegtájékoztatás abban a kényszerű helyzetben van, hogy az objektív tájékoztatás tényétől függetlenül garantálja az események azonnali „szenzacionalizálását”, ami a földrajzi távolság és érintettség függvényében az általános félelem és bizonytalanság érzetét keltheti a társadalom tagjaiban.⁴ A 2001-es USA-beli történéseket az amerikai kormány által támogatott CNN TV-csatorna helyszíni közvetítésével a világ számos hírműsora követte lépésről-lépésre. A TV-képernyőkön látható valóság pedig — a média dramaturgiájának betudhatóan — felülmulta az erőszakkal kapcsolatos addigi legsokkolóbb fantáziálásokat is. Itt kell hozzáfűzni, hogy a CNN az első repülőgép becsapódását követően

² Lockyer, Adam – The Relationship between the Media and Terrorism, http://rspas.anu.edu.au/papers/sdsc/viewpoint/paper_030818.pdf

³ Wilkinson, Paul – The Media and Terrorism: A Reassessment, Terrorism and Political Violence, Vol. 9, No. 2 (Summer 1997), www.geocities.com/terrorismstudies/mediaandterrorism

⁴ L. Nacos, Brigitte, Terrorism and the Media, Columbia University Press, New York, 1994, 1-16 o.

az eseményekkel kapcsolatos összes közvetítési jogot kisajátította, ami a terrorcselekmények tekintetében monopolhelyzetbe juttatta a tájékoztatási piacon. Nem véletlen az sem, hogy az elkövetők célpontjaikat, a világ jelenlegi legerősebb politikai, gazdasági, katonai hatalmának stratégiai fontosságú építményeit szimbolikus jellegükből adódóan választották ki, amire a híradások minden kétséget kizáróan ráirányították a világ közvéleményének figyelmét. Ezen körülmények pedig azt a tételt hivatottak igazolni, mely szerint a terrorcselekmények középpontjában elsősorban nem az áldozatok, hanem a közvélemény áll.

Az objektív, teljes körű és az ok-okozati összefüggéseket mélyrehatóan feltáró tömegtájékoztatás nem kerülheti el, hogy magyarázattal szolgáljon az agresszió motívumait és egyéb körülményeit illetően. Ez együtt járhat a terrorizmus „racionalizálásával”, ami bizonyos esetekben az elkövetők iránti szimpátiához, vagy a cselekményeik motívumaival való azonosuláshoz vezethet. Ezen túl felhozható a terrorizmus újkori felfogásával kapcsolatos kijelentés, amely szerint a terrorizmus a modern nyugati demokráciák átkos privilégiuma. A felvetést továbbgondolva eljuthatunk ahhoz a megállapításhoz is, hogy a terrorizmus konjunktúrája a demokratikus média által biztosított szabadság terméke.⁵ Ezen feltevések formál-logikai aspektusból igaznak tűnhetnek, amennyiben azonban a történelmi tényeket vesszük górcső alá, megállapíthatjuk, hogy a terrorisztikus erőszak nemcsak a fejlett demokráciákat célozza meg. Terrorcselekmények ugyanis a fejlődő, akár nem demokratikus államokban (Irak, Afganisztán, Pakisztán) is végrehajtásra kerülnek, sőt számuk jelenleg ezeken a területeken a legjelentősebb. Nem véletlen hát, hogy a háborús- és válságövezetekben a média képviselőinek jelenléte az átlagosnál nagyobb. Tény továbbá az is, hogy a független és globális tömegtájékoztatás is jóval rövidebb múltra tekint vissza, mint maga a terrorizmus. Igaz azonban, hogy a fejlett országok szintén fejlett hírközlőszervei nagyobb hatásfokkal képesek kommunikálni bármilyen eseményt, így gyakran erősítve azok sokkoló hatását.

A tömegtájékoztatást a terrorizmus pozitív visszacsatolásával vádló fejtegetéseket boncolgatva a média állítólagos felelősségének további vetületei kerülnek felszínre. Ezek egyike a publicitás problematikája, ami nem jelent mást, mint a tömegkommunikáció által a terroristák számára biztosított közvetlen nyilvánosságot. A világméretű tájékoztatás akaratán kívül bizonyos fokig kiszolgálja a lehető legszélesebb tömegek demoralizálására irányuló terrorista stratégiát. Ennek elengedhetetlen feltétele a szabadon tevékenykedő demokratikus tömegtájékoztatás, ami mélységében tárgyalja a történéseket.⁶ A média felelősségét firtatók további elemeként nevesítik a terroristák propagandájának tömegtájékoztatás által történő terjesztését. Ennek során szerintük olyan események kerülnek interpretálásra, melyekről a közönség amúgy nem venne tudomást. Ezen feltevés szerint a tájékoztatás a terrorizmus „ügyvivőjévé” lép elő.

Aggályokat vet fel továbbá a terroristák számára a média közreműködése nélkül aligha elérhető politikai legitimáció. Adott esetben ez teszi lehetővé, hogy a terrorakciók elkövetői által képviselt érdekek az államot cselekvésre kényszerítve bizonyos fokig érvényre jussanak. A médiát vádlók táborában szerint tehát a terrorizmus arzenálján kívül rendelkezésre álló legnagyobb „hatótávolságú” fegyver maga a TV-kamera.⁷ A fenti elmélet logikai szempontból helytálló kitételeket tartalmaz, azonban a valós események elemzését követően kijelenthető, hogy a médiát nem terheli nagyobb felelősség, mint példának okáért a polgári

⁵ I. m. 16-48 o.

⁶ Lockyer, Adam – The Relationship between the Media and Terrorism, http://rspas.anu.edu.au/papers/sdsc/viewpoint/paper_030818.pdf

⁷ F. Perl, Raphael – Terrorism, the media, and the government: perspectives, trends, and options for policymakers, http://www2.sjsu.edu/justicestudies/pdf/f04/js133_reading1.pdf.

légi közlekedést. A tájékoztatás ugyanis csupán létezéséből és demokratikus mivoltából eredően nem vádolható a terror támogatásával.

A szeptember 11-i események közvetítése során a világsajtó valóban biztosította a globális publicitást, valamint kezdetben széles tömegeket demoralizált sokkoló tudósításaival. Azt követően a történéseknek ugyancsak a hírcsatornákon történt mélyreható elemzésekor a tömegtájékoztatás szereplői – de elsősorban a CNN – jól átgondolt kommunikációs stratégiát követve az elkövetőket és feltételezett támogatóikat mélységesen elítélve domborították ki az akciók rendkívüli kegyetlenségét. Nem elhanyagolandó az amerikai tájékoztatás által életre hívott példaértékű nemzeti összefogás sem, ami az amúgy is erős amerikai nemzeti öntudatra apellált. A kezdeti sokkot széles körben terítő tájékoztatás így vállalt szerepet az amerikai kormány által kidolgozott stratégia (war on terror) tömegbázisának megteremtésében, amiről aligha állítható, hogy akár rövid, vagy hosszú távon a terrorizmus célkitűzéseinek megvalósulásához járult hozzá. Igaz, hogy pusztán statisztikai oldalról nézve a terrorcselekmények száma világ szinten 2001 óta jelentős mértékben nőtt. A növekményt mégis jól behatárolható kisszámú régió adja (Irak, Afganisztán, Pakisztán). A terrorisztikus propaganda média által történő terjesztésének vonatkozásában fel kell tehát ismerni, hogy a tömegtájékoztatás eredendő funkciója az események, azok előzményeinek, hátterének és körülményeinek objektív, részletes és közérthető formában történő közvetítése a társadalom irányába. Ennek során elkerülhetetlen adott esetben a társadalmat lélektani nyomás alá helyező cselekményekről adott tájékoztatás. A szeptember 11-i katasztrófa esetében ez teljes mértékben megvalósult, illetve félreérthetetlenül érzékelhető volt a hírközlőszervek tudatos taktikája. Ennek fókuszában a világ közvéleménye figyelmének a társadalmakat egyre inkább rettegésbe hajszolni akaró terrorizmus veszélyére való felhívása állt.

Az események közvetítésével összefüggésben az előbbieken túl felmerül a tömegtájékoztatás felelősége a tudósítások súlypontjainak kialakítása tekintetében. Fontos kérdés ugyanis, hogy a média meddig mehet el a történetek plaszticitásának biztosítása érdekében. A képernyőre vitt sokkoló felvételek ugyanis ténylegesen alkalmasak a tömegek demoralizálására, esetleges pánikkeltésre.⁸ Az amerikai tájékoztatás hozzáállása e tekintetben utólag úgy értékelhető, hogy az események és kapcsolódó információk tálalásán keresztül a kezdeti pánikon és a megsebzettség érzésén egyfajta ráébredés és a történetekkel való tudatos szembenézés kerekedett felül. Az erőszakot alkalmazók által a tömegkommunikációtól remélt politikai legitimitációról elmondható, hogy a támadás ténylegesen – feltehetőleg az elkövetők szándékainak megfelelően – cselekvésre kényszerítette az amerikai kormányt és a nemzetközi közösséget. Ebből eredően a kezdetben cselekményükért felelősséget nem vállaló elkövetőknek számolniuk kellett a válaszreakció jellegével és méretével.

Jogosnak tűnik tehát a felvetés, amely szerint a terrorizmus szempontjából döntő fontosságúnak ítélt TV-kamera valóban komoly fegyver, ami egyidejűleg többféle célt valósíthat meg.⁹ Ennek kapcsán fel kell ismerni, hogy ilyen esetekben a médiára ténylegesen nagy felelősség hárul, ami nem szolgálja magától értetődően a terroristák érdekeit. Ezen túl pedig az objektív tájékoztatás nem feltétlenül eredményezi a társadalom általános megfélemlítését vagy a pánikkeltést.

⁸ Lockyer, Adam – The Relationship between the Media and Terrorism, http://rspas.anu.edu.au/papers/sdsc/viewpoint/paper_030818.pdf

⁹ L. Nacos, Brigitte, Terrorism and the Media, Columbia University Press, New York, 1994, 41-55 o.

A tájékoztatás résztvevői részéről felmerülő elvárások

Míg az eddigiekben a terrorizmus és média viszonyát a terrorcselekmények elkövetőinek szemszögéből vizsgáltuk, az alábbiakban a tájékoztatás résztvevőinek oldaláról felmerülő elvárásokról esik szó. Ezt egészítik ki a fenti reláció eddig is többször megjelenített, elengedhetetlen kellékei, a politikai hatalom, azaz a mindenkori kormány részéről a média felé megfogalmazódó igények. A demokratikus országok hírközlő orgánumai működésének alapvető feltétele az eseményekről készülő tudósítások hitelességéhez nélkülözhetetlen sajtószabadság, ami valójában a téma megválasztásának, feldolgozásának és átültetésének teljes szabadságfokát hivatott kifejezni.¹⁰

Ezen túl nem véletlen, hogy az újságírók és tévések elemi érdeke a mindenkori történések közvetítésének elsőbbsége. Ez leginkább az adott orgánum információs csatornáitól, alkalmazottainak éberségétől, felkészültségétől és nem ritkán a szerencsétől függ. A hírek időszerűsége mellett mára szintén elsődleges követelménnyé vált az események lehető legdramatikusabb ábrázolása. Ezt kiegészítendő a sajtó képviselői a lehető legnagyobb pontosságra törekszenek, melynek során sokszor saját személyes biztonságuk kockáztatása mellett a társadalom tájékozódáshoz való jogának harcos védelmezőiként végzik munkájukat.¹¹ Nem egyszer volt már példa arra, hogy a média küldöttei terroristák által előidézett válsághelyzetek megoldásában vettek részt nem csupán tájékoztató jellegű tevékenységükkel. Ez nem véletlen, hiszen az újságírók krízishelyzetekben különösen felértékelődő jelenléte az összes érintett fél számára létfontosságú. A sajtó küldöttei így híradásaikat gyakran egyenesen az ellenérdekelt fél (esetünkben terroristák) legtitkoltabb objektumaiból szállítják a publikum részére.

A szeptember 11-i támadások alkalmával a tömegkommunikációs csatornák igényei jól nyomon követhetőek voltak. Érdekes ez esetben szintén a CNN TV-csatornán az eseményekkel egy időben közzétett információk értékelése, melynek során a sajtószabadság megléte nem vitatható nemzetbiztonsági okokból megkérdőjelezhetővé vált. Az előre nem látható tragédia aktualitását és rendkívüli hírértékét ékesszólóan bizonyítja, hogy a Világkereskedelmi Központ (WTC) ikertornyaiba elsőként becsapódott repülőgép ütközését követően (akkor a helyszíni tudósítók a terrorcselekmény gyanúját még csak fel sem vetették) a CNN az igazán nagy horderejű események számára fenntartott műsormegszakítást, a „breaking news” eszközét alkalmazta. Ettől a pillanattól kezdődően egy nagyszabású híradássorozat indult meg, ami kizárólag „első kézből” származó információkat vonultat fel.

Ami a történetek dramatikus bemutatását illeti, nem megkérdőjelezhető, hogy a valós események túldramatizálására nem volt szükség, mivel azok minden emberi képzelet felülmúltak. Itt érdemes megjegyezni, hogy a terrorakcióról szóló híradások sora a mindenkor aktuális helyzet függvényében több alakváltoztatáson ment át. Az átalakulás irányát egy jól felépített propaganda-hadjárat biztosította. Ez leginkább a hírműsorok főcímeinek változásában volt tetten érhető. Közvetlenül a katasztrófát követően a CNN a világ egyéb eseményeivel foglalkozó tájékoztatásait teljes mértékben mellőzve csak a terrorcselekmények körülményeiről közölt híreket. A jelmondat ekkor a tragédia legmegrázóbb képeit háttérül választva a „Megtámadott Amerika” („America under attack”) volt, ami az akkor még a média sokszor jótékony szűrőjén is átütő bizonytalanságot és tanácstalanságot leszámítva a nemzeti és nemzetközi közvélemény mozgósítására szolgált.

¹⁰ F. Perl, Raphael – Terrorism, the media, and the government: perspectives, trends, and options for policymakers, http://www2.sjsu.edu/justicestudies/pdf/f04/js133_reading1.pdf.

¹¹ I. m. uo.

Ezt a jelmondatot a „Harc a terror ellen” („Fight against terror”) címszó váltotta fel azt sugalmazva, hogy az amerikai kormányzat az elkövetők és esetleges támogatóik azonosítását követően felkészült a megfelelő válaszlépések megtételére. A harmadik, jelenleg is folyamatban lévő szakasz főcíme „háború a terror ellen” („War on terror”) jelzi, hogy az Egyesült Államok saját problémájaként kezeli a történeteket, amire tartósan a politikai erőszak eszközével, a háborúval válaszol.

A média és terrorizmus kölcsönhatásának taglalása nem lehet teljes a mindenkori kormányok által a tömegtájékoztatás irányába megfogalmazott kitételek részletezése nélkül. A demokratikus államok politikai vezetése hatalomra kerülésekor a demokrácia általános alapelveire esküdött fel, így a sajtószabadság sérthetlensége nem negligálható még politikai érdekektől vezérelve sem.

A terrorakciók vonatkozásában a politikai vezetés elsősorban lojalitáson alapuló együttműködésre törekszik a médiával. Ezt érthető módon a terrorizmus társadalomra gyakorolt káros hatásainak csökkentésére, valamint az ellenlépéseket megvalósító politika legitimálására használ fel. Szintén jogos – nemcsak politikai, de morális – elvárás a tájékoztatással szemben, hogy az érintett orgánumok az adott kormány és ne a terroristák érdekeit artikulálják. A hatalom ehhez a sajtó számára esetlegesen hozzá nem férhető információk átadásával járul hozzá. Ez természetesen kölcsönösségre utal, amit általában a politikai hatalom speciális csatornáin beáramló döntő fontosságú ismeretek tesznek aszimmetrikussá. Ezen a ponton felvetődhet azon aggály, mely szerint bizonyos értelemben a „mindentudó” média is csak annyit tudhat, amennyit tudatnak vele. Ha ez így van, a felelősség nem a sajtót, hanem a kormányt terheli, amennyiben az a társadalom előtt olyan értesüléseket hallgat el, amelyek nem-ismerete veszélyezteti a közösség élet- és túlélőképességét.¹² A kormányok érdekelték abban is, hogy a kívánatos emocionális ellentöltés elérése érdekében a terrorista ideológiákat, célokat és cselekményeket törvényen kívüli, társadalomra veszélyes, a legmesszebbmenőkig elítélendő és alattomos tevékenységként állítsák be.¹³ Az társadalmi reakciók oldalán a politikai vezetés szándéka – a közösség terrorizmus elleni hangolásán túlmenően – a pánikhangulatot előidéző sokkhatás csökkentése. Ezek alapján világossá válik, hogy a médiára e tekintetben felelősségteljes kiegyensúlyozó szerep hárul. Ennek keretében a közvélemény megfelelően koreografált sokkolása a terrorizmust elutasító attitűd kialakításához szükséges.¹⁴

Elemi igényként jelentkezik még a kormányok részéről, hogy a hírközlő szervek tájékoztató tevékenységük során – különös tekintettel az állam megtámadottságának állapotát jelző terrortámadások alkalmával – a politikai elit legitimációját erősítve kommunikálják a hatalom alkalmasságát, tájékozottságát és felkészültségét a krízishelyzet gyors és hatékony megoldására. Ezen elvárás természetesen csakis a sajtószabadság érintetlenül hagyása mellett fogadható el.¹⁵ Az Amerikai Egyesült Államok kormánya által a szeptember 11-i terrortámadásokat követően a tájékoztatással szembeni elvárások megvalósulása az alábbiak szerint írható le. A sajtó kormányzattal szembeni lojalitásáról elmondható, hogy az amerikai média – minden bizonnyal a rendkívüli helyzetre való tekintettel – példaértékűen működött együtt a politikai vezetéssel. Ez felveti azonban a kérdést: mennyiben befolyásolja a sajtóorgánumok hitelességét a lojalitás átlagos mértéken túlmutató szintje. Tekintettel arra, hogy a korábbiakban a szeptember 11-éhez hasonló terrortámadás nem érte az USA-t, hasonló együttműködésre a tömegtájékoztatás és a kormány között korábban nem volt példa.

¹² Freedom of information – <http://www.rcfp.org/homefrontconfidential/foi.html>

¹³ I. m. uo.

¹⁴ I. m. uo.

¹⁵ L. Nacos, Brigitte, *Terrorism and the Media*, Columbia University Press, New York, 1994, 122-149 o.

A körülmények ismeretében megállapítható, hogy az amerikai média részéről tapasztalható lojalitás az ország társadalmi integritásának megőrzése szempontjából létfontosságúnak bizonyult. Nem véletlen tehát, hogy a CNN által kezdetben sugárzott sokkoló felvételeket hamar felváltották a legfelsőbb politikai vezetés sajtótájékoztatói és beszédei, gyakran egyenes adásban. A politikusok, szakértők, tisztviselők és a társadalom tagjainak megszólaltatása, a támadásokkal kapcsolatba hozható személyi kör azonosításának publikussá tétele, illetve az egyéb körülmények részletező feltárása nagymértékben hozzájárult az egész társadalomra kiterjedő sokkos tudatállapot enyhítéséhez.¹⁶ Jól vizsgázott az amerikai tömegtájékoztató a stratégiai jelentőségű információk szelektált és jól időzített közzétételéből is, ami ez esetben az európai média esetében nem mindenhol volt tapasztalható.

Németországi napilapok (pl. a nagy példányszámú Focus) némelyike címlapjukon foglalkozott a Bundeswehr különleges egységeinek várható titkos bevetéseivel Afganisztánban, valamint egyes fejtegetések –további terrorakciókhoz kiváló célpontokat kínálva – „közkinccsé” tették az amerikai és európai atomerőművek sebezhetőségét légi-járművel lekövetett támadások esetén. A nemzetközi sajtóorgánumok ezen túl sikeresen agitáltak a társadalom legszélesebb köreiben kialakítandó terrorizmusellenes viszonyulás érdekében. Ezt egészítették ki az amerikai kormány alkalmasságát és megfelelő válaszadására való képességét hangsúlyozó híradások, melyek eredményeként a kezdeti általános pánikhangulatot a nemzeti és nemzetközi összefogás nélkülözhetetlenségének heroikus légköre váltotta fel. A tömegtájékoztató és a terrorizmus összefüggéseiről eddig feltárt körülmények alapján kijelenthető, hogy habár a média ténylegesen részt vesz a terroristák céljainak kommunikálásában, társadalmi szintű véleményformáló ereje és mobilizáló hatása mégis meghatározóbb. Ezt támasztja alá a hétköznapi valóság is, hiszen a terrorcselekmények elkövetői csupán ideiglenesen képesek a köz érdeklődésének középpontjába kerülni, mivel tevékenységük jellege kezdetben ténylegesen riadalmat kelt, azonban ez később a társadalom szinte teljes egészére kiterjedő ellenérzésbe megy át, aminek kondicionálásában a média elsődleges szerepet játszik.

Összegezve a leírtakat célszerűnek tartom csoportosítani a terroristák, a média szereplői és a politikai hatalmak gyakorlók hármasának viszonyrendszerét. Ennek alapját e tényezők egymáshoz való viszonya adja.

• Elsőként foglaljuk össze, hogy *a terrorcselekmények lekövetői mit várnak akcióik médiaszereplésétől:*

– *Publicitás* – olyan szabad nyilvánosság, amit egy terrorszervezet az esetek döntő többségében egyéb módon nem birtokolhat. Ez a fajta publicitás félreérthetetlenül egy létező problémát jelez, ami mielőbbi politikai megoldást követel. A terroristák tehát akcióikat stratégiai jelentőségű „cenzúrázatlan üzeneteknek” tartják, amelyeken keresztül felhívásukat eredetben juttathatják el a címzettekhez, komoly nyomatókat rendelve azokhoz. Az objektivitás e formája a tájékoztató médiumok számára a hitelesség szenzációértékén túl az elkövetőket hozza előnyös helyzetbe.

– *Megértés* – a „szent ügy” megismertetése minél szélesebb körben. A terroristák tipikusan úgy értelmezik saját helyzetüket, hogy a társadalomnak segítségre van szüksége az általuk képviselt ügy igazságosságának megértéséhez. Az erőszak alkalmazásának magyarázata itt nem más, mint a cél megvalósításának kényszerű eszköze egy aránytalanul

¹⁶ A chronology of events – <http://www.rcfp.org/homefrontconfidential/chronology.html>

erős ellenféllel szemben.

– *Legitimáció* – a megértésen túl az elkövetők saját értékrendjük elfogadást is remélik. Az akciókat jól kiválasztott időzítéssel követő felelősségvállalás és/vagy a sajtón keresztül történő többségükben politikai deklarációk az ügybe vetett hitük szilárdságának megerősítését szolgálják. Az erőszakos aktushoz tehát ideológiai magyarázatot társítanak, amivel a terrorcselekmények racionalizálására tesznek nagyon is tudatos kísérletet.

– *Károkozás* – a racionalizálás ugyancsak stratégiai lépését megelőzően a terrorakciók sokkoló jelegükkel megkérdőjelezi az ellenséges entitás fennhatóságát, hiszen valamely kormányt vagy hatalmat birtokló tényezőt a saját ellenőrzése alatt álló területen ér csapás. A tömegtájékoztató nem megfelelően tudatos működése esetén a pánikkeltés legkiválóbb eszköze ilyen helyzetekben. A társadalom rövidtávú „megfélemlítésén” túl a hosszabb távon ható gazdasági hátrányok a lakosság életviszonyainak romlásán keresztül a kormányokba vetett hitet és bizalmat ugyancsak súlyosan megrendítheti.

– *Tájékozódás* – az akciók sikeréről, hatásáról, az áldozatok számáról, az ellenséges kormány elsődleges reakciójáról, a tervezett ellenlépésekről. (Különösen elhúzódozó túszejtési akcióknál volt megfigyelhető korábban, hogy a túszejtők a sajtóorgánumokon keresztül szereztek tudomást a túszo személyazonosságáról, vagy éppen az azok kiszabadítására tervezett akcióról.)

• A következőkben *a kormányzat részéről a médiatényezők irányába megfogalmazód igényeket tekintsük át:*

– *Együttműködés* – a kormány céljainak kommunikálásában. Célja a terroristák ideológiájának ellensúlyozása és inkriminálása, valamint az erőszak alkalmazásának diszkvalifikálása. A sajtó által megszerezhető információknak a nyilvánosságra hozatal előtti átadása, kommunikációs stratégiák és taktikák egyeztetése és tudatos alkalmazása.

– *Lojalitás* – Az együttműködés során a kormány saját kommunikáció stratégiáját kívánja alkalmazni. Ennek keretében bizonyos információk nyilvánosságra hozatala nem a szenzáció elvén, hanem taktikailag jól időzítve történik. A politikai elit saját túlélése érdekében adott esetben a hírközlő szervek számára súlypontokat próbál meghatározni, ami a konkrét eseményeken túlmutatva könnyen propaganda jelleget ölthet. Ennek megvalósulása a sajtószabadság logikus háttérbe szorulásával jár, így alkalmazásának időtartama meghatározó.

– *Kárménetesítés* – a terrorcselekmények által kiváltott sokk társadalmat érintő káros hatásainak csökkentése.

– *Mozgósítás* – a széles tömegek egységbe tömörítése a megtámadottság helyzetében.

– *Dezinformáció* – az elkövetők félrevezetése bizonyos speciális esetekben (pl. küszöbön álló ellenakció, elfogási- vagy kiszabadítási kísérlet, csapda állítása). Tények elhallgatását is jelentheti, ami kizárólag taktikai okból, ellenintézkedés kapcsán elfogadható.

• Végül vizsgáljuk meg, hogy *a média szereplői mely tényezőket tartják létfontosságúnak, amikor terrorcselekményekről tudósítanak:*

– *Szabadság* – befolyásolás-mentes objektivitás az eseményekről történő tudósítás során. Elsősorban politikai és gazdasági függetlenséget jelent.

– *Elsőbbség* – a történésekről elsőként és a legmélyrehatóbban tudósítani. Napjainkban egy orgánum elsődleges értékmérője a gyorsaság és a hozzáférés mértéke (saját képességektől, lehetőségektől és gyakorta a szerencsétől függ).

– *Szenzációi* – az információ mindenkor hírértéke határozza meg eladhatóságát. Manapság a drámai vagy dramatizált híradások iránt a legnagyobb a közvélemény érdeklődése. Terrorcselekmények esetében a drámai jelleget sokkoló elemek (áldozatok, sérültek, rombolás/pusztítás, anyagi kár stb.) egészítik ki, így növelve a nézettséget.

Felhasznált irodalom

A chronology of events – <http://www.rcfp.org/homefrontconfidential/chronology.html>

F. Perl, Raphael – Terrorism, the media, and the government: perspectives, trends, and options for policymakers, http://www2.sjsu.edu/justicestudies/pdf/f04/js133_reading1.pdf.

Freedom of information – <http://www.rcfp.org/homefrontconfidential/foi.html>

L. Nacos, Brigitte, Terrorism and the Media, Columbia University Press, New York, 1994

Lockyer, Adam – The Relationship between the Media and Terrorism,
http://rspas.anu.edu.au/papers/sdsc/viewpoint/paper_030818.pdf

McQuail, Denis – A tömegkommunikáció elmélete, Osiris Kiadó, Budapest, 2003

Nagy, Gábor, Válság idején a tévékészülék köztér és imahely is, hvg-Interjú, 2002. január

Tálas Péter: A terrorizmus anatómiája: Tanulmányok, Budapest, Zrínyi, 2006

Wilkinson, Paul – The Media and Terrorism: A Reassessment, Terrorism and Political Violence, Vol. 9, No. 2 (Summer 1997), www.geocities.com/terrorismstudies/mediaandterrorism

AZ IRAKI ÉS A SRÍ LANKA-I HARCIS CSOPORTOK KOMMUNIKÁCIÓS TEVÉKENYSÉGÉNEK ÖSSZEHASONLÍTÁSA¹

A kommunikációnak fontos helye és szerepe van a felkelők arzenáljában, ugyanis az Internet felhasználásával összekapcsolódhatnak egymással, a szövetséges csoportokkal az adott országban, régió belül, de akár az egész világban. A szerzők – a felkelés jellemzőinek leírása és egy rövid helyzetkép vázolója után – összehasonlító módszerrel bemutatják a méretében, jelentőségében, a világpolitikára gyakorolt hatásában egymástól nagyságrendekkel eltérő két állam felkelő csoportjainak működését (alkalmazott eljárásokat és eszközöket) és kommunikációját.

The goal of this article is to highlight just this – the importance of the communication side of the conflict to the insurgents, by comparing two current conflicts, Sri Lanka and Iraq. The Tamil insurgency in Sri Lanka has a long history, but internationally it sometimes tends to be forgotten. The opposite conflict is in Iraq. The common thing in these two conflicts is that both have contributed to the theory and practice of insurgencies, in the communications field. The Tamil Tigers were the first to perfect their communications skills. The Iraqi insurgents took the Internet, and used it for recruiting, training, communication, fundraising and propaganda just to name a few vital functions. The article intends to show how these skills worked for the insurgent side as a kind of force multiplier, which is almost impossible to beat.

Az amerikai hadsereg definíciója szerint a *felkelés olyan szervezett mozgalom, amelynek célja a törvényesen megválasztott kormányzat megdöntése szubverzív módszerekkel és fegyveres fellépéssel. Elnyújtott katonai jellegű konfliktus, aminek célja a kormányzati irányítás és legitimitáció meggyengítése, a felkelő csoport legitimitációjának és irányítási képességeinek növelésével párhuzamosan. A felkelés középpontjában a politikai hatalom megszerzése áll.*² A felkeléseknek két fajtáját szokás megkülönböztetni: a tömegmobilizációs modellt és a fegyverrel fellépő modellt. Az elsőnél a hangsúly a tömegek mozgósítására helyeződik, a másodiknál erőszak alkalmazásával próbálnak olyan masszív instabilitást teremteni, amelyben a felkelő csoport lehetőséget kaphat a hatalom megszerzésére.³ A terrorizmus definíciója az amerikai hadseregben: *Törvényellenes erőszak alkalmazása vagy törvényellenes erőszak alkalmazásával való fenyegetés szándékos használata félelem keltésére; célja, hogy megfélemlítsen vagy kényszerítsen egy kormányt vagy társadalmat politikai, vallási vagy ideológiai jellegű céljai megvalósítására.*⁴

A jelenleg alkalmazott definíciók nem teszik könnyűvé a terrorizmus és a felkelés közötti különbségtételt. A terrorizmusnak a mai napig nincs általánosan elfogadott definíciója. A morális relativizmus – hogy ti. az egyik nép terroristája a másik nép szabadságharcosa – teszi lehetetlenné egy általánosan elfogadható definíció megszületését. A felkelés definiálása hasonló nehézségekbe ütközik. A legfontosabbnak mondható különbség a kettő között, hogy a felkelések olyan módon kombinálják az erőszakot a politikával, amire a terrorista szervezetek képtelenek. További jelentős különbség, hogy a felkelők rendelkeznek hagyományos katonai

¹ Az MHTT 2007. évi pályázatára beküldött tanulmány szerkesztett változata.

² Counterinsurgency Field Manual 3-24 1-1.

³ Field Manual 3-07.22 Counterinsurgency Operations 1-1 – 1-6. o.

⁴ Joint Publication 1-02 Department of Defense Dictionary of Military and Associated Terms, 12 April 2001 (As Amended Through 13 June 2007) 540. o

szervezettel, a terrorista szervezetek viszont nem, és ez utóbbiak mögött kiépített szervezet sincs, ellentétben a felkelő csoportokkal. Mindkettőnél sor kerülhet a terrorizmus, mint eszköz bevetésére, a felkelő csoportnak azonban nagyobb a mozgástere az alkalmazott eszközöket illetően, mint egy terrorista csoportnak.

A felkelés katonai és politikai kihívás egyszerre. A felkelések mögött mindig valamilyen, az elégedetlenek számára vonzó ideológia áll. Éppen ezért minden felkeléssel szembeni stratégia elsődleges törekvése, hogy az elvek harcát megnyerje. A felkelések akkor sikeresek, ha meg tudják nyerni céljaiknak a tömegeket, és képesek őket mozgósítani mind politikailag, mind anyagilag. A sikerhez szükséges a lakosság jelentős részének aktív támogatása. Általánosságban véve a győzelem azon felkelő csoportoknak adatik meg, amelyeknek legerősebb az elkötelezettségük, a legjelentősebb katonai és politikai képességekkel rendelkeznek és a legkevésbé hibáznak.

A kommunikáció a modern felkelések súlyponti kérdése. De amíg pl. Menahem Begin az Irgun élén még azért tartotta fontosnak a nemzetközi sajtó jelenlétét Palesztinában, hogy kivédhessék a brit hadsereg és biztonsági erők civil lakosság elleni megtorló akcióit, és megismertessék céljaikat a világgal, ma sokkal nagyobb és jelentősebb szerepet kap a felkelők arzenáljában.

A Srí Lanka-i tamil szeparatizmus kommunikációs háttere

A Srí Lanka szigetén dúló összetett polgárháborús konfliktus az iraki fejleményeknél jóval kevesebb figyelmet kap a világ nagy hírügynökségeitől, és ezáltal a hírek fogyasztóitól is. Míg az Egyesült Államok „terrorizmus elleni háborújának” fő fejleményei a legtöbb tájékozott ember előtt ismertek, addig a tamil terroristák és a szingaléz kormányerők között 24 éve dúló küzdelem okai és részletei a legtöbbek számára homályban maradtak.

A Srí Lanka-i háború formálisan 1983-ban robbant ki. Egy több évtizedig tartó, feszültségektől terhelt belpolitikai folyamat előzte meg. A sziget brit gyarmati uralom alóli függetlenségének 1948 februárjában történt kikiáltása után a többségi szingaléz kormányzati elit adminisztratív eszközök sorával igyekezett gátolni a terület másik fajsúlyos lakossági csoportját alkotó tamil kisebbség politikai jogait⁵. A tamillel szembeni politika az ötvenes években erősödött fel, amikor egy, a Bandaranaike család köré tömörült szingaléz nacionalista csoport vette át az ország kormányzását. Az új adminisztráció jogszabályok sorával igyekezett a tamilok rovására pozícióba emelni a szingaléz kultúrát és társadalomrészt, aminek következtében a kisebbséghez tartozó fiatalok és értelmiségiek tömegei előtt zárták be az érvényesülés útjait⁶. A szingaléz nemzeti ideológia Srí Lanka egész területét egységes szingaléz államként értelmezte. Ezt az elvet a főként az északi vidékeken és a keleti és nyugati tengerparton többé-kevésbé összefüggő területen élő tamilok kezdetben csak látszólag, majd a szingaléz politikai nyomás alatt saját nemzeti ideológiájukat kialakítva egyre direktebb módon fenyegették.

Az 1970-es évek első felében megalakultak azok a tamil fegyveres csoportok, melyek a szingaléz dominanciájú Srí Lankától elszakadva egy független tamil állam, Tamil Eelam

⁵ A szigetország etnikai és vallási arányairól, társadalmi viszonyairól ld.: Sri Lanka 2006, Countries of the World-From the USA CIA Factbooks, the United Nations Statistical Office, and the Library of Congress Country Studies, Link: http://www.photius.com/countries/sri_lanka/national_security/index.html, letöltve: 2007.02.13.

⁶ Walter Schwarz: The tamils of Sri Lanka, The Minority Rights Group Report No. 25, 1988, 9.-10.o.

megalakítását tűzték zászlajukra. Köztük elemzésünk egyik tárgya, a felkelés jellemzőinek vázolója után, az 1972-ben alakult Tamil Új Tigrisek mozgalma, mely csakhamar a ma is ismert Tamil Eelam Felszabadító Tigrisei (LTTE) elnevezést vette fel, és a kilencvenes évektől a szecesszionista törekvések vezető ereje lett

A fegyveres frakciók azonnal megkezdték akcióikat a kormányzati és közigazgatási létesítmények ellen, de fellépésük soha nem tudhatta maga mögött (és ma sem tudhatja) a tamil közösség egészének támogatását. A hetvenes-nyolcvanas évtizedek fordulójára a két etnikum közötti viszony végletesen elmérgesedett. Ilyen légkörben csak olaj volt a tűzre az 1983-ban lezajlott tamillelles program, mely a városokban számos áldozatot szedett a kisebbségek soraiból. A polgárháború kirobbanását – mint fentebb utaltunk rá – hagyományosan ettől az évtől számítjuk.

A Tamil Eelam Felszabadító tigrisei és a háború

A Tigrisek valójában igen kicsiben kezdték a működésüket. Postaállomások és rendőrőrsök ellen végrehajtott szórványos akcióik haloványan sem emlékeztettek még a kilencvenes és kettőezres évekre jellemző kiterjedt harci tevékenységükhöz. A bevezetőben vázolt definíciók szerint felkelő csoportnak számítanak, a terroristacselekmények és a gerilla hadviselés vegyes, helyzetfüggő alkalmazása azonban már korán jellemezte metodikájukat. Lépéseik vezérük, Vélupillai Prabhakaran nevével fűződtek össze. Prabhakaran terroristavezér, tábornok és politikus is egy személyben, ki egész életét a Tigrisek és a tamil függetlenségi mozgalom céljaira tette fel. Vezetői adottságai a kilencvenes évek elején bontakoztak ki leglátványosabban, amikor az 1987 óta Srí Lanka északi részén állomásozó indiai béketeremtő erők visszavonulásra kényszerültek. Az indiai csapatok egy Srí Lankával kötött államközi megállapodás⁷ értelmében voltak a területen abból a célból, hogy lefegyverezzék a tamil gerillacsoportokat. A leszerelési műveletet lényegében csak az LTTE „élte túl”, mely így gyűjtőhelyévé vált a többi egykori fegyveres frakció aktivistáinak és harcosainak. Prabhakaran befogadta és megszervezte őket, miáltal a Tamil Tigrisek a szecesszionista mozgalom egyedüli, immár valós katonai súllyal rendelkező erejévé léptek elő. Ez a potenciál elégnak bizonyult a szingaléz hadsereg hadműveleteinek megrekesztéséhez és az indiai béketeremtő erők helyzetének végletes destabilizálásához, aminek következtében az indiaiak 1990-ben kivonták csapataikat a szigetországból. Ekkor nyert új lendületet a konfliktus, mely a semleges nyugati közvetítéssel évek óta folyó és többször megszakadt tűzszüneti és béketárgyalások dacára lényegében máig tart.⁸

A Tigrisek stratégiai céljai alapvetően különböznek az Irakban harcoló csoportokétól. Ezeket *a következőképpen foglalhatjuk össze:*

- A tamil terrorszervezet nem kérdőjelezi meg a fennálló világrendet.
- Nem kívánja a létező uralmi formákat, társadalomszervezési és kormányzati elveket alapvetően megváltoztatni.
- A létező nemzetközi rendszerbe önálló politikai tényezőként be kíván illeszkedni.
- Ennek eszköze a szuverén nemzetállam kialakítása, melyet az adott nemzetközi rend elismert, együttműködő és integráns részévé kívánnak tenni.

⁷ Junius Richard Jayawardene Srí Lanka-i elnök és Rádzsív Gándhi indiai miniszterelnök megállapodása olvasható: The Official Website of the Sri Lankan Governments Secretariat for Coordinating the Peace Process (SLOOP) Link: <http://www.peaceinsrilanka.org/peace2005/Insidepage/Agreements.asp>, Letöltve: 2007. 02. 15.

⁸ Igaz, intenzitása napjainkban kisebb, mint az iraki polgárháborúé. Ld.: Kristine Höglund: Violence and Peace Process in Sri Lanka, In: Civil Wars, Volume 7.,(2005) No. 2, 156-170. o.

- Településterületük földrajzi és gazdasági adottságai folytán hatalmi szerepre nem számíthatnának,⁹ így nem is kérdőjelezhetnék meg a világ és a térség meghatározó államainak jogait és pozícióit.
- Lényegében az USA vezető szerepét sem vitatják.
- Egyedüli ellenségeiként a szingaléz kormányzatot és az azzal együttműködő mérsékelt tamil politikusokat jelölik meg.

Mindezek ismeretében értékelhetjük kommunikációs tevékenységüket, mely alapvetően két markáns területet ölel fel. Az egyik a tulajdonképpeni politikai kommunikáció terrénuma.¹⁰ Mivel államként képzelik el a tamil vidékek jövőjét, az LTTE vezetői készülnek a reményeik szerinti új korszakra. Saját személyüket a rendelkezésükre álló orgánumokon keresztül már nem csupán hadurakként, hanem konstruktív államférfiakként is igyekeznek exponálni, felkészülvén hatalmuk átmentésére egy kevésbé puskaporos, de már alkotmányos keretekkel rendelkező korszakba. A középpontban persze minden esetben a legfőbb vezető, Prabhakaran kap helyet. A másik terület, mely itt nagyobb figyelmet kap tőlünk, a harci tevékenységgel összefüggő kommunikáció.

Harci metodológia és kommunikációs lehetőségek

A Tamil Tigrisek a közösség elleni szervezett erőszak két formáját, a terrorisatevékenységet és a gerilla-hadviselést kombinálják tevékenységük során. Ez számos összehasonlítási alapot ad az iraki felkelők működésével. A terrorkampány legfontosabb elemei ugyanis lényegében az arab országban megfigyelhetővel azonos képletet követnek. Eszköztárukban egyaránt megtalálhatóak az öngyilkos merényletek és a meglepetésszerű, időzített vagy távirányított bombatámadások is. A célpontok között – szintén Irakhoz hasonlóan – többnyire karhatalmi és katonai egységek objektumai és személyzete, közigazgatási és kormányzati létesítmények és kiemelt politikai vezetők szerepelnek.¹¹ Éles ellentétben azonban az iraki felkelőkkel, a Tigrisek kényesen ügyelnek arra, hogy akcióiknak külföldi illetőségű személyek és érdekeltségek ne essenek áldozatul. Kiemelt politikai -és ezáltal kommunikációs- célként kezelik, hogy a külföld legalább közömbösen viselkedjen a Srí Lanka-i konfliktussal szemben. Az öngyilkos merényletek céljára férfiakat (úgynevezett Fekete Tigriseket), nőket (a „Szabadság Madarait”) és gyermekeket egyaránt felhasználnak. Működésük részben terrorszervezet-jellegét azonban nem sikerült elkendőzniük, így minden elővigyázatosságuk ellenére csaknem annyira szalonképtelen tényezővé váltak, mint az iraki harcosok. Támadásaik céljai is az ismert sémát követik. Céljuk a félelemkeltés a társadalom soraiban, a politikai szereplőkre való nyomásgyakorlás a maximális károkozás elvével, ugyanakkor a lehető legkisebb kockázat mellett. Ezen kívül a terrorcselekmények demonstrálják az LTTE jelenlétét és akcióképességét, ami különösen mozgalmasabb politikai időszakokban bír komoly jelzésértékkel. Ez a tevékenységi kör azonban sajátos módon – néhány kiemelt esetet leszámítva – Srí Lankán nem tett olyan mély és megrázó hatást a társadalom egészére, mint Irakban. A többség igyekszik nem tudomást venni a polgárháborúról, amit egy földrajzi és

⁹ A tamillakta területek sok száz kilométeren át húzódó vékony tengerparti területsávja még közvetlen infrastrukturális kapcsolatokkal sem igen rendelkezik, ezért az is kétségsbe vonható, hogy egyáltalán életképes volna-e államként.

¹⁰ Az LTTE politikai szárnya a gyakorlatban máig alárendelt szerepet játszik a katonai szárnyhoz képest, de jelentősége egyre növekszik. Ld.: R. Ramasubramanian: Suicide Terrorism in Sri Lanka, Institute of Peace and Conflict Studies (IPCS), New Delhi, India, Link: <http://www.ipcs.org/IRP05.pdf>, 8.-9. o. Letöltve: 2007.10.10.

¹¹ A Tigrisek nevéhez – sokakkal egyetemben – két vezető dél-ázsiai politikus meggyilkolása is fűződik. Rádzsiv Gándhi indiai miniszterelnököt 1991. május 21-én, Ranaszinghe Premadasza Srí Lanka-i elnököt 1993. május 1-jén gyilkolták meg.

társadalmi értelemben egyaránt jól behatárolható konfliktusnak tart.¹² Igaz, az utóbbi években a támadások intenzitása messze nem éri el az arab országban tapasztalható szintet.

Érdekes különbség továbbá, hogy a tamilok esetében a vallási elem hangsúlya a harci ideológia megteremtésénél jóval szerényebb, mint ahogy azt a közel-keletieknél megfigyelhettük. Ez még annak ellenére is igaz, hogy a hinduizmus az adott környezetben természetes elemét képezi a tamilság önazonosság-tudatának. Srí Lankán mégis inkább szingaléz oldalról hangoznak el olyan érvek, melyek vallási alapon feltételezik a teljes antagonizmust a buddhista szinhalák és a hindu tamilok között¹³. A Srí Lanka-i konfliktus tehát inkább nemzeti küzdelem a résztvevő felek számára, mintsem „szent háború”.

A gerillatevékenység már lényegesen több kommunikációs lehetőséget rejt magában. *A leggyakoribb motívumok:*¹⁴

- Az LTTE harcosainak működését legitim önvédelmi háborúként állítja be, gondosan ügyelve arra, hogy akcióikat egy szingaléz kormányerők részéről érkező provokációra adandó válaszként határozhassa meg.
- A propaganda alapmotívumai között a defenzív elem lényegesen hangsúlyosabb, mint az irakiak esetében.
- A lélektani hadviselés azonban itt is fontos szerephez jut. Ebből a szempontból értékelhetőek leginkább az olyan lépések, mint például az elesett szingaléz katonák holttesteinek bemutatása. Természetesen a gyermekek öngyilkos akciókra való felhasználásának is rendkívül súlyos lélektani hatásai vannak, és erősítik a tamil lakossággal szembeni negatív attitűdöket a szingalézek körében.
- A tigrisek által kiadott sajtóközlemények rendszeresen beszámolnak ellenfeleik veszteségeiről, melynek mértékéről nehezen ellenőrizhető adatokat hoznak nyilvánosságra. A saját veszteségek természetesen szerényebb teret kapnak, míg nem hagynak kétséget afelől, hogy a tamil harcosok igaz ügyet képviselnek.
- A kommunikációjuk ezáltal erősen propaganda jellegű, de a közölt információkat nem lehet automatikusan hiteltelennek tekinteni. A Tigrisek ugyanis számos tényezőnek köszönhetően (természetföldrajzi adottságok, a szingaléz haderő állapota¹⁵) valóban elérték katonai szemszögből is értékelhető eredményeket.

Ezeknek az eredményeknek köszönhető, hogy a sziget északi részén napjainkban kialakult egy bizonytalan határokkal rendelkező törvényen kívüli terület, mely az LTTE ellenőrzése alatt áll. Bár a szingaléz hadsereg és légierő csapásai folyamatos nyomás alatt tartják ezt a vidéket, a tényérésnek hála, a Tigrisek kezébe olyan anyagi és technikai lehetőségek jutottak, amilyenekkel például az iraki fegyveres csoportok messze nem rendelkeznek. Itt nem csak

¹² A közhangulatot jól példázza Hardi Péter helyszíni riportja: Szabad Föld, 2006/8. szám, február 24–március 2.

¹³ Ez a nézet a történeti tapasztalatok alapján is erősen vitatható. Ld.: P.K. Balachandran: A History of the Indo-Lankans, Hindustan Times, 2006. május 22.

¹⁴ A propagandáról bővebben: Peter Chalk: Liberation Tigers of Tamil Eelam's (LTTE) International Organization and Operations, A preliminary analysis, A Canadian Intelligence Service publication, 2000.

¹⁵ A háború igen felkészületlenül érte a szingaléz fegyveres erőket. A haderőről, a nemzetbiztonsági tényezőkről és a háború kezdeti szakaszáról ld.: Vernon L.B. Mandis: National Security Concepts of States: Sri Lanka, United Nations Institute for Disarmament Research, 1992. és The International Institute of Strategic Studies (IISS)-Armed Conflict Database, Link: http://acd.iiss.org/armedconflict/MainPages/dsp_ConflictWeapons.asp , Letöltve: 2002. 02. 13.

egy látens önálló állami lét intézményeit kezdték szimulálni (bíróság, rendőrség, „nemzeti” bank és pénzverés, stb.), hanem a kommunikációs és hírközlési lehetőségeik is szélesedtek. Eszköztárunkban ma már ott vannak az internetes honlapok és a rádióadások is. Ezek segítségével napi rendszerességgel tarthatják a kapcsolatot szimpatizánsaikkal, és persze az érdeklődőkkel is. A Tigrisek nem csak saját ideológiájuk és céljaik közvetítésére használják fel ezeket a fórumokat, hanem információkat is adnak tevékenységük egyes területeiről, például a szingaléz kormányzattal folyó béketárgyalások egyes fejleményeiről,¹⁶ vagy a szervezet „diplomáciai” tevékenységéről.

Szemben az iszlám fundamentalistákkal, a tamilok eleinte számítottak a nyugati világ szimpátiájára, és törekedtek rá, hogy kedvező színben tüntessék fel magukat. Nyugaton számos legális üzleti tevékenység jelzi jelenlétüket, melyek jövedelmét részben háborújuk finanszírozására, részben lobbyzásra fordították. Megbízottaik számos nyugati (a még a gyarmati időkbe visszanyúló kapcsolatok miatt főként brit) politikus támogatását igyekeztek megnyerni.¹⁷ Terroristatevékenysége azonban végletesen diszkreditálta az LTTE-t, ami 2001. szeptember 11-e után különös hangsúlyt kapott. Ennek ellenére az európai tamil diaszpóra egy része és a tamilok külföldi szervezetei továbbra is igyekeznek támogatást szerezni a tamil nemzeti céloknak.¹⁸ Tény ugyanakkor, hogy a külföldi tamiloktól Srí Lankára érkező pénzadományok nem mindegyike önkéntes felajánlás eredménye.

A világháló szinte korlátlan teret nyit az információk közlésének és cseréjének szerte a glóbuszon. Ennek óriási jelentőségét az LTTE és támogató szervezetei is igen hamar felismerték. Az internet széleskörű alkalmazása egyaránt jellemző rájuk, és vizsgálatunk iraki tárgyaira is. Az LTTE és intézményei (például a Londonban működő Eelam House) nagy hangsúlyt fektetnek a tekintélyesebb hírügynökségek folyamatos tájékoztatására és sajtóanyaggal való ellátására. Szervereik is általában Srí Lankán kívül üzemelnek, és biztosítják számukra a folyamatos nyilvánosságot. Az online-terrorizmus egyik első megnyilvánulása is a Tigrisekhez volt köthető, mikor 1997-ben spamekkel árasztották el a szingaléz kormány külképviseleiteinek e-mail címeit.

A Tigrisek mozgalmának eredményei és tanulságai

A fent említetthez hasonló *akciók persze látványosak és kellemetlenek, de számottevő károkat nem tudnak okozni.* A terrortámadásokról általában elmondható, hogy bár kiszámíthatatlanságuk miatt félelmetesek, az ártatlan emberéletekre nézve pusztítóak lehetnek, egy ország potenciáljaiban, hatalmi képességeiben, katonai és stratégiai pozícióiban nem képesek érzékelhető kárt tenni. A terrorizmus hadviselés jellege ebből a szempontból merő illúzió. A valódi háborúk nemzetgazdaságokat és emberek tömegeit megsemmisítő, országokat és népeket alávett helyzetbe kényszerítő következményeit ezek a módszerek nem tudják produkálni. A Tigrisek sem öngyilkos merényleteiknek köszönhetik viszonylagos politikai térnyerésüket, hanem – egyebek mellett – annak, hogy a gerilla-hadviselés módszereit felhasználva annak lehetőségeivel is élhettek. Tudván, hogy az eredmények talán a leglényegesebb dolgokat árulják el egy módszerről, a kommunikáció tekintetében is érdemes számba vennünk ezeket.

¹⁶ Ld.: Official Website of Peace Secretariat of Liberation Tigers of Tamil Eelam, Link: <http://www.ltteps.org> .

¹⁷ Nyugaton Nagy –Britannia mellett Az Egyesült Államok, Svájc, Kanada, Ausztrália és a skandináv államok adnak otthont népes tamil diaszpóráknak, így nyugati lobbytevékenységük és anyagi forrásaik is többnyire ezekben az országokban koncentrálódnak.

¹⁸ Az ezredfordulóra az LTTE-nek és a hozzá közel álló szervezeteknek mintegy 54 országban voltak „képviseleik”

Az LTTE évek óta sikeresen üzemelteti internetes fórumait, és sugározza a Tigris Hangja rádió adásait. Ennek köszönhetően folyamatosan jelen tud lenni a polgárháború „propaganda hadszínterén” is. Ez jelentős eleme a tevékenységének, mivel az arculatépítés és a politikai kommunikáció legfőbb fórumát hozza létre. Eredményképpen a Tigrisek képesek elérni távoli országokban működő partnereiket, és informálhatják a tevékenységük iránt érdeklődőket. Bár alkalmanként érzékelhetőek az LTTE közösségteremtő céljai is,¹⁹ mint nemzeti mozgalom különböző formában szólítja meg a tamilokat és a más nemzetiségűeket. A külfölddel szembeni alapvető célkitűzések lényegében nem változtak. A szervezet igyekszik kedvező színben feltüntetni küzdelmét, és apellálni a nyugat szabadságeszményére, miközben hangsúlyozza a szingaléz kormányerők elnyomó intézkedéseit.

*

Miután Prabhakaran 2002-ben jelezte, hogy kész lenne lemondani az erőszakos módszerekről és tárgyalni a politikai megoldásról,²⁰ az év februárjában létrejöhett a tűzszünet az LTTE és a szingaléz kormány között. A norvég közvetítéssel akadozva folyó béketárgyalásokon a felkelő csoport mint tárgyalófél jelenhetett meg, és bár államalapítási jogát nem kívánják elismerni, a teljes illegalitásból való kilépése óriási politikai eredmény egy ilyen szervezet esetében. Tevékenységüket (és nyilvánosságpolitikájukat is) ilyen helyzetben annak figyelembevételével kell szervezniük, hogy fenntarthassák tárgyalóképességüket. Bár a tűzszünet – különösen a gyengélkedő tárgyalási folyamat tükrében – igen törekenynek tűnik, a konfliktus jelenlegi szakaszában a politikai jellegű megnyilvánulások a korábbiakhoz képest magasabb reprezentációt igényelnek. Ez minden bizonnyal egyre hangsúlyosabb eleme lesz a jövőben az LTTE kommunikációjának. Ez egyszerre mind lehetőséget kínál kitörni abból a kommunikációs körből, melybe az utóbbi években a felek belekényszerítették egymást. E tevékenységet a propagandaszerű elemek dominálták, melyek jellegüknél fogva alkalmasak voltak ugyan az ellenségkép megteremtésére, de totális antagonizmust sugallva elzárták az értelmes párbeszéd csatornáit.

Az LTTE politikai csoporttá konszolidálásának elengedhetetlen feltétele, hogy megteremtsék „helyét a nap alatt”. Srí Lankán ugyanis (mint általában) a polgárháború felszámolása nem igényli az ellenfél megsemmisítését. Elfogadtatása a többségi társadalommal és politikai mozgásterének biztosítása egyben kommunikációs feladat is, mely a múlt tisztázása és a hatalmi viszonyok rendezése mellett elvezethet a tamil és szingaléz népek évezredes, közös múltjának „újrafelfedezéséig”. Azt sem hagyhatjuk figyelmen kívül, hogy az adott térségnek (Irakkal ellentétben) van egy egyértelműen domináns és elismert rendező hatalma. Ez India. India társadalmának egy része és a szigetország két fő etnikuma között egyértelműen rokonság áll fenn. Az ázsiai nagyhatalom erős befolyást gyakorolhat a Srí Lanka-i belső folyamatokra, mint ahogy az a függetlenedés óta több ízben megtörtént.

Az iraki harci csoportok kommunikációja

Az iraki háború okai, a hiányos tervezés a háború utáni időszakra, a felkelés kibontakozása és az arra adott helytelen válaszok nem szűnő vita tárgyát képezik. Ma egy alacsony intenzitású polgárháború zajlik Irakban, amelynek a szamarrai Aranymecset felrobbantásával öngerjesztővé vált felekezeti erőszak a hajtómotorja. Az államszervezet működésével komoly

¹⁹ A szerző a világban élő tamilokat igyekszik megszólítani a Tamilnation.org honlap, melyen az LTTE tevékenysége is rendre helyet kap. Ld.: <http://www.tamilnation.org/lte/index.htm> ,

²⁰ Ld.: Népszabadság Online 2002. április 11. Link: <http://www.nol.hu/cikk/57439/> .

gondok vannak, biztonságot nem tudnak teremteni sem a koalíciós erők, sem az iraki hatóságok. Kialakult egy belső és egy külső menekültprobléma is.²¹ A biztonsági szervek nem rendelkeznek a köz bizalmával, a hadsereg aránylag kicsi és nem megfelelően felszerelt egy ilyen jellegű konfliktus megoldásához. Robert Gates védelmi miniszter 2007 februárjában így jellemezte a helyzetet: „A „polgárháború” kifejezés túlzott leegyszerűsítése a felettébb bonyolult iraki helyzetnek. Szerintem jelenleg négy háború folyik Irakban. Az egyik a síita-síitaellenes küzdelem délen, a második a felekezeti konfliktus, ami lényegében, de nem kizárólag Bagdadra koncentrálódik, a harmadik a felkelés, és a negyedik az al-Kaida, amely olykor a konfliktus összes többi elemét támadja.”²²

A Sri Lankai helyzettel ellentétben itt nem lehet egyetlen szervezetet kiemelni. A két meghatározó csoporton, a szunnitákén és a síitákén belül is igen sok egységről kell említést tenni. A szunnita csoportok kohéziója sok tényezőtől táplálkozik. Ezek: rokonság (törzs, klán, család), személyes kapcsolatok (főként a volt rezsim elitjére támaszkodó csoportoknál), vallás (a neoszalafi csoportoknál), bűnözői kapcsolatok, nacionalizmus, helyi vagy szomszédsági kapcsolatok és funkcionális követelmények (pl.: bombakészítés). Ezek a faktorok nem kizárólagosak, és minden csoportnál egynél több van jelen belőlük. Ma a legjelentősebb szunnita csoportok: Iraki Mudzsahid Hadsereg, Iraki Iszlám Hadsereg, Szunna Hadseregének Partizánjai, Iraki Ellenállási Mozgalom – 1920 Forradalmi Brigádok, Iraki Ellenállás Iszlám Frontja. Fontos faktor a külföldi önkéntesek kérdése. Ez kezdetben főleg az Al-Kaida mezopotámiai szervezeténél (ami újabban Iraki Iszlám Állam/al-Kaidának nevezi magát) játszott fontos szerepet. Mára a legtöbb szakértő szerint a csoport létszámának több mint 90%-a iraki, a vezetésben viszont még mindig jelentős a nem irakiak száma.

A felkelés síita részét tekintve két kiemelkedő csoportról lehet beszélni: a Mahdi-hadseregről és a Badr-szervezetről. A Mahdi-hadsereg Muklada al-Szadr irányítása alatt áll, a Badr-szervezetet az Iraki Iszlám Főtanács (korábban: Iraki Iszlám Forradalom Főtanácsa) irányítja. A Badr-szervezetet iráni segítséggel szervezték meg. A Mahdi-hadsereg alulról szerveződött, és ez volt aktívabb a koalíciós erőkkel szemben.

Kommunikációs szempontból a szunnita csoportok jelentősebbek, mivel ezek folytatnak kiemelkedően intenzív „PR-tevékenységet”. Az iraki szunnita felkelésben résztvevő szervezeteket két nagy csoportba lehet sorolni: az iszlamisták (pl.: Iraki Iszlám Állam/al-Kaida) és a nacionalisták (pl.: Iraki Iszlám Hadsereg) csoportjára. Az iszlamisták egy globális harc részének tekintik az iraki küzdelmet, amelynek végső célja az amerikai dominancia megtörése és a nyugati befolyás kiszorítása. A nacionalisták inkább egy hagyományos felszabadító háborúban gondolkodnak. A beállítottságtól függően mások a kommunikációs céljaik, és más a stratégiájuk. A modern iszlám militantizmus fő törekvése, hogy mobilizáljon, radikalizáljon és támogatást szerezzen. A nacionalista csoportok esetében a cél sokkal inkább az arab világ támogatásának megszerzése, úgy anyagi, mint erkölcsi értelemben. A felkelő szervezetek és szimpatizánsaik honlapokat tartanak fent, amelyek alternatív nézőpontot kínálnak néhány közönségcsoportnak. Közös jellemzőjük, hogy gyakran

²¹ Az UNHCR adatai szerint 2007 szeptemberében több mint 4 millió iraki menekült volt, akik közül 2,2 millió Irakon belül élt, míg kb. ugyanennyi iraki a környező országokban keresett menedéket. Lásd: Statistics on Displaced Iraqis around the World

<http://www.unhcr.org/cgi-bin/texis/vtx/home/opendoc.pdf?tbl=SUBSITES&id=470387fc2>

²² DoD News Briefing with Secretary Gates and Gen. Pace from Pentagon , Presenter: Secretary of Defense Robert Gates and Chairman, Joint Chiefs of Staff Gen. Peter Pace, February 02, 2007 9:55 AM EST <http://www.defenselink.mil/Transcripts/Transcript.aspx?TranscriptID=3879>

mutogatnak és hivatkoznak az állítólagos nyugati cenzúrára és a hagyományos sajtócenzúrára.²³

Harci metodikák és kommunikációs lehetőségek

Petraeus tábornok úgy fogalmazott, hogy „az iraki és afganisztáni háborúk nem olyan konfliktusok, amilyenekre az amerikai hadsereg a legjobban fel lett volna készülve 2001-ben, de meg kell tanulnunk és meg fogjuk tanulni megvívni őket.”

A harci csoportok által alkalmazott legelterjedtebb támadási módok a következők:

- improvizált robbanó eszközök (amerikai zsargonban Improvised Explosive Device, azaz IED); az amerikaiak szerint Irán által szállított EFP-k (Explosively Formed Penetrator);
- öngyilkos merénylők által működésbe hozott autóbombák (amerikai zsargonban Vehicle Born Improvised Explosive Device, azaz VBIED);
- öngyilkos merénylők;
- indirekt támadási módok (aknavetők, orvlövészek alkalmazása).

A „felkelő média” alapvető eszköze a szöveges nyilatkozat, ami nagy általánosságban nem hosszabb egy oldalnál. Két alapvető formája van. Az egyik a műveleti nyilatkozat, amelyben egy végrehajtott akció részleteit ismertetik. A másik a felkelők elvi álláspontjának tisztázására szolgál. Egyes nyilatkozatok áttekintést nyújtanak a korábbi nyilatkozatokról, vagy újabb írásos vagy audiovizuális nyilatkozatok publikálását jelentik be.²⁴ A műveleti nyilatkozatok igyekeznek tényszerűek lenni, megadják a támadás helyét, idejét, módját, jellegét; károkat, ellenséges veszteségek becsülnék meg. A nyilatkozatfajták nem kötöttek, vagyis egy műveleti nyilatkozatban a csoport a politikai álláspontját is tisztázhatja, és mellékelhet linket a támadás felvételéhez is.

A sajtónyilatkozatokból meg lehet tudni, hogy a felkelő szervezetek milyen képet szeretnének magukról kialakítani. Érdekesség, hogy a szunnita felkelés ma már nyilatkozataiban nem csupán a koalíciós erők ellen végrehajtott merényleteket vállalja, hanem az iraki kormányerők és a síita lakosság ellen végrehajtott akciókat is. A sajtónyilatkozatok arra nem szoktak magyarázatot adni, hogy az akcióra miért került sor, de ez a szóhasználatból általában kiderül. Más nacionalista felkelésekkel szemben az irakinak az a sajátossága, hogy a nyelvezete uniformizált, és vallási fogalmakat használ az ellenségei leírására. (Pl.: az amerikai erőket keresztieseknek, vagy a kereszt imádóinak nevezik, az iraki rendőrség tagjai a hitehagyottak). A nyilatkozatok legnagyobb terjesztési pontjai az olyan internetes fórumok, amelyek szimpatizálnak a felkelés céljaival. Ezért ezek az üzenetek sokszor kiegészülnek a fórumozók nyilatkozataival.

²³ Ez volt az al-Kaida érve is akkor, amikor létrehozta az alneda.com-ot. Azzal pedig, hogy az utódoldalakat fenntartotta, alternatív forrásból származó információkat és híreket tált a mozgalomról úgy, hogy közben teljes kontrollt gyakorolt felettük. Lásd: Steve Coll and Susan B. Glasser: Terrorists Turn to the Web as Base of Operations, Washington Post, August 7, 2005

²⁴ Daniel Kimmage and Kathleen Ridolfo: Iraqi Insurgent Meida – The War of Images and Ideas ; Radio Free Europe Radio Free Liberty , June 26, 2007 <http://realaudio.rferl.org/online/OLPDFfiles/insurgent.pdf>

Egyéb írott publikálási formák:

- *Programszövegek.* Ezekben a céljaikat és elképzeléseiket közlik az olvasókkal (a csoportok honlapjain rendszerint a „programunk” vagy „krédónk” címszó alatt található). Programról szóló üzeneteket szokás szimpatizáns oldalakon is elhelyezni.
- *Inspiratív szövegek.* Ezek célja, hogy új szimpatizánsokat nyerjenek meg, és motiválják a meglévőket. A műfajhatárok elmosódottsága miatt a legtöbb megjelenő anyag inspirációs célokat is szolgál. Az inspirációs szövegek két műfajba sorolhatók: költészet és mártíréletrajz. Az utóbbi öngyilkos merénylők idealizált életét mutatja be, hogy mások példát vehessenek róluk. De az is előfordul, hogy alacsony rangú ismeretlen személyekről írnak, akik elkötelezettségükkel, bátorságukkal és jámborságukkal mutatnak példát. Az Al-Furqan Médiaprodukción Intézet rendszeresen ad ki mártíréletrajz-gyűjteményeket.
- *Periodikák.* Sok felkelő csoport ad ki heti vagy havi megjelenésű periodikákat. Jellemző rájuk, hogy professzionális szerkesztésűek, teljes oldalas színes fényképekkel, grafikonokkal jelennek meg.

Az iraki felkelők csúcstechnikájú médiakommunikációja a központi eleme a jelenlegi terrorista médiakommunikációnak. Az alexandriai és virginiai bázisú IntelCenter elemzői szerint tucatnál több csoport gyártott/gyárt Irakban saját videókat. 2003 vége óta növekszik az ún. mudzsahedin filmek száma, amelyeket legtöbbször DVD-n forgalmazznak az iraki arab piacokon és bazárokon, és részben vagy egészben felteszik őket az internetre is.

A filmek általában olyan akciókat mutatnak be, amikor a felkelők útszéli bombákkal támadják az amerikai, Humvee-kben járőröző katonai erőket. Olyan jelenetek is láthatók, hogy a felkelők vállról indítható föld-levegő rakétákat lőnek ki a felettük repülő amerikai katonai gépekre. Gyakorlati és taktikai tanácsokat adnak a felkelőknek a támadások tervezésével és végrehajtásával, valamint a fegyverek használatával kapcsolatban és anyagai támogatást kérnek. Az elfogott és halálra ítélt irakiak és külföldiek utolsó pillanatait közvetítik röviddel a kivégzésük előtt, sokszor véres jeleneteket mutatnak be magáról a kivégzésről. Azt célozzák, hogy a Közel-Keleten, Közép- és Kelet-Ázsiában, Európában és Észak-Amerikában felkeltsék a potenciális önkéntesek érdeklődését a „mártírok brigádjainak tagjává” válás iránt.²⁵

Az International Crisis Group 2006 februárjában kiadott egy jelentést, amely a felkelő csoportokat kommunikációs képességeik szerint osztályozta. A begyűjtött adatok alapján négy csoport emelkedett ki. Valamennyien kifejlesztettek felismerhető, professzionális és megszakítás nélküli kommunikációs csatornákat, amelyeken – többek között – felelősséget vállalnak a támadásaikért. A négy szervezet a következő:

- *Iraki Iszlám Állam/al-Kaida.* Napi híreket tesz közzé, 2005 decemberéig két hivatalos honlapja volt, de akkor mindkettőt leállították. Megjelentet egy rövid havi magazint *Siyar A'lam Al-Shuhada'* (Mártírok életrajzai) címen, valamint egy másik magazint, ami

²⁵ A külföldi öngyilkos merénylők életéről és tetteiről egyes csoportok periodikákban számolnak be. Lásd pl.: Abdul Hameed Bakier: *New Issue of the Martyrs' Biographies Released*, The Jamestown Foundation, *Terrorism Focus*, Volume 4, Issue 8 (April 3, 2007) <http://jamestown.org/terrorism/news/article.php?articleid=2373292>

rendszeretlenebbül jelenik meg Sawt al-Jihad (A dzsihád hangja) címmel.²⁶ 2006 elején csatlakozott a Mudzsahedin Súra Tanácshoz, majd 2006 októberében az Iraki Iszlám Állam nevű csoportosuláshoz, azóta az ő nevükben nyilatkozik.²⁷

– *A Szunna Hadseregének Partizánjai*. Napi bejelentéseket tesz a műveleteiről, működtetett egy weblapot, amíg 2005 decemberében le nem állították, publikál egy havi összeállítást a katonai szárny kiadványaiból Hasad al-Mujahedin (A mudzsahedek termése) címmel, valamint kiadja az al-Ansart, a politikai ág magazinját. Alapvetően szalafi csoport, annak ellenére, hogy nagy hangsúlyt helyez a patrióta témákra. Azt tartják róla, hogy legalább annyira radikális, mint az Al-Kaida Mezopotámiai Szervezete.

– *Az Iraki Iszlám Hadsereg*. Szintén napi rendszerességgel ad magáról hírt, saját weboldala van, kiadja az al-Fursan című havi magazint, ami 50 oldalas is lehet. Egy erősen szalafi vonal vegyül benne kemény patrióta üzenettel. Széles körben úgy vélik Irakban és külföldön egyaránt, hogy a felkelő csoportok között a nacionalista vonalat képviseli.

– *Az Iraki Ellenállás Iszlám Frontja* (amit a kezdetűi után Jami-nak emlegetnek, ami mecsetet vagy összejövetelt jelent). Megbízható forrás szerint több, mint néhány fegyveres csoport „PR-orgánuma”, sokkal inkább egy önálló fegyveres csoport. Heti rendszerességgel közöl üzeneteket az általa vállalt műveletekről, átfogó weboldala van, és egy terjedelmes havi magazint jelentet meg. A Jami mélyen nacionalista, egy kis szalafi felhanggal. Előadásmódja alapján is a jók közé tartozik.

A fentiek mellett több kisebb csoportot is azonosítottak, amelyek nem naponta, de rendszeres időközökben adnak ki nyilatkozatokat vagy videókat.

Az anyagok széleskörű terjesztésében különböző virtuális szervezetek játszanak központi szerepet:

– *Al-Sahab (felhő) Médiaintézet*: Elsősorban a bin Laden-féle al-Kaidához és vezető tálibokhoz kapcsolódik (pl.: Zawahiri videóit is ők gyártják). Afganisztáni támadások videóit terjesztik, és készítenek egy magazint az afgán mudzsahidekről. Nagyon jó minőségű anyagokat tesznek közzé, a DivX formátumot kedvelik videóknál, anyagaik sokszor angol nyelvű felirattal jelennek meg. Ez arra utal, hogy az angolul beszélő muszlimokat és a nyugati médiát egyaránt meg akarják szólítani. Az Al-Fajr Médiaközponton át jutnak el az anyagaik az internetre.

– *Globális Iszlám Médiafront*: Sokféle anyagot készít, beleértve a havi megjelenésű Sada al-Jihad és Sada al-Rafidayn című internetes folyóiratot.²⁸ Írott anyagokat is terjesztenek, valamint az al-Kaida vezetőinek beszédeit fordítják más nyelvekre. A Globális Iszlám Médiafront szimpatizál az Iraki Iszlám Állam/al-Kaidával.

²⁶ Evan Kohlmann: Only the Beginning, National Review Online, June 21, 2004,

²⁷ Maga az Iraki Iszlám Állam elnevezés is egy propaganda fogás, amivel azt a látszatot próbálják kelteni, hogy Irak jelentős része a csoport irányítása alatt áll. Az Iraki Iszlám Állam keretén belül minisztériumok létrehozását és egyéb, állami szerepet utánzó döntéseket jelentettek be.

²⁸ Lásd bővebben: Abdul Hameed Bakier: The 14th Issue of Sada al-Jihad Released, The Jamestown Foundation Terrorism Focus, Volume 4, Issue 10 (April 17, 2007) <http://www.jamestown.org/terrorism/news/article.php?articleid=2373327>

– *Al-Fajr (napfelkelte) Médiaközpont* elsősorban más csoportok anyagainak terjesztését végzi (Iraki Iszlám Állam/al-Kaida, Al-Furqan stb.) Olykor készítőként is feltűnik.

– *Al-Boraq Médiaközpont*: Elsősorban szöveges közlemények kiadásával foglalkozik. A csoportnak van egy saját fóruma, és más csoportoktól származó médiaanyagokat is elérhetővé tesz. A csoport Médiabőség címen kiadott egy tanulmányt, amelyben arra figyelmeztet, hogy a dzsihadista médiának ki kell alakítania autoritatív, legitim „márkákat”, amelyek képesek versenyezni a hagyományos média termékeivel. A csoport honlapjának két része van: az egyik a felkelő csoportok közleményei olvashatók, a másik rész kizárólag az Iraki Iszlám Állam/al-Kaidának van fenntartva. Más médiaközpontok anyagai is olvashatók a honlapon.

– *Al-Furqan Médiatartalom Készítő Intézet*: Az al-Furqan az Iraki Iszlám Állam/al-Kaida első számú médiatartalom-gyártója. Ő készíti szinte minden videóját, filmre vett nyilatkozatát, és az Iraki Iszlám Állam/al-Kaidához kapcsolható mártírok életrajzeit is. Az Al-Fajr Médiaintézeten keresztül terjeszti az anyagait.²⁹

Az iraki harci csoportok kommunikációjának értékelése

Az Iraki Iszlám Állam/al-Kaida médiagépezete jobban működik, mint a legtöbb iraki szervezeté, mivel könnyebben kihelyezhetik a gyártási feladatokat. Az összes jelentős felkelő csoport rendelkezik saját médiatartalmakat készítő részleggel. Míg az Iraki Iszlám Állam/al-Kaida magát a globális harc részének tekinti, addig a többi felkelő csoport csupán az iraki megszállás és az iráni befolyás megszüntetését tekinti céljának. Ezek a csoportok nem toboroznak külföldi harcosokat, de a médiarészlegeiken keresztül elérik az egész arab világot, és ezzel befolyásolják a képet, ami az iraki eseményekről kialakul. Ez az anyagi támogatottságukon is meglátszik.

A felkelők üzeneteit sokféleképpen lehet felelősíteni. Arab műholdas TV-csatornák, olyanok, amelyeket a média főáramába lehet sorolni, rendszeresen használnak fel a felkelők által készített médiaanyagokat. A nagy arab napilapok, mint az al-Quds al-Arabi szintén vesznek át a felkelők által készített nyilatkozatokat.

Célcsoportnak elsősorban a fiatal, technikailag felkészült, tanult, legalább a középosztályhoz tartozó arabokat tekintik. Az elsődleges eszközök az arab nyelvű weboldalak és fórumok. Mivel a legtöbb anyag letölthető, és DVD-n vagy más módon tovább terjeszthető, az arab anyanyelvű, nagysebességű internet-hozzáféréssel rendelkező, politika iránt érdeklődő fiatalokat célozzák meg. Maga Irak nem célcsoport a webes alapú felkelő média számára, de az anyagok DVD-n megvásárolhatók Irakban. Ennek oka az energiaellátás rossz minősége és a korlátozott otthoni internet-hozzáférés.

A célcsoporton belül kiemelkedő helyet foglalnak el a „szimpatizánsok” (anyagi támogatást remélnék tőlük) és a médiafőáramba tartozók (lásd: erősítő effektus).

Az aktív részvétel a szimpatizáns fórumokon és weboldalakon biztosítja annak, hogy ha egy anyag felkerül, azt máshova is fel fogják tölteni, biztosítva az anyag széleskörű megjelenését. Ezzel biztosítva van az információk állandó jelenléte és folyamatos áramlása.

²⁹ Daniel Kimmage and Kathleen Ridolfo: Iraqi Insurgent Media – The War of Images and Ideas ; Radio Free Europe Radio Free Liberty , June 26, 2007 <http://realaudio.rferl.org/online/OLPDFfiles/insurgent.pdf>

Ezt az sem akadályozhatja meg, ha néhány oldal valamilyen okból megszűnik. Ez a módszer nagy közönséget is biztosít.

A felkelő média célja nem a pontosság, hanem az, hogy szimpátiát váltson ki az ügy iránt az arab világban. A felkelő média célpontja az Amerika-ellenes fogyasztó, aki nagy valószínűséggel inkább a felkelőknek hisz, mint a hivatalos amerikai adatoknak. Mivel minden csoport a saját adatait publikálja, a pontosság nem erőssége ennek a modellnek.

A felkelők alapüzenete egyszerű: a szunnita felkelés sikeresen szembeszáll az amerikai megszállókkal, az áruló iraki kormánnyal és a síita milíciákkal. Ma már, ideológiai beállítottságtól függetlenül, a legtöbb csoport az iráni befolyást ugyanolyan súlyos kihívásnak tekinti, mint az amerikai megszállást. Az amerikai jelenlét az utóbbi időben veszített fontosságából, mivel közfelfogás szerint az amerikaiak nemsokára ki fognak vonulni Irakból. Ezen túlmenően a felkelő csoportok nem tudtak koherens politikai üzenetet kialakítani, képet adni a kivonulás utáni Irakról. Ez jelenti a felkelés gyenge pontját, mivel hiába utasítják vissza a jelenlegi politikai folyamatot, nem kínálnak életképes alternatívát a fegyveres harcra túl.

Annak ellenére, hogy a felkelők a retorikájukban leginkább a dzsihadista szóhasználatot alkalmazzák, jövőképeik igencsak eltérőek. Az egyik szerint az Irakban történő események csak részét képezik egy globális harcnak, egyfajta civilizációk összecsapásának, a másik szerint egyszerű nemzeti felszabadító harcról van szó. A felkelő média figyelmének középpontjába egyre inkább a felekezeti ellentétek, illetve az iráni befolyás feltételezett növekedése kerül. Ennek bizonyítéka, hogy a felekezeti jellegű gyilkosságokat követő megtorlások egyre nagyobb helyet foglalnak el a felkelő média termékeiben.

*

Összegzésként megállapíthatjuk, hogy a méreteiben, jelentőségében, a világpolitikára gyakorolt hatásában egymástól nagyságrendekkel eltérő két állam felkelő csoportjainak kommunikációja módszereiben és eszközeiben nagyon hasonló – a lépték persze más. A cél a félelemkeltés, a gazdasági és politikai szereplőkre való nyomásgyakorlás, a figyelemfelkeltés és a károkozás. A módszerek változatosak és egyre fejlettebbek, de az alapjuk még mindig az erőszak, mert mindmáig ez kelti a legnagyobb figyelmet. Az eszközök 21. századiak: honlapok, weboldalak, internetes kiadványok, interneten elérhető filmek és videók. Visszaszorulóban vannak ugyan, de még vannak plakátok, röplapok, folyóiratok és egyéb periodikák, és más papíralapú propagandaanyagok is. A rádió és a televízió változatlanul fontos, de a jelentőségük kisebb, mint a korábbiakban volt.

A felkelő csoportok megfelelő kommunikációs eszközökkel – amelyeket az ellenség nem tud gátolni vagy diszkreditálni – olyan erősokszorozóra tehetnek szert, ami komoly vereségeken is átsegítheti őket az ellenségben és a célcsoportban kialakult tekintélykép elvesztése nélkül.

Sticz László ezredes-Csák Zoltán alezredes, a HM FLÜ, Program Irányító-követő Osztály, osztályvezetője és helyettese.

A KATONAI DÖNTÉSHOZATALI FOLYAMAT TENDENCIÁI NAPJAINKBAN

A NATO olyan extrém kihívásokkal szembesült és szembesül a jövőben, amelyeknek csak akkor tud megfelelni, ha az eddig alkalmazott tervezési és döntéshozatali filozófiát megváltoztatja. Olyan katonai döntéshozatali folyamat kialakítása a cél, amely egyszerűen, gyorsan és hatékonyan működik, rugalmas, bármikor megváltoztatható, és alkalmazkodik a váratlan eseményekhez. Cikkünkben megkíséreljük bemutatni a Magyar Honvédségben és a NATO-ban alkalmazott tervezési, döntéshozatali folyamatokat, valamint felhasználva az amerikai Tengerészgyalogság eltérő szemléletű döntéshozatali mechanizmusát, egyfajta összehasonlítást végzünk annak érdekében, hogy a döntéshozatali folyamat lehetséges fejlődési irányait szemléltessük.

To meet the broadening number of challenges NATO has been facing, the planning and decision making process philosophy, used throughout the Alliance, need to be changed. The desired end state is to develop a decision making process, that is simple, agile and efficient, adaptable, transformable and capable of accommodating the unforeseen circumstances. This article attempts to demonstrate how the planning and decision making process serve in NATO and Hungarian Defense Forces, as well as, analyzing the United States Marine Corps's different approach to the decision making process, make a comparison in order to illustrate the potential evolution of the decision making process.

A katonai döntéshozatal folyamata a második világháborútól napjainkig jelentős változáson esett át. A második világháború alatt a törzsek feladata volt a kapott feladatok végrehajtásának megtervezése, a parancsnokoknak rendszerint csak a tervezés kezdeti és befejező szakaszában volt szerepük. A varsói szerződés tagállamainál alkalmazott új munkarendben a parancsnokoknak a feladatvégrehajtás teljes folyamatában és a harc vezetésében lényeges, koordináló és döntési feladatai is voltak. Az akkori szemlélet megkövetelte a parancsnoktól, hogy a hadvezetés mellett, értsen a fegyver és technikai rendszerek vezetési ismereteihez is. Létezett egy pontos ellenségkép, ismert volt a "standard" szemben álló fél ereje, összetétele, doktrínája, alkalmazási elvei. Ez az állapot azonban a hidegháború végével, az Európa sok országában bekövetkezett demokratikus változásokkal valamint a biztonsági környezet változásai miatt végérvényesen megszűnt.

Ha meg akarunk felelni azoknak a kihívásoknak, amelyek elé a NATO a 21. században néz, nem csak a szövetséget alkotó tagországok haderejét kell alakítanunk, mind szervezetileg és technikailag, hanem a tervezési, döntéshozatali folyamat háttérében álló gondolkodásmódot is. A tervezés egy adott, világos folyamat, mely számos ismétlődő és független tevékenységek összessége. A jól felépített tervezési folyamat képes alkalmazkodni a váratlan helyzetekhez. *A tervezés két alapvető funkcióból épül fel: az elérni kívánt cél meghatározásából és a cél érdekében*

végrehajtandó lehetséges eljárások összességéből időben és térben megfelelően elhelyezve.

A parancsnokok számára a tervezés meghatározó a műveletek sikeres végrehajtása érdekében történő felkészülés időszakában. A parancsnok legfontosabb feladata a tervezési folyamat irányítása, megfelelő időkeretek között tartása, a tervezési direktívák meghatározása. A jól kidolgozott terv kellő alapot biztosít a hatékony feladat-végrehajtáshoz, még akkor is, ha a végrehajtás közben az eredeti elhatározástól eltértünk.

Az elhatározás tulajdonképpen nem más, mint az elgondolásban kialakított változatok valamelyike melletti elköteleződés, annak részletesen kimunkált formájának kiválasztása és végrehajtásának megszervezésére irányuló tevékenységek összessége. Ha figyelembe vesszük, hogy minden cselekvés döntések vagy meg nem hozott döntések végeredménye, a döntéshozatal rendkívül lényeges a harc feladat sikeres végrehajtásához. Mivel a háború két ellentétes akarat közötti konfliktus megnyilvánulása a döntések nem légtérben születnek, mert azokat mindig az ellenség előrelátott reakciói és ellenreakciói fényében hozzuk meg.

A döntés meghozatalához rendelkezésre álló idő, gyakran a legfontosabb tényező. Ez a gyakorlatban azt jelenti, hogy az a fél, aki gyorsabban képes meghozni és végrehajtani a döntést, az szinte behozhatatlan előnyre tesz szert a másik féllel szemben. A döntések meghozatalakor előfordulhat, hogy választanunk kell az időbeni, de esetleg információhiányban szenvedő, döntés meghozatala és az információra történő várakozás között. A parancsnokoknak rendelkezniük kell azzal a képességgel, hogy felismerjék, nem lehet elszalasztani az előttünk álló lehetőségeket, amíg az információra várunk. Ez természetesen nem jelenti azt, hogy elhamarkodott, meggondolatlan döntéseket hozunk. Végezetül megállapítható, hogy miután minden döntés meghozatalakor figyelembe kell vennünk számos bizonytalansági tényezőt és minden szituáció más és más, nem létezik tökéletes megoldás egyetlen egy harchelyzetre sem.

A probléma megoldásának lényege a legjobbnak tűnő és legkevesebb kockázattal járó cselekvési változat kiválasztása, lehetőség szerint gyorsabban, mint ahogyan azt az ellenség teszi. Erről írja az ismert amerikai tábornok: *„egy jó terv erőszakosan és késlekedés nélkül végrehajtva jobb, mint egy tökéletes terv végrehajtva a jövő héten.”*¹

A katonai döntéshozatal folyamata, elvei és összetevői

A NATO-ban a tagállamok hadseregei lényegében a magyar elvekkel hasonló módon közelítik meg az elhatározás meghozatalának rendjét. Egy fontos különbséget azonban már az elején kiemelhetünk: *A cselekvési változatok kidolgozására sokkal több hangsúlyt fektetnek.* Ennek előnye, hogy többoldalúan lehet megközelíteni az adott problémát, megtervezni a végrehajtás módját és így több esély van arra, hogy a változatok elemzése során egy olyan változat szülessen, ami a leghatékonyabban képes a feladat végrehajtására. Másrészt, ha a dinamika során mégis módosítani szükséges könnyen hozzá lehet igazítani a helyzethez a már lemodellezett változat részletei

¹ George S. Patton, former US general.

beillesztésével a tevékenységeket. Ez bizonyos szintű flexibilitást és azon belül rendkívüli reagáló képességet biztosíthat a parancsnokok és törzsek számára.

Egy ország, vagy szövetség által alkalmazott döntéshozatali folyamat mindig tükrözi az ország, vagy csoportosulás alkalmazóinak filozófiáját a háború megvívásának művészetével kapcsolatban. Mivel a tervezés a vezetés és irányítás alapvető eszköze, a döntéshozatali folyamatnak ki kell emelnie a parancsnok központi, „döntéshozó” szerepének jelentőségét, ezáltal elősegítve a parancsnoki és törzsmunkát a tervezés és végrehajtás szintjén. A „modern” döntéshozatali folyamat a végrehajtandó feladatra és a fenyegetettség szintre koncentrálnak. Kiemeli a főerőkifejtés irányának jelentőségét, és nagy hangsúlyt fektet a végrehajtás ütemének biztosítására és fenntartására.

A tervezés az a tevékenység, amely kijelöli a kívánt cél eléréséhez vezető utat és a végrehajtás módszereit. Támogatja a parancsnokot a döntések meghozatalában, amikor fontos az időtényező és a környezeti hatások. Függetlenül a tervezési folyamat szintjétől (stratégiai, hadműveleti vagy harcászati) *a tervezési folyamat jellemzői a következők:*

- irányítja és koordinálja a végrehajtást;
- biztosítja a helyzet és az információk minden szinten történő megismerését;
- meghatározza, hogyan kell végrehajtani a feladatot annak érdekében, hogy a kitűzött célt elérjük;
- iránymutatást nyújt a kezdeményezés megszerzése és megtartása érdekében;
- alakítja és fejleszti a tervezési folyamatban részt vevők gondolkodásmódját.

A tervezési folyamat jellemzőit, a résztvevők szemléletmódját legjobban a *rendelkezésre álló idő és a környezeti tényezők, az előre nem látható események, és a bizonytalanság alakítja. A rendelkezésre álló idő kompenzálására, a parancsnoknak fel kell használni minden tapasztalatát, és mernie kell gyors döntéseket hozni.*

A döntéshozatali folyamat három alapelve épül:

- *A tervezés felelőssége az egyszemélyi vezetőé, a parancsnoké. A parancsnok nem egyszerűen csak résztvevőként jelenik meg a tervezés során, hanem ő az a személy, aki egyszemélyben irányítja a tervezést. Az ő elhatározása és parancsnoki útmutatója kulcsfontosságú a folyamat sikere érdekében. A beosztott parancsnokok az ő elgondolása és parancsnoki útmutatója alapján hajtják végre a feladatot.*
- *A műveleti területen időben és térben egyszerre több harctevékenység is folyhat, melyek az egész művelet végkifejletére hatással vannak. Ezért a parancsnoknak az egész műveleti területre oszthatatlan egységként kell tekintenie elősegítve ezzel a kitűzött cél elérését.*
- *Az egységes tervezés alapja a vezetés és irányítás, a manőverek, a tűz, a felderítés, a logisztika és az erők megóvása. A tervezési folyamatban részt vevőknek, a tervezés egységesítése és sikere érdekében az előbb felsoroltakat mindig szem előtt kell tartani. Az egységes tervezés kulcsa a tervezési folyamatban részt vevők, alapos kiválasztása és felkészítése.*

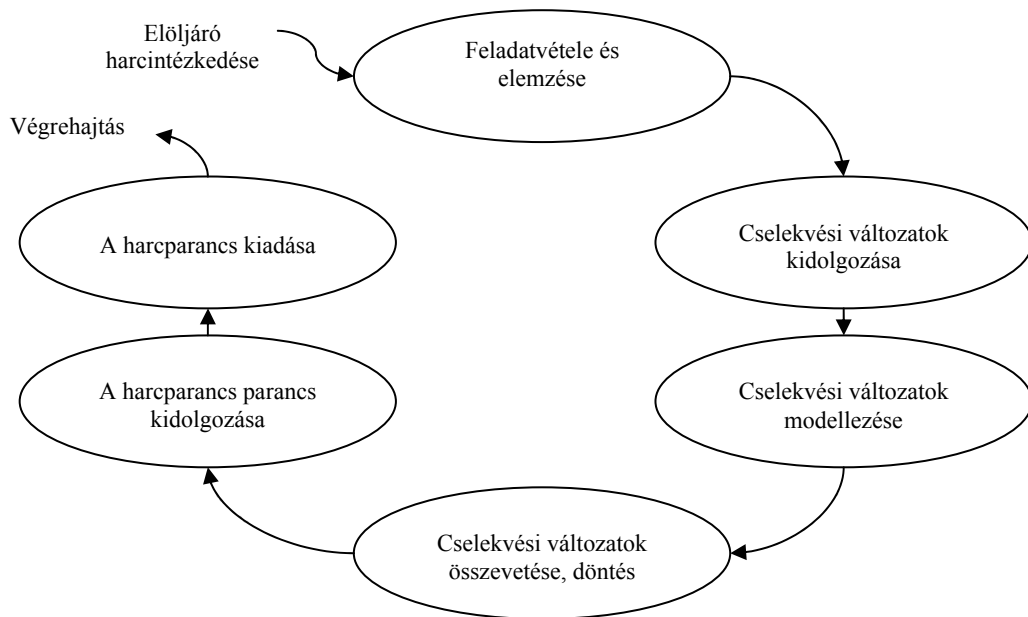
A katonai döntéshozatali folyamat részét (összetevőit) képezik azon eljárásmodok, lépések, melyek révén elérhetővé válik a kívánt cél, tehát a feladat sikeres végrehajtása. Ezek a lépések gondoskodnak arról, hogy a parancsnok és törzse képes legyen a

tervezési folyamat hatékonyabb megszervezésére, a parancsok kiadására az alárendeltek felé, valamint arra, hogy a feladatot és a parancsnok elgondolását mindenki egyformán és egységesen értelmezze. A különböző lépések közötti kölcsönhatás elősegíti az összehangolt erőfeszítéseket a rugalmasság, az időbeniség, a folyamatosság, a megbízhatóság, az alternatív lehetőségek biztosítása és az információk cseréje érdekében.

Mivel a szövetség tagországai hadseregeiket elsősorban expedíciós műveletek végrehajtására igyekeznek képessé tenni, a parancsnoki munkában, a döntéshozatali folyamatban ezt a törekvést kifejezésre kell juttatni. Ezért fontosnak tartjuk, hogy megismerjük egy olyan „haderő” döntéshozatali rendszerét, amely célirányosan expedíciós műveletek végrehajtására került létrehozásra.

Tanulmányozva a NATO-tagállamok döntéshozatali mechanizmusát, megállapítható, hogy a kor kihívásainak illetve a fent említett expedíciós műveletek megtervezésére, megszervezésére és végrehajtására a legjobban az Egyesült Államok tengerészgyalogságának döntéshozatali folyamata a Marine Corps Planning Process-MCPP- felel meg. Ahhoz, hogy a magyar katonai döntések meghozatalának folyamatát többféle aspektusból megvizsgáljuk mindenképpen hasznos lehet az említett folyamat részletesebb megismerése, elemzése.

A folyamatot (MCP), annak elemeit, vázlatos felépítését a rendszerszemléletű vizsgálathoz az alábbiak szerint összegezhettük:

1. ábra: Az MCPP lépései

Összehasonlításként elevenítsük a NATO-ban alkalmazott „általános” parancsnoki munka elemeit:

1. Feladat vétel
2. Feladatelemzés
3. Cselekvési változatok kidolgozása
4. Cselekvési változatok elemzése
5. Cselekvési változatok összehasonlítása
6. A cselekvési változat jóváhagyatása
7. Harcparancs kiadása

Általánosságban kijelenthető, hogy az Egyesült Államok tengerészgyalogságának döntéshozatali folyamata nagyon hasonló a NATO által általánosan alkalmazott döntéshozatali folyamathoz. Azonban, ha jól megvizsgáljuk három különbséget figyelhetünk meg: a feladat vétel és feladatelemzés összevonásra került; a cselekvési változatok elemzése valójában már a modellezés a „wargaming”; a cselekvési változatok összehasonlítása és jóváhagyatása lépés szintén összevonásra került. A különbségek grafikusán az alábbiak szerint jellemezhetőek:

Marine Corps Planning process (MCP)	NATO Military Decision Making Process (MDMP)
	Feladat vétel
Feladat elemzés	Feladat elemzés
Tevékenységi változatok kidolgozása	Cselekvési változatok kidolgozása
Tevékenységi változatok modellezése	Cselekvési változatok elemzése
Tevékenységi változatok összevetése, döntés	Cselekvési változatok összehasonlítása
A harcparancs kidolgozása	Cselekvési változat jóváhagyatása
Harcparancs kiadása	Harcparancs kiadása

2. ábra: A tervezési folyamatok összehasonlítása

Mielőtt részletesen megvizsgáljuk az amerikai tengerészgyalogság döntéshozatali folyamatát, eleveintsük fel a *Magyar Honvédségnél kialakult tervezési-döntéshozatali rendszert is*: Az alárendelt törzsek számára az első mozzanat a feladat tisztázása, a hadműveleti célok pontos megértése. A célok ismeretében már leírható az adott hadműveleti helyzet, olyan széles körű információkra támaszkodva, amelyek a rendelkezésükre állnak.

A FELADATTISZTÁZÁS: Az előzetes intézkedésben foglaltak alapján az alárendeltek megkezdik a hadműveletben végrehajtásra kerülő feladataik tisztázását. *A feladattisztázás a parancsnoki munkának a műveleti feladat vételét követő egyik legfontosabb mozzanata*, az elhatározás kidolgozásának kezdeti szakasza, a katonai művelet céljának és az adott katonai kötelék feladatainak elemzése és megértése. A feladattisztázás során a parancsnok tisztázza: a hadművelet, vagy más tevékenység célját, az előjáró elgondolását, a saját műveleti feladatait, az alakulatának helyét és szerepét az előjáró hadműveletében, a műveleti feladat végrehajtására rendelkezésre álló erőket és eszközöket, valamint a szomszédok feladatát. Mindezek alapján a parancsnok következtetéseket von le : a saját katonai kötelékének helyéről és szerepéről az előjáró hadműveleti feladatának végrehajtásában, a szembenálló fél erőiről és eszközeiről, az erő kifejtés összpontosításáról, a csapatok csoportosításáról, a harcrend kialakításáról, a katonai művelet előkészítésére, rendelkezésre álló idő elosztásáról.

Miután a parancsnok az előjárónak jelentette a feladattisztázás során levont következtetéseket, és azokkal az előjáró is egyetértett, megkezdődik a részletes hadműveleti terv kidolgozása. A feladat tisztázásával párhuzamosan különböző rendszabályokat kell bevezetni, amelyek egyfelől biztosítják a saját erők és eszközök megóvását, valamint a felkészülésüket az elkövetkezendő hadműveletre.

HELYZETÉRTÉKELÉS: A második mozzanatban megtörténik a hadműveleti célok elérését segítő és hátráltató tényezők számbavétele. A műveleti terület felderítő előkészítése során figyelembe kell venni a szembenálló fél doktrínáját, az időjárási tényezőket, valamint a terepviszonyokat, ezeket a tényezőket össze kell kapcsolni a feladattal, valamint a speciális hadszíntéri helyzettel. Ez szolgáltat alapot: a szembenálló fél lehetőségeinek, sebezhetőségének és a várható tevékenységének az értékelésére; a katonai szervezet feladatának megalkotásához, valamint a rendelkezésre álló harci erő elosztásához, amit a harcrend, a hadműveleti felépítés is tükröz. A parancsnoki útmutató és a műveleti terület felderítő előkészítése során megszerzett felderítési adatok figyelembe vételével végrehajtható a helyzetértékelés. A helyzetértékelés eredményeinek felhasználásával kidolgozásra kerülnek a cselekvési vázlatok. Ezek a vázlatok szöveges részekből, grafikus és alfanumerikus adatbázisokból, valamint a grafikus adatbázisok felhasználásával elkészített és kinyomtatott műveleti térképekből és a hozzájuk kapcsolódó számvetésekből állnak.

ELŐZETES ELGONDOLÁS: A cselekvési vázlatok felhasználásával a parancsnok meghozza az előzetes elgondolását, amelyben értékeli az erő - és eszközviszonyokat, valamint a már elkészült cselekvési változatokat; majd meghatározza: az erő kifejtés összpontosításának irányait, körleteit (támadásban a főcsapás irányát); az ellenség pusztításának sorrendjét és módjait; a harcrendet (hadműveleti felépítést) és az összefegyvernemi alárendeltek általános feladatait.

ELŐZETES INTÉZKEDÉS: Az előzetes elgondolásra alapozva folytatódik a további tervezőmunka, és kiadásra kerül az előzetes intézkedés. Az előzetes intézkedés tartalmilag rövid, amely kellő időben tájékoztatja az alárendelteket a végrehajtandó feladatokról. Ez az intézkedés tartalmazza az alárendeltek számára a legsürgősebben végrehajtandó feladatokat, a majdan elkészülő műveleti terv eljutatásának idejét.

MŰVELETI TERV: Ezzel párhuzamosan tovább folyik a cselekvési vázlatok kidolgozása. Több cselekvési vázlat elkészítése növeli az adott katonai vezető döntési szabadságát. A kiválasztott cselekvési vázlat felhasználásával összeállításra kerül a hadműveleti terv, amely szöveges és térképes részből áll. Ennek mellékletét képezik a grafikus és alfanumerikus adatbázisok, valamint a segítségükkel elkészített számvetések, továbbá a résztvevő fegyvernemek és szakcsapatok alkalmazási tervei. A hadműveleti terv alapján megszervezésre kerül az együttműködés az előljáró és a szomszédok felé, valamint e terv alapján történik meg az alárendeltek részére a feladatszabás.

Az amerikai tengerészgyalogságnál alkalmazott döntéshozatali folyamat

A folyamat – amely alapjaiban hasonló, részleteiben azonban mégis eltérő szemléleten alapuló – feladatelemzéssel kezdődik és a harcparancs (hadműveleti intézkedés) kiadásával ér véget. Ha figyelmesebben megvizsgáljuk, rájövünk, hogy nem más, mint a problémák megoldásának egyfajta logikus megközelítése, módszertana. Először mindig el kell döntenünk, hogy mi is a feladat az adott szituáción belül, aztán számos megoldási lehetőséget vázolunk fel, érveket, ellenérveket ütköztetünk, majd döntést hozunk, végül pedig megkezdjük annak végrehajtását, megvalósítását.

Feladatelemzés

A tervezés első lépése, melynek célja az előljáró által adott parancsok tisztázása és a rendelkezésre álló információk értékelése annak érdekében, hogy a tervezési folyamat a helyes irányban induljon el. Az időtényező szem előtt tartása és folyamatos menedzselése a tervezés kritikus része. A feladatelemzésre fordított idő, ha jól használjuk ki, mindig megtérül. Ha azonban kevés időt biztosítunk az első lépés elvégzésére, vagy rosszul használjuk ki a rendelkezésre álló időt, később a kivitelezésben fogjuk érezni negatív hatását.

A feladatelemzés megkezdése előtt mind a parancsnoknak, mind a törzsnek meg kell értenie az előljárótól kapott feladatot. Ebbe beletartozik: a felelősségi körzet meghatározása, a saját erők helyzete, a lehetséges harcfeladat, a műveleti terület politikai, katonai, gazdasági és kulturális adottságai. A tervezési folyamat minden lépcsőfoka a megszerzett információk értékelésével kezdődik. Ezek származhatnak az előljárótól, a parancsnoktól és törzsétől vagy lehet az előző lépcsőfok végeredménye.

A bejövő információk a következők lehetnek:

- Az előljáró harcadata, elgondolása.
- Az előljáró törzs által kiadott harcmező felderítő értékelése.
- A parancsnoki útmutató, melynek tartalmaznia kell a következőket:
 - az időszámvetést;
 - a parancsnok szándékát a feladat megoldására, vagyis az előzetes elgondolást;
 - a kockázatok megítélését;
 - a vezetés korlátait;
 - az ellenség értékeléséből levont rövid értékelést;
 - a harcmező felderítő értékelés szempontjait;
 - a kulcs- és döntő fontosságú körleteket, terepszakaszokat;

- a parancsnok információ igényét;
- a tevékenység végrehajtásának elveit;
- az ellenség pusztításának mértékét;
- az elektronikai hadviselés eszközeinek alkalmazását;
- a színlelés és megtévesztés célját;
- az elsődleges feladatot;
- a tartalékok erejét, összetételét, alkalmazásának feltételeit;
- a logisztikai biztosítás kérdéseit;
- a vezetés és ellenőrzés rendjét;
- a kiadásra kerülő parancs típusát és a begyakorlás rendjét.

Amikor a törzs tagjai megértik az előjáró elgondolását és a parancsnok útmutatását, meg kell határozniuk az előjáró által előírt feladatot, az ennek sikeres teljesítése érdekében részfeladatokat és a feladat végrehajtásához elengedhetetlen feladatokat. *A törzs feladatai:*

- Az előjáró elgondolásának értékelése.
- A művelet céljának meghatározása.
- A feladatok meghatározása: előjáró által meghatározott, kikövetkeztetett és elengedhetetlen feladatok.
- A hadszíntér felderítő értékelése.
- A főerőkifejtés irányának meghatározása.
- A kritikus információigény meghatározása és az információ menedzselés szabályainak kidolgozása.
- Feltételezések kialakítása.
- A feladat-végrehajtás sikerét befolyásoló tényezők megállapítása. A korlátozó tényezők megállapítása és kiküszöbölése.
- Az előjárótól elvárt segítségnyújtás területeinek megállapítása, az ezzel kapcsolatos feladatok meghatározása.
- Törzseligazítás – feladatértékelés eredményének ismertetése.
- Előzetes harcintézkedés kiadása az alárendeltek felé.

A feladatelemzés végén eligazítás keretében ismertetik az elért eredményeket, a kialakított feladatot és minden olyan információt, amelyek alapját képezik a terv további alakításának. Parancsnoki jóváhagyást követően *előzetes harcintézkedés kerül kiadásra.*

A feladatelemzés során kialakult eredmények létfontosságúak a továbblépés szempontjából, melyek a következők:

- A feladat meghatározása.
- A parancsnok elgondolása.
- Parancsnoki útmutató.
- Pontosított harcmező felderítő értékelése.
- Feltételezések.
- Korlátozó tényezők.
- Hiányzó erőforrások.
- Főerőkifejtés iránya.
- Előzetes harcintézkedés.

Cselekvési változatok kidolgozása

A cselekvési változat egy lehetséges megoldás a harc feladat végrehajtásához. A tervezési folyamatnak ez a lépcsőfoka azt a célt szolgálja, hogy olyan lehetséges opciókat hozzon létre a később következő modellezéshez, amelyek teljesítik a végrehajtandó feladat célját és megfelelnek a parancsnok elvárásainak. Minden leendő cselekvési változatot úgy kell elkészíteni, hogy azok megfeleljenek az adott harc helyzetnek és a parancsnok elgondolásának, megvalósítható legyen, elfogadható kockázatot rejtjen magába, és megkülönböztethető legyen a többi cselekvési változattól.

A parancsnok feladata, hogy a törzs részére előírja a kidolgozandó cselekvési változatok számát és a kidolgozás szempontjait. A cselekvési változatok kidolgozása során a törzsnek két alapvető kérdést kell figyelembe venni: *Mit akarok végrehajtani, és hogyan akarom végrehajtani?*

A „*hogyan*” kérdés megválaszolása a cselekvési változatok kidolgozásának lényege. Miután a feladatelemzés során tisztáztuk a saját és az ellenség helyzetét, tevékenységének jellegét, ki kell dolgoznunk az ellenség legvalószínűbb és a számunkra legnagyobb veszélyt rejtő cselekvési változatait, annak érdekében, hogy meghatározzuk a főerőkifejtés irányát és a végrehajtandó döntő fontosságú műveleteket. A főerőkifejtés általában, arra az aleggységre épül, amellyel a parancsnok a feladat sikeres végrehajtása érdekében a döntő fontosságú művelet végrehajtását tervezi. Ezt az aleggységet szükség szerint meg kell erősíteni, és megfelelő támogatást kell részére biztosítani. A parancsnok a főerőkifejtést az ellenség legsebezhetőbb pontja ellen tervezi, annak érdekében, hogy döntő csapást mérjen rá.

A cselekvési változatok és a harc feladat sikeres kidolgozásának kulcsa a kiválóan elvégzett feladatelemzésben rejlik. Ezután az ellenség várható ellenlépéseit kell meghatároznunk. Mivel soha nem áll rendelkezésre elegendő információ az ellenségről, ezért feltételezések és az ellenség ismert és várható eljárásaiból levont következtetések segítségével kell a hiányzó információk űrt kitölteni. Össze kell hasonlítanunk a saját és az ellenség erős és gyenge pontjait, a rendelkezésre álló erőforrásokat. Így megállapíthatjuk, mekkora erőre van szükségünk és azt mikor, hol és hogyan alkalmazzuk, hogy a kitűzött harc feladatot a lehető legkisebb kockázattal végrehajtsuk.

Az „ötletelés” (brainstorming) az egyik előnyben részesített módszer a cselekvési változatok kidolgozásához. A feladatelemzés végeredményeit és a parancsnok által kiadott kritériumokat szem előtt tartva a törzs végrehajtja a cselekvési változatok kidolgozását. A cselekvési változat akkor sikeres, ha „legyőzi” az ellenség lehetséges cselekvési változatait. Figyelembe kell vennünk, mi a feladatunk és mi az ellenség feladata. Hogyan hat a terep a saját és az ellenség manővereire. Melyek azok a kulcsfontosságú pontok, területek, amelyek birtokba vételétől, megtartásától a művelet sikere függ.

A cselekvési változatok kidolgozásának lépései: a kialakult helyzet pontosítása; a saját és az ellenség képességeinek, erőinek összevetése; a cselekvési változatok kialakítása, grafikus formába öntése és a cselekvési változatok ismertetése eligazítás keretében.

A cselekvési változatok kialakítása után meg kell győződni arról, hogy megfelelnek-e a követelményeknek. A cselekvési változatokat eligazítás keretében kell ismertetni. A cselekvési változatok kialakításának végére választ kell adni a „*ki?*”, „*mit?*”, „*mikor?*”, „*hol?*”, „*miért?*”, „*hogyan?*” kérdésekre. Az eligazítás során a parancsnoknak döntenie kell, hogy melyik változat kerül modellezésre. Miután a kiválasztás megtörtént, a parancsnok meghatározza a modellezés végrehajtásának módszereit, továbbá, hogy melyik saját cselekvési változatot, melyik ellenséges cselekvési változattal kell összevetni. Végül meghatározza a modellezés értékelésének kritériumait. Ezek között: az erők összpontosítását; a sebességet; a meglepetés tényezőjét; a saját veszteségek minimalizálását; a manőverek lehetőségeit; a kockázatokat; a logisztikai támogatás lehetőségeit; a terep és időjárás adta lehetőségeket; az erők megóvását és az időtényező szerepét.

Cselekvési változatok modellezése, összevetése és a döntés

- *A cselekvési változatok modellezése* egy tudatos módszer a harc lefolyásának előrejelzésére. A modellezés biztosítja a parancsnok és a törzs valamennyi tagja számára a saját és az ellenség cselekvési változatainak egységes megértését. A modellezés magában foglalja a cselekvési változatok részletes elemzését. Rendszerint, ha a parancsnok másként nem dönt, az összes saját cselekvési változatot modelleznünk kell. A modellezés segíti a tervezést az erős és gyenge pontjaink, a kockázati tényezők és a feladat sikeres végrehajtása érdekében hiányzó erőforrások megállapításában.

A modellezés végrehajtása során a törzs értékeli a saját cselekvési változatok hatékonyságát az ellenség legvalószínűbb és legveszélyesebb cselekvési változatával szemben. Közben megállapítja a problémákat, a saját cselekvési változatok gyenge pontjait, a művelet lehetséges fázisait és a következményeket. A modellezés segít a parancsnoknak abban, hogy pontosítsa az elhatározását; hol és hogyan alkalmazza a rendelkezésre álló erőket az ellenség gyenge pontjai ellen, valamint hogyan óvja meg a saját erőket.

A modellezés során a törzs felhasználja az ellenség legvalószínűbb és legveszélyesebb cselekvési változatait. Amennyiben lehetséges az ellenség cselekvési változatait a G-2 és G-3 állományából kiválasztott és kikülönített úgynevezett „Red Cell” hajtja végre. Ők az egész tervezési folyamat során az ellenség szerepkörében tevékenykednek.

A modellezés egy „*Mi lenne akkor, ha*” játék a parancsnok és a törzse között. A modellezés sikere nagymértékben függ a részt vevők képzettségétől és tapasztalatától. Célja megkísérelni előre jelezni az akciókat és reakciókat mindkét fél részéről. A modellezés olyan ötletek, és megoldások kereséséhez nyújt lehetőséget, amelyeket normál körülmények között nem vennénk észre.

A modellezés során *az okmányolás módszerei lehetnek*: az alkalmazó megbeszélések, vázlatos feljegyzések, és a munkalapokon történő rögzítés, valamint az együttműködési mátrix. A legidőigényesebb módszer az alkalmazó megbeszélés, amelynek során minden egyes jelentés tartalmát, előnyét és hátrányát rögzíteni kell. *A vázlatos feljegyzések* alkalmazása esetén csak a kulcsfontosságú eseményeket, kritikus követelményeket rögzítjük. *Munkalapon történő rögzítés* módszere esetén, munkalapenként csak egy-egy kritikus eseményt dolgozunk fel. Az együttműködési mátrix, amelyen hely, idő szerint az ellenség tevékenységének függvényében összehangoljuk a cselekvési változatokat, majd rajzos és szöveges formában rögzítjük azokat.

A modellezés során a kritikus események vizsgálatát egy szinttel feljebb és két szinttel lejjebb kell végrehajtani. Minden tevékenységhez hozzá rendeljük a szükséges erőket és eszközöket, és ha az idő lehetővé teszi, részletes elemzést végzünk. A modellezés végrehajtását követően az elemzés és a modellezés eredményeit előkészítjük a döntés meghozatalához.

- Az előző lépés során a parancsnok értékeli a cselekvési változatokat és *kiválasztja azt, amelyik a legmegfelelőbb a harc feladat sikeres végrehajtása érdekében*. Később azonban újabb információk birtokában a parancsnoknak lehetősége nyílik arra, hogy az elgondolást módosítsa és az előzetes harctézakedést kiadja.

Alacsonyabb szinten a cselekvési változatok összevetése és a döntés egyszerűen csak egy információcsere lehet a parancsnok és a törzs között. Magasabb parancsnoki szinten azonban ez a folyamat egy formális aktus, mely során számos tevékenységet kell végrehajtani. A parancsnok, felhasználva az általa megadott értékelési mutatókat és a modellezés végeredményét, kiválaszt egy cselekvési változatot, amelyet elhatározássá fejleszt tovább.

- *A döntés meghozatalának közvetlen előkészítése* két mozzanatban kerül végrehajtásra: a tevékenységi változatok összehasonlítása és a javaslattétel a döntés meghozatalához.

A tevékenységi változatok összehasonlításának egyik legcélszerűbb módszere a döntési mátrix alkalmazása. A döntési mátrixban felsorolásra kerülnek mindazon tevékenységek, amelyek a parancsnoki útmutató alapján, a modellezés során elemzésre és összehasonlításra kerültek. Az összehasonlítás megkönnyítéséhez célszerű valamilyen súlyozást tartalmazó szorzószámot alkalmazni. Ezeket, a szorzó számokat a parancsnok saját tapasztalatai, a háború megvívásának alapelvei alapján választja ki.

Az összehasonlítást követően a törzs bemutatja a kidolgozott és értékelt cselekvési változatokat. Célszerű olyan módszert választani, melyet a parancsnok és a törzs is favorizál. *Ezek a következők lehetnek*:

- a törzsfőnök személyesen bemutatja a legcélszerűbb, vagy ha elegendő idő van rá az összes változatot;
- a törzs — a törzsfőnök vezetésével — döntési konferencia keretében bemutatja a változatokat;

- lehetőség van arra is, hogy a parancsnok a változatokból csak a kritikus eseményekre koncentráljon.

A kiválasztás során a parancsnok:

- A kiválasztott cselekvési változatot módosítások nélkül fogadhatja el.
- A megállapított hátrányok kiküszöbölése érdekében módosításokra adhat utasítást.
- Kialakíthat egy teljesen új cselekvési változatot, felhasználva valamennyi változat előnyös összetevőit.
- Elrendelheti új cselekvési változatok kialakítását vagy a teljes tervezési folyamat újratekintését.

A kiválasztott cselekvési változat alapján a törzs meghozza az elhatározást, amely a következő lépés a harcparancs kidolgozásának előfeltétele. Az elhatározás meghozatala után kerülhet sor egy pontosított előzetes harcintézkedés kiadására, amely lehetőséget ad az ütem fenntartására és az alárendelteknek biztosítja az egyidejű, párhuzamos munkavégzést.

A harcparancs kidolgozása és kiadása

A harcparancs kidolgozása az a lépcsőfok, amikor a parancsnok kommunikálhatja az alárendelték irányába az elgondolását, útmutatását és minden döntését egy világos és egyértelmű formában, mely minden alárendelt számára kétséget kizáróan meghatározza helyét és szerepét a feladat végrehajtásában. A kidolgozást rendszerint a törzsfőnök irányítja. A jó harcparancsot nem súlyra, hanem tartalomra, használhatóságra mérik.

A harcparancs kidolgozásának előfeltétele az alábbi bejövő információk megléte:

- Az előljáró harcparancsa.
- Az előljáró által meghatározott feladatok.
- A parancsnok elgondolása.
- A feladat meghatározása (mission statement).
- Az elhatározás.
- Pontosított harcmező felderítő értékelése.
- Pontosított kritikus információigény.
- Előzetes harcintézkedés.
- A parancsnok, vagy a törzsfőnök által kiadott útmutató a harcparancs kidolgozásához.

A harcparancs kidolgozása elviekben az amerikai tengerészgyalogság döntési folyamatának ötödik lépése. Gyakorlatban azonban nem tekinthető különálló lépcsőfoknak, hanem az előző négy lépés és az általuk létrehozott adatok, információk és produktumok összesítése, integrációja. Más szóval a tervezési folyamat eddigi lépései során elkészített okmányok rendszerezésével, pontosításával és összesítésével

alakul ki a harcparancs. A harcparancs lehet írott formátumú, több melléklettel ellátva, vagy egyszerűen csak szóbeli parancs. A formátumtól függetlenül a harcparancsnak mindig világosnak, jól érthetőnek, rövidnek és velősnek, naprakésznek és alkalmazhatónak kell lennie.

A harcparancs kiadása előtt a törzs végrehajtja a harcparancs és mellékletei egyeztetését. Így bizonyosodnak meg róla, hogy a parancs és mellékletei egy egységet alkotnak, és nem mondanak ellent egymásnak. Ezen kívül el kell végezni az összevetést az előljáró parancsnok által kiadott harcparancsal is. Ezáltal bizonyosodnak meg arról, hogy az előljáró szándéka és a parancsnok elgondolása találkozik és biztosítja az erőkifejtés egységét. A harcparancs kidolgozásának utolsó lépéseként a parancsnok jóváhagyja a harcparancsot, és aláírásával látja el. A parancsnok a felelős azért, hogy megbizonyosodjon arról, hogy mindenki egyformán érti és értelmezi a parancsát.

A harcparancs kiadásának célja a tervezés és a végrehajtás közötti összhang megteremtése. Megerősíti a harc helyzet megismerését és a parancsnok elhatározását az alárendeltekben, és gyorsítja a feladat végrehajtásának ütemét. A harcparancs kiadása egy állandósult folyamat, amely rendszeres információáramlást követel meg a parancsnok és a törzs között.

A vezetés magasabb szintjén a harcparancsot formális eligazítás keretében adják ki az alárendeltek részére. Alacsonyabb szinteken megtörténhet kevésbé hivatalos formában is. A harcparancs ismertetése biztosítja az alárendelt számára a feladat, a parancsnok elgondolásának, a saját erők harcrendben, hadműveleti felépítésben elfoglalt helyét és feladatait, valamint az ellenség helyzetének megismerését. *Az eligazításnak a következőket kell tartalmazni:*

- Az előljáró elgondolását.
- A harc feladatát (mission statement).
- A parancsnok elgondolását.
- A parancsnok kritikus információ igényét.
- A saját erők szervezeti felépítését és helyzetét.
- Az ellenség helyzetét és tevékenységének jellegét.
- Az alárendeltek feladatait és a végrehajtás rendjét.
- A saját és az előljáró által biztosított támogatás mértékét.

A harcparancs kihirdetése több változatban történhet: eligazítások, irányított megbeszélések és végrehajtási próbák keretében, valamint terepasztal és térkép-foglalkozásokon.

A harcparancs alárendeltekhez történő lejuttatása után a parancsnok visszakerdezés módszerével győződik meg arról, hogy az alárendeltek megértették-e a feladatot, a parancsnok elgondolását és az általuk vezetett alegység viszonyát más alegységekhez. Továbbá a parancsnok meggyőződhet arról, hogyan tervezték meg az alárendelt parancsnokok a harc feladat végrehajtását.

Következtetések

A katonai döntéshozatallal kapcsolatos szemléletmódunk felismeri és elfogadja, hogy a háború együtt jár összetett és bonyolult folyamatok sokaságával, bizonytalansággal és a rend teljes mértékű felbomlásával, valamint kutatja és biztosítja a parancsnokok számára a háború megvívásához szükséges legmodernebb eszközöket és eljárásmodokat.

Háborús körülmények között a tervezési lehetőségeink korlátozottak és semmilyen tervezési folyamat sem helyettesítheti a katonai vezetést és irányítást a harcmezőn, mivel nem is ez a célja. A tervezés fontossága a célirányos felkészülésben nyilvánul meg. Arra kell törekednünk, hogy megtaláljuk az egyensúlyt a helyes vezetés és irányítás, a koordináció és a kezdeményezés, valamint a tervezési folyamat eredményeinek gyakorlati alkalmazása között.

Ebben az összefüggésben felismerhetővé válik a parancsnok kikerülhetetlen szerepe a hatékony tervezési folyamat során. *A parancsnok az a szereplő, aki irányítja, keretek között tartja a tervezési folyamatot,* meghatározza a kívánt végeredményt, személyes tapasztalatával, példamutatásával felgyorsítja és a kívánt cél érdekében mozgásban tarja azt.

Elsődleges törekvésünk a tervezés során a maximális tempó, a rugalmasság és alkalmazhatóság elérése. Mivel csak kevés terv hajtható végre a tervezett és kívánt módon, ezért a jó terv ismerve az, hogy a hatékony feladat-végrehajtáshoz megfelelő alapot biztosít-e.

Az emberi tényező mellett a döntéshozatali folyamat anyagi-technikai-technológiai szintű támogatása is fontos aspektus lehet, mivel a gyors döntések meghozatalát nagyban elősegíti az információ technológiai eszközök széleskörű alkalmazása.

A 21. századi biztonságpolitikai helyzet azt bizonyítja, hogy környezetünk állandóan változik, és szinte bármikor kialakulhat olyan konfliktus, amely váratlan, nem készülhetünk rá időben. Ennek érdekében a parancsnokoknak törekedniük kell arra, hogy vezetési képességeiket és jártasságukat folyamatosan fejlesszék, valamint olyan törzseket, tervező csoportokat alakítsanak ki, amelyek megfelelnek a kor speciális kihívásainak. A parancsnok ha meghozta döntését, képesnek kell lennie arra is, hogy azt egyértelműen és világosan juttassa el az alárendeltek részére. A tervezés további fázisai alatt a parancsnok elhatározásának elsődleges iránymutatónak kell maradni a sikeres tervezés érdekében. Egyértelművé kell tenni, hogy *nincs az a jó és részletes tervezési folyamat, ami helyettesíthetné a parancsnok mindenkori helyzethez igazodó tiszta és világos elhatározását.* Az afganisztáni szerepvállalásunk bizonyítja, hogy készen kell állnunk, és képesnek kell lennünk „többnemzeti” környezetben történő tervezés, döntés és feladat-végrehajtásra szinte bárhol a világon.

Fel kell készülni, továbbá a tervezési folyamat bármely időszakában történő bekapcsolódásra, különösen szövetségi keretek között, hiszen előfordulhat – Afganisztánban számtalan esetben megtörtént –, hogy folyó műveletek során, a megváltozott körülmények és környezet miatt a tervezési folyamat közepén, vagy végén új erőknak kellett bekapcsolódnia és alkalmazkodnia az új feltételekhez azonnal felvenni a ritmust. Mindezek sikeres végrehajtásához szükség van arra, hogy tervezési, vezetési

okmányainkat, szabályzatainkat folyamatosan frissítjük, naprakészen tartjuk. A legfrissebb saját és szövetségi tapasztalatokat beintegráljuk a katonai vezetőképzés minden szintjére, ezáltal képezve a világot és a biztonsági környezetet kiválóan ismerő, a tervezés művészetével és tudományával lépést tartó parancsnokokat, katonai vezetőket.

Felhasznált Irodalom

- MCDP 1, Marine Corps Doctrinal Publication, Warfighting
- MCDP 1-0, Marine Corps Doctrinal Publication, Marine Corps Operations
- MCDP 1-3 Marine Corps Doctrinal Publication, Tactics
- MCDP 3 Marine Corps Doctrinal Publication, Expeditionary Operations
- MCDP 6 Marine Corps Doctrinal Publication, Command and Control
- MCDP 5 Planning
- MCWP 5-1 Marine Corps Planning Process
- Törzsszolgálat tankönyv. ZMNE, Hadműveleti-harcászati Tanszék, Budapest, 1999.
- Balogh Zoltán alezredes: A feladattisztázás folyamata, módszerei a harc előkészítése és vezetése során. Egyetemi jegyzet, ZMNE, Hadműveleti-harcászati Tanszék, Budapest, 1999.
- Dr. Bolgár Judit ezredes és Dr. Ribárszki István alezredes: Vezetés és döntépszichológia. Egyetemi jegyzet, ZMNE.1999.
- Vég Ferenc:A haderőreform folytatásának koncepciója az ezredforduló után. Hadtudomány 1999. évi 1. szám
- Palai Attila: katonai vezetés térinformatikai alapon. <http://terinformatika-online.hu>, Generálva: 14 April, 2008, 09:15.
- Klein G. A.: Strategies of Decision Making. Military Review no.5. 1989.
- Simon, H.A : A vezetői döntés új tudománya. Statisztikai Kiadó Vállalat, 1982.